

ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNY

LXVII. ÉVFOLYAM • 2026 • 2. SZÁM

TARTALOM

TANULMÁNY

JAKKEL BARBARA

Igazolható-e a természet jogalanyisága, és szüksége van-e a természetnek jogokra? Jogelméleti vizsgálódások 3

KIS KELEMEN BENCE – KISS MÁTYÁS – MOHAY ÁGOSTON

„[A] jog lelkiismeretéhez intézett fellebbezés” – Az egyéni vélemények fogalmi elemzése a nemzetközi bíráskodásban 33

NAVRATIL SZONJA

A joghoz való hozzáférés és a polgári eljárási jog kapcsolata – statisztikai elemzés 51

VARGA BENEDEK

Ignorantia iuris nocet? A jogi tévedés dogmatikai és gyakorlati kérdései a Csemegi-kódex hatálya alatt 79

RECENZÍÓ

TAHIN SZABOLCS

Valóban a nyelv fogságában él a jog? – Blutman László *Értelmezés a jogban. A jog a nyelv fogságában* (Budapest–Szeged: Gondolat–Iurisperitus 2025) című monográfiájáról 105

PAPP MÓNIKA

Zsófia Varga: *EU and EEA Law Litigation before National Courts. A Practical Guide* (Hart Publishing 2024) 119

VARJU MÁRTON

Petra Bárd – Jasper Krommendijk (szerk.): *Sustaining the Rule of Law: The Future of Judicial Independence in Europe* (Cheltenham–Northampton: Edward Elgar 2025) 123

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Csák Csilla, Erdő Péter, Földi András, Hamza Gábor, Kiss György, Komáromi László, Korinek László, Lamm Vanda, Mohay Ágoston, Smuk Péter, Somssich Réka, Szabadfalvi József, Szikora Veronika, Tóth J. Zoltán, Vékás Lajos

SZERKESZTŐSÉG

Felelős kiadó: Boda Zsolt főigazgató

Főszerkesztő: Varju Márton

Felelős szerkesztő: Balogh Lídia

Recenziószerkesztő: Körtvélyesi Zsolt

Szerkesztőségi tagok: Fekete Balázs, Gajdusчек György, Ganczer Mónika, Hollán Miklós, Horváthy Balázs, Pap András László, Sulyok Gábor

Honlap: <http://jog.tk.elte.hu/ajt>

A szerkesztőség címe: 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

1453 Budapest Pf. 25.

Telefon: +36 (1) 224-6700 /5100

E-mail: ajttan@tk.elte.hu

A folyóiratot a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) indexeli,
és az MTA Könyvtárának Repozitórium (REAL) archiválja.

Előfizethető és példányonként megvásárolható:

ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézet

Állam- és Jogtudomány Szerkesztősége

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.

E-mail: ajttan@tk.elte.hu

Kiadja az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont

Jogtudományi Kutatóintézet

Olvasószerkesztő: Gajdó Ágnes

Tördelés és borítóterv: Pintér József

Nyomdai munkálatok: Séd Nyomda, Szekszárd

www.sednyomda.hu

HU ISSN 0002-564X

IGAZOLHATÓ-E A TERMÉSZET JOGALANYISÁGA, ÉS SZÜKSÉGE VAN-E A TERMÉSZETNEK JOGOKRA? JOGELMÉLETI VIZSGÁLÓDÁSOK**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.01>

Ez a tanulmány az utóbbi két évtizedben jelentős térnyerést mutató, a természeti ökoszisztémáknak jogalanyiságot biztosító („Rights of Nature”, a továbbiakban: RoN) koncepciót veszi górcső alá.

A RoN képviselőinek többsége szerint, mivel számos országban már jogokat kapott a természet, ezért a jogalanyiságát felesleges vitatni. Jelen írás azonban nem kerüli meg annak a jogelméleti kérdésnek a körüljárását, hogy egyáltalán igazolható-e a természet jogalanyisága. Ennek érdekében az ismert jogosultságelméletek, az akarat- és érdekelmélet álláspontjainak elemzése révén mutat rá arra, hogy a természet jogalanyisága még az érdekelmélet képviselőinek többsége szerint is nehezen igazolható, ezért a jogelméleti plauzibilitás érdekében a természet jogaiért küzdő mozgalomnak engedményeket kell tennie. A tanulmány másik központi kérdése: szüksége van-e a természetnek a jogalanyiságra? Mit adhat nekünk a jogosultságok nyelvezete, amely miatt az hasznos lehet egy eddigieknél hatékonyabb környezetvédelmi szabályozás megvalósításának érdekében? A szerző az elemzése végén arra az álláspontra helyezkedik, hogy a természet jogalanyiségének elismerésére olyan újszerű jogi megoldásként érdemes tekintenünk, amely jelenleg – a konceptuális gyengeségei ellenére is – a természet iránti kötelezettségeink legerősebb igazolását adja.

I. BEVEZETÉS

Hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy a jogfosztott („rightless”) dolgok jogtalansága a természet rendje szerint való, nem pedig valamilyen aktuális *status quo*-t támogató jogi konvenció. Így könnyen elhalaszthatjuk bizonyos döntések morális, társadalmi és gazdasági összetevőinek mérlegelését.¹

Ezen gondolkodás olyan – mai fejjel olvasva – megrázó gondolatok szöveggé formálására képes, mint az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának Dred Scott v.

* PhD-hallgató, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 4028 Debrecen, Kassai út 26. E-mail: jakkelbarbara@gmail.com.

** A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium EKÖP-25-3 kódszámú egyetemi kutatói ösztöndíj programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ Christopher D. STONE: „Should Trees Have Standing? – Towards Legal Rights for Natural Objects” *Southern California Law Review* 1972/45. 450–501.

Sandford ügyében megfogalmazott indokolás. A bíróság a feketéktől „mint alárendelt és alacsonyabb rendű lényektől, akiket a domináns faj leigázott” tagadta meg az állampolgárságot.² De ugyanilyen elképesztőnek tűnnek egy másik, 19. század eleji bírói döntés mondatai, amelyben egy wisconsini nő ügyvédi tevékenységére vonatkozó igényét az alábbi indoklással utasították el: „A természet törvénye a női nemet arra rendeli és teszi alkalmassá, hogy fajunk gyermekeit szülje és nevelje, valamint a világ otthonait gondozza. [...] A nők egész életen át tartó hivatásai, amelyek nem összeegyeztethetők nemük radikális és szent kötelességeivel, mint például a jogi szakma, eltérnek a természet rendjétől.”³

Ezek az idézetek Christopher Stone 1972-ben írt „Should Trees have Standing?” című, vitaindító szövegéből származnak; a természet jogaival foglalkozó szakirodalom az ő írására vezeti vissza a természet vagy annak egyes összetevőinek jogokat adó koncepció („Rights of Nature”, a továbbiakban röviden: RoN) gyökereit.

Stone úgy vélte, hogy minden alkalommal, amikor valamilyen új „dolognak” szeretnénk jogokat biztosítani, a javaslat furcsának, ijesztőnek vagy nevetségesnek tűnik. Ez azért van, mert amíg a jogfosztott meg nem kapja a jogait, addig nem tudunk rá másképp tekinteni, csak mint valamilyen számunkra (a jogokkal rendelkezők számára) hasznos dologra. Az emberiség erkölcsi fejlődésének története azonban arról szól, hogy bár az ember kezdetben csak a szűk környezete iránt érzett szimpátiát, idővel képessé vált arra, hogy szimpátiáját minden „fajához tartozó” emberre (még a társadalom „haszontalan tagjaira is”), majd végül az alacsonyabb rendű állatokra is kiterjessze. Stone szerint a jog története is ezzel az erkölcsi fejlődéssel párhuzamos: a gyermekek, nők, rabszolgák, feketék, pszichiátriai betegek és fogyatékkal élők jogalanyságának térnyerése végső soron oda kell vezessen, hogy a természetnek is jogokat adunk. Stone gondolatai óta a kép sokkal borúsabb: olyan fogalmak váltak tudományos evidenciává, mint az antropocén korszak,⁴ az éghajlatváltozás és a globális felmelegedés, a túllövés állapota,⁵ a bolygó határok átlépése,⁶ valamint az ezeket keretbe foglaló ökológiai válság.

² Judgment in the U.S. Supreme Court Case Dred Scott v. John F. A. Sandford 3/6/1857.; STONE (1. lj.) 453.

³ Judgment of the Wisconsin Supreme Court in Case Lavinia Goddell, 39 Wisconsin. 232, 245 (1875); STONE (1. lj.) 455.

⁴ Az ipari forradalom és a gőzgép feltalálása óta az emberi destruktív tevékenység a Föld bolygóra nézve olyan jelentős, hogy sokan Paul Crutzen ötlete alapján a jelenkort antropocén korszaknak nevezik. Ez egy válságkorszak, mert az ember környezetpusztítása olyan mértékű, hogy az az éghajlatváltozást, a biológiai sokféleség csökkenését és kiterjedt környezetrombolást magában foglaló globális környezeti válság tudata jellemzi. Az antropocén korszak átfogó filozófiai értelmezésére lásd HORVÁTH Márk: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkulturális viszonyok* (Budapest: Prae 2021).

⁵ A túllövés kifejezést eredetileg Wackernagel és munkatársai alkalmazták, amikor kiszámolták az emberiség ökológiai lábnyomát, és összehasonlították a bolygó eltartó képességével. Az ökológiai lábnyom az a földterület, amely biztosítja az emberiség ellátásához szükséges forrásokat, és abszorbeálja a kibocsátott szennyező anyagokat. A hozzáférhető földterülettel összehasonlítva arra jutottak, hogy az emberi forráshasználat jelentősen túlhaladja a Föld eltartóképességét. BÁNYAI Orsolya: *Energiajog az ökológiai fenntarthatóság szolgáltatásban* (Debrecen: 2014) 16.

⁶ A „bolygóhatárok keretrendszer” természettudományos koncepció, amely biztonságos működési teret határoz meg az emberiség számára a Föld rendszerének stabilitását szabályozó, eredendő biofizikai

Ezek a fogalmak mind valamilyen posztapokaliptikus víziót tesznek realitássá, amelyek mindegyikében közös, hogy az ember maga okozza, és ezáltal erkölcsileg felelőssé tehető azért a válságért, amely oda vezet, hogy fennmaradásunk végzetesen veszélybe kerül. A nemzetközi tudományos közösség széles körben elismert tagjai között konszenzus van a tekintetben, hogy az emberi tevékenység olyan jelentősen károsította a Föld ökoszisztéma-rendszereit, hogy a bolygó hamarosan nem tudja biztosítani az emberiség számára biztonságos létezés feltételeit.⁷

A RoN hívei általában úgy vélik, hogy elképzelésük igényét épp az hívta életre, hogy a számos borús vízió ellenére a környezetvédelmi szabályozásunk továbbra sem hatékony, ugyanúgy romboljuk a körülöttünk lévő természetet, mintha nem lenne holnap. Ez pedig abból adódik, hogy a meglévő környezetvédelmi szabályok nagyrészt antropocentrikusak, a környezetet csupán az emberi érdekek mentén védik, a környezetre kiaknázandó erőforrásként tekintenek, épp ezért a meglévő környezetvédelmi szabályok inkább szabályozzák, mintsem megállítják a természeti világ pusztulását.⁸ A megoldáshoz az ember és természet viszonyát átértékelő szemléletre lenne szükség, amely a természetet és a természeti ökoszisztémákat önmagukban is értékesnek tartja, nem csupán az emberi érdekek szempontjából való hasznosság alapján. Ezt a megközelítést jeleníti meg a RoN koncepció, amely a természetnek vagy a természet bizonyos részeinek, például folyóknak, erdőknek és más ökoszisztémáknak való jogosultságok adását kívánja előmozdítani.

A tanulmány második fejezete Stone természet jogaira vonatkozó érveinek ismertetésével indít (II/1.), majd bemutatom, hogy a globális környezeti válság és az ember természethez fűződő viszonyának változását sürgető környezetetikai irányzatok hogyan hívták elő a RoN koncepciót, mint a hagyományos környezetvédelmi szabályozástól hatékonyabb, a válság megoldását segítő jogi megoldást (II/2.).

A RoN-koncepció Martin és Kauffmann értelmezésében egyszerre jelent jogfilozófiát („Föld-jogtudomány”) és az ökoszisztémákat jogalanyként elismerő jogi rendelkezéseket (II/3). A RoN alapjául szolgáló filozófia szerint az embereknek a jogi, politikai, gazdasági és társadalmi rendszereiket hozzá kell igazítaniuk a természeti világ tényleges működéséhez, ahelyett, hogy megpróbálnák a természetet az emberi akaratnak alávetni, a fenyegető éghajlati és biodiverzitási válság megoldása ezen paradigmaváltás nélkül nem lehetséges. A RoN különböző megoldásainak csoporto-

folyamatok alapján. A keretrendszer megalkotása óta többször átdolgozták, 2023 szeptemberében egy tudóscsoport először számszerűsítette azt a kilenc folyamatot, amely a Föld rendszerének stabilitását és rugalmasságát szabályozza. A kutatócsoport arra a következtetésre jutott, hogy a kilenc határból már hatot átlépett az emberiség. A határok átlépése növeli a nagyszabású, hirtelen vagy visszafordíthatatlan környezeti változások kialakulásának kockázatát. JAKKEL Barbara: „A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa” *Pro Futuro* 2024/2. 4., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15119>.

⁷ BÁNYAI Orsolya: „A környezetpolitika múltja, jelene, jövője – gondolatok egy könyv alapján” *Pro Futuro* 2018/1. 187., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2018/1/4696>.

⁸ Guillaume CHAPRON – Yaffa EPSTEIN – José Vicente LÓPEZ-BAO: „A rights revolution for nature” *Science Magazin* 2019/363. 1393., <https://doi.org/10.1126/science.aav5601>. Jan Laitos szerint egyenesen kimondható, hogy a környezetpolitika és a környezetvédelmi szabályozás megbukott. Jan LAITOS: *Why Environmental Policies Fail* (Cambridge: 2017), <https://doi.org/10.1017/9781316343326>; BÁNYAI (7. l.) 187.

sításához is a szerzőpáros felosztását használtam, mely szerint elkülöníthető egymástól a természet jogainak modellje és a jogi személyiség modellje, a kétféle modell megértéséhez demonstratív céllal hoztam példákat. A példák sorából kitűnik, hogy ma már egyáltalán nem beszélhetünk távoli, egzotikus jogi megoldásként a RoN eredményeiről, hiszen Európa országaiban is voltak hasonló kezdeményezések az elmúlt években, többek között Magyarországon is.

A RoN-nal való megismerkedést követően a középpontba a természet jogalanyiságának kérdését állítom, amelyet a létező jogosultságelméletek felől vizsgálók (III. fejezet).

Először is, vizsgálom azt a kérdést, hogy lehet-e a természet jogalany (III/1.). Bár a RoN képviselői általában figyelemelterelésnek tartják ennek a kérdésnek a feltevését, mivel abból indulnak ki, hogy a természet már számos országban jogokat kapott, ezért a jogalanyisága nem vitatható, én azonban igényt tartok a jogelméleti plauzibilitásra.

A jogalanyiság, jogosultságok kérdése része azoknak a klasszikus kérdéseknek, amelyekre a konceptuális jogelmélet fókuszál. A konceptuális jogelmélet a jogi fogalmak tisztázásával foglalkozik, valamint azon további fogalmak elemzésével, amelyekre a jog fogalmának tisztázásakor támaszkodnunk kell.⁹ A tanulmányban a természet jogalanyiságára vonatkozó alapkérdésemet a jogelmélet területén releváns szerzők munkáira és a szakirodalmi diskurzusra reflektáló analitikus módszer segítségével fogalmazom meg.

Az a kérdés, hogy egyáltalán lehet-e jogalanyisága a természetnek egy plauzibilis elmélet szerint, több szempontból is fontos. Egyfelől, az az állítás, hogy a természetnek azért lehetnek jogai, mert a pozitív jog szerint vannak jogai, azon alapul, hogy a jogalkotó bárkit és bármit felruházhathat jogokkal, nincsenek konceptuális vagy fizikai feltételei a jogalanyiságnak. Csakhogy a jogok gyakorlásának vannak fizikai és konceptuális feltételei, ezek hiányában értelmetlen egy létezőt jogokkal felruházni. A természet jogalanyiságára vonatkozó állítás tehát nem a jogalkotóra való hivatkozás, hanem azért és abban az esetben lehet plauzibilis, ha a jogalanyiság plauzibilis háttérelméletére támaszkodik.¹⁰

Másrészt, az, hogy hogyan terjesztem ki a jogalanyiság fogalmát, a bíróságok által használható jogi érvelésre is közvetlen hatást gyakorol. Tehát ez egyfajta dogmatikai tudás. De mint dogmatikai tudás a már létező jog- és alkotmányos elvekkel összhangban kell értelmezni vagy éppen továbbfejleszteni a koherencia elvének megfelelően. A jogalany fogalmának új konstrukcióját összhangba kell hozni a bíróságok által is használt jogászai racionalitással. Ezért lehet szükség a körültekintő jogelméleti vizsgálódásokra, hogy ezt lehetővé tegyünk.

A fejezetben előbb az akarat- és az érdekelmélet megközelítéseit ismertetem, rámutatva, hogy a RoN-nak mindenképpen az érdekelmélet valamilyen változatára kell támaszkodnia.

⁹ Bódi Máttyás: „A jog és erkölcs közötti viszony” *Miskolci Jogi Szemle* 2007/2/2. 7–10.

¹⁰ Ezt a megközelítést jogi voluntarizmusnak nevezi, és a gyerekek jogalanyiságának kérdése kapcsán vizsgálja. Lásd Györfi Tamás: „A jogosultságok önállósága és a jogalanyiság kérdése” in Ficsor Krisztina – Györfi Tamás – Szabó Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bibo 2009) 47–62., 50.

Csakhog, még ha ki is mutatjuk, hogy a természeti entitásoknak vannak érdekeik, az érdekelmélet képviselőinek többsége a jogalanyiságot az érzőképesességhez köti, vagy valamilyen belső/végső értékességhez (Raz, Kramer, Singer, Feinberg). Arra törekszem, hogy olyan érdekelméleti megközelítéseket mutassak be, amelyek felől plauzibilis lehet a természetnek jogalanyiságot adni (Epstein, Williams).

Ha ezt megválaszoltuk, még mindig nyitva marad egy további dilemma, amely arról szól, hogy egyáltalán van-e értelme a természetnek jogokat adni (III/2). Ez a felvetés egyrészt arra kérdez rá, hogy mi értelme annak, hogy a jogosultságok nyelvén fogalmazzuk meg az igényeinket, másrészt arra, hogy előbbre viszi-e a környezet védelmét, ha kiállunk a RoN mellett (Weis).

A záró fejezetben (IV.) összefoglalom az általam bemutatott, a természet jogalanyiságára vonatkozó vita kereteit, főbb álláspontokat, melyek mentén kibontakozik, hogy mindkét oldal érvelésének vannak gyengeségei, épp ezért a RoN politikai megközelítését javaslom, mint kompromisszumos megoldást, és ehhez etikai megfontolásokat is fűzök.

II. A RON KIALAKULÁSA

II. 1. STONE: LEGYENEK-E A FÁKNAK JOGAIK?

1972-ben a Walt Disney cég szeretett volna szórakoztató-központot létrehozni az akkor még természetes állapotú kaliforniai Mineral King-völgyben, azonban kaliforniai környezetvédők tiltakozni kezdtek a tervezett beruházás ellen.¹¹ A Sierra Club nevű környezetvédő egyesület pert indított a Walt Disney ellen, arra hivatkozva, hogy a beruházás a terület természeti egyensúlyának szétrombolásával és az ott élő fajok eltűnésével jár.¹² A bíróság elutasította a Sierra Club keresetét, mivel semmilyen érvényesíthető jogcímet nem találtak a panaszra, hiszen a Sierra Club érdekei közvetlenül nem sérültek. A per a fellebbviteli bíróság elé került, miközben Christopher D. Stone kaliforniai professzor terjedelmes cikket tett közzé a fák jogalanyiságáról. Stone szerint a Sierra Club azért veszítette el a pert, mert a közvetlen kára minimális volt, miközben a völgynek okozott kár óriási. Stone cikke hatalmas sikert aratott, bár a pert a Sierra Club elveszítette, és a tervezett szórakoztatóklub megépült, az írására a természet jogai koncepció hívei általában kiindulópontként hivatkoznak.¹³ Az alábbiakban Stone írásának fontosabb részeit foglalom össze.

¹¹ JÁVOR Benedek: „Legyenek-e a fáknak jogaik?” www.tabulas.hu/cedrus/2001/04-06/okoetika.html; BÁNYAI Orsolya: „Az élőlények jogalanyiságának környezeti etikai háttere” *Debreceni Jogi Műhely* 2007/4.

¹² Judgement of Supreme Court of the United States *Sierra Club v. Rogers Clark Ballard Morton*, 405 U.S. 727 (1972).

¹³ Bár Stone-t választottam kiindulópontként, mivel a természet jogainak első érdemi leírása hozzá köthető, létezik olyan álláspont is, amely a természetjog (vagyis az ember által alkotott szabályok felett álló magasabb rendű törvények) és a természet jogai elismerésének összefüggéseire rámutatva a görög és római etikát jelöli meg, majd a 17. században is beazonosíthatónak vél bizonyos, a „természet lelkére” utaló filozófiai álláspontokat. Lásd KÖBÖL-BENDA Vivien: „A biodiverzitás védel-

Ahhoz, hogy valaki jogalany lehessen, Stone szerint három kritérium megvalósulására van szüksége, melyek mindegyike arra irányul, hogy jogilag érvényessé váljon a „dolog”.

Az első kritérium, hogy a létező saját kérésére tehesen jogilag értékelhető lépéseket, a második, hogy a jogorvoslatról való döntés során a bíróság a kérését vegye figyelembe, harmadszor, hogy a jogorvoslat a kérésének a „javát” szolgálja.¹⁴

A jogalanyiság tétjének megértésére Stone példát is hoz: képzeljünk el két társadalmat, A és B országot, amelyek mindegyike tolerálja a rabszolgaság intézményét, azonban különböznek a tekintetben, hogy jogalanyok-e a rabszolgák, vagy csupán dologként tekintünk rájuk. „A” országban, ha egy rabszolgát megvernek, tulajdonosa bírósághoz fordulhat, és kártérítést követelhet attól, aki megverte a rabszolgáját, míg B-ben a rabszolga maga indíthat eljárást a gyógyulása érdekében, és a kártérítés mértékét fájdalma és szenvedése alapján határozzák meg.

Stone szerint egyik képzeletbeli ország esetében sincs arról szó, hogy védelem nélkül hagyja a társadalom a rabszolga érdekeit, de a második esetben a rabszolgának jelentős előnye van a fenti három kritérium szempontjából. Stone úgy véli, a természet is az első szituációban leírt rabszolga helyzetében van.¹⁵

A természetnek saját jogállás adása ellen gyakori érv, hogy a természeti dolgok nem tudnak beszélni a saját nevükben, így nem ismerjük az érdekeiket. Ezen érvel szemben Stone azt állítja, hogy egyrészt, a természeti tárgyak képesek velünk közölni szükségleteiket, és nem is túl kétértelmű módon. Másrészt, sok más, a jog által jogalanyként kezelt létező sem tud beszélni, ilyen esetekben az ügyvédek beszélnek helyettük. Lényegében úgy kell kezelni a természet jogi problémáit, mint a jogilag cselekvőképtelenek problémáit. Ehhez olyan rendszerre lenne szükségünk, amelyben a természeti entitás „barátja”, ha a természetet veszélyben látja, bírósághoz fordulhat a gyámság létrehozása érdekében.¹⁶

A saját károk elismerése kapcsán elmondható, hogy a környezetre hatással bíró perekben általában valamilyen egyensúlyt teremtenek az emberekre nehezedő gazdasági nehézségek és a környezet védelme között. Ezt jól példázza a folyók szennyezésével kapcsolatos joggyakorlat: bár a bíróságok mindig végeznek valamilyen mérlegelést a folyó partján élő tulajdonosok érdekei szempontjából, de ebbe a mérlegelésbe nem esik bele a folyó, a halak, teknősök és egyéb élőlények károsodása,

me és a természet jogai koncepció: gyakorlati megjelenés, lehetőségek és korlátok” in *Iuvenes ad tutelam mundi creati. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei* (Budapest: Pázmány 2025) 43–63. Mások azt hangsúlyozzák, hogy a RoN olyan jogfilozófiai alapokra (a „Föld-jogtudományra”) támaszkodik, amely szerint a RoN-t az ősi tudás és több-ezer éves kulturális rendszerek is inspirálták, hiszen eredetileg minden emberi társadalom vadászatra és gyűjtögetésre épült, ezért tudatában voltak annak, hogy az ökoszisztémától függnek, ahol éltek. Vannak olyan társadalmak, amelyek továbbra is megőrizték az eredeti ember-természet kapcsolatot, ezeket nevezzük ma őslakos társadalmaknak, és a RoN-törvények lobbijában ilyen helyi közösségek ma is jelentős szerepet játszanak. Lásd Craig M. KAUFFMAN – Pamela L. MARTIN: *The Politics of Rights of Nature: Strategies for Building a More Sustainable Future* (MIT Press 2021), <https://doi.org/10.7551/mitpress/13855.001.0001>.

¹⁴ STONE (1. lj.) 458.

¹⁵ STONE (1. lj.) 459.

¹⁶ STONE (1. lj.) 464.

hiszen nem ők a döntés kedvezményezettjei, hanem a part menti tulajdonosok. Így végső soron egy esetleges kártérítés sem a folyó és a benne élő élőlények kártalanítását, az ökoszisztéma helyreállítását, hanem a tulajdonosok valamilyen kárának megtérítését szolgálja. Ezért Stone szerint a környezet helyreállításán alapuló kártérítést kellene hasonló esetekben bevezetni, amely csak a jogok megadásával valósítható meg.¹⁷

Stone felteszi a kérdést, hogy javaslatai nagy része vajon nem fejezhető-e ki anélkül, hogy bevezetnénk a fák, folyók stb. jogainak fogalmát. Ugyanakkor vitatja az állítást, hogy az, hogy „A-nak joga van”, az megmagyarázható és levezethető egy csupán kötelezettségekre épülő szabályrendszerből. A jog fogalmának bevezetése olyan rugalmasságot és nyitottságot hoz a jogrendszerbe, amelyet egyetlen konkrét jogi szabályrendszer sem tud biztosítani.¹⁸

Azok a bírák, akik nyíltan hivatkozhatnak a természet jogaira, ösztönözve lennének egy életképes jogrendszer kidolgozására. Egy olyan társadalom pedig, amely a környezet jogairól beszél, hajlamosabb lenne több környezetvédelmi szabályt hozni, és teljesen más jogrendszert alakítana ki, mint egy olyan, amely nem alkalmazza ezt a kifejezést.

Bár Stone korai természet jogairól alkotott modellje leegyszerűsítőnek tűnik, és az írása óta eltelt időben a RoN-nak jól elkülöníthető modelljei és jogi megoldásai alakultak ki, gondolatai mégis fontos kiindulópontját jelenthetik a természet jogairól szóló vitáknak. Talán a legfontosabb állítása az, hogy úgy véli, a jogosultságok nyelvét semmilyen kötelezettség alapú megközelítés nem tudja pótolni, ezért a természet leghatékonyabb védelme nem képzelhető el ilyen megközelítés nélkül.

II. 2. A RON KIVÁLTÓ JELENSÉGE: A KÖRNYEZETI VÁLSÁG

Stone '70-es években írt koncepciója látszólag sokáig szunnyadóban volt, 2006-tól kezdődően azonban hirtelen megjelentek a RoN-törvények a világ különböző országaiban.

A koncepció előtérbe kerülésének az egyik összetevőjeként értékelhető az 1970-es évektől kezdve a környezeti válság problémájának, a fenntarthatóság megkérdőjeleződésének előtérbe kerülése, amelynek a társadalmi okaival foglalkozó globális környezetvédelmi szervezetek a '90-es évek elején új világerkölcst kialakítását sürgették.¹⁹

A környezetvédelmi szabályozás hatékonysága általában azért vitatható, mert a környezeti szempontokat előtérbe helyező szabályoknak hosszú távon van eredményük, miközben a szigorú korlátozásokat rövid távon, a jelenben szenvedjük el. Annak érdekében, hogy a környezeti szempontokat szem előtt tartó törvényeket be is tudjuk tartatni, a lakosság szemléletének (életmódjának, szokásainak) megváltoztatása szükséges (mint a kevesebb autózás és energiatakarékosabb autók, a lakások

¹⁷ STONE (1. lj.) 476.

¹⁸ STONE (1. lj.) 488.

¹⁹ Kovács József: „Környezeti etika” *Világosság* 2008/9–10. 78.

jobb hőszigetelése stb.). Ehhez a gondolkodás radikális, tömegméretű átalakítására van szükség, olyan új erkölcs kialakulására, amely sokkal inkább tudatában van az erőforrások korlátozottságának és a környezetvédelem fontosságának.

Ennek a globális világerkölcnek az előfutárai lehetnek azok a környezeti etikák, amelyek az elképzelés szerint az ökológiai, környezettudatos jogi szabályozás alapjául is szolgálhatnak.

A környezeti etika a természettudományok és a társadalomtudományok határterületén álló diszciplína, mely azzal foglalkozik, hogy etikai szempontból miért kell a környezetet védelemben részesíteni.²⁰

A környezetetika a hagyományos etikai rendszerektől eltér a tekintetben, hogy azok az embernek más emberekkel szemben fennálló kötelezettségeit elemzik, s nem vizsgálják, hogy vannak-e kötelezettségeink az állatokkal és a természettel szemben.²¹

A környezeti etika különböző fajtái vitatják azt az elképzelést, hogy morális státusza egyedül az embernek van. Úgy vélik, hogy ez, az embert a természet többi részéből kiemelő antropocentrikus (emberközpontú) szemléletmód vezetett a mostani környezeti válsághoz: az ember elfelejtette, hogy része a természetnek, és függ tőle. Ezért ez az antropocentrikus megközelítés az ember és természet elválasztásán alapul, melyből a természet csupán kiaknázandó erőforrás, tulajdon, amelyet az ember korlátlanul kizsákmányolhat. A kritika szerint azonban, amíg nem változik meg a természethez fűződő viszonyunk, és nem ismerjük fel a természettől való függőségünket, az emberi faj pusztulásra van ítélve.²² Ez a végességtudat egyébként összefügg az 1970-es években a környezeti válságra való ráébredéssel, amikor megalkották az első világmodelleket. A Meadows-féle világmodell végkövetkeztetése az volt, hogy az emberi növekedésnek szigorú határai vannak, és nagyjából e határok közelébe érkeztünk.²³ Amennyiben nem korlátozzuk az ember termelő-

²⁰ Kovács (19. l.) 82.

²¹ LÁNYI András: „Bevezető” in LÁNYI András – JÁVOR Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény* (Budapest: L'Harmattan 2005).

²² A környezeti etikai felosztásban antropocentrikusnak tekinthető környezetvédelmet jelenti a „környezethez való jog”, vagyis a környezetvédelem emberi jogi megközelítése. Ennek többféle megjelenése van: az egyik, amelyet gyakran az alapjogok „zöldítésének” neveznek, ami a már meglévő alapjogainkból vezeti le a környezet védelmét (az élethez, magánélethez, egészséghez való jogból lásd pl. az EJEB joggyakorlatát), a másik, amely létrehoz egy sajátos jogot, a meghatározott minőségű környezethez való jogot (minőségi/egészséges/fenntartható/élhető stb.), harmadrészt az eljárási környezeti jogokat is általában idesorolják (pl. környezeti információkhoz való hozzáférés, környezeti döntéshozatalban való részvétel stb.). Az emberi jogokra alapozott környezetvédelemmel a környezetetika képviselői szerint az a baj, hogy a környezetet kizárólag az emberi érdekek mentén védi, nem ismeri el a környezet önmagában vett értékességét. Erről részletesen lásd: JAKKEL Barbara: „A klímaváltozás emberi jogi megközelítése és az emberi jogok antropocentrizmusa” *Pro Futuro* 2024/2. 26–42., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2024/2/15119>. Ebben a tanulmányban épp ezért csak a természet jogalanyiságát elismerő jogi megoldást teszem vizsgálat tárgyává, a környezet emberi jogi megközelítését nem vizsgálom annak antropocentrismusa miatt.

²³ Donella H. MEADOWS et al.: *The limits to growth – A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind* (New York: Universe 1972), <https://doi.org/10.1349/ddlp.1>; Kovács (19. l.) 75., A világmodellekről részletesebben lásd HIDEG Éva: „A világmodellezés 50 éve” *Scientia et Securitas* 2022/3.2. 91–100., <https://doi.org/10.1556/112.2022.00094>.

fogyasztó tevékenységét vagy a népességnövekedést, a környezeti válság nem lesz elkerülhető. Ez pedig azzal járhat, hogy mivel az energia- és élelmiszerkészletek nem lesznek elegendőek az emberiség számára, tömeges méretű éhínség és világméretű járványok alakulhatnak ki, mely aztán természetes módon radikális csökkenést hoz az emberiség lélekszámában. Ezt a válságot nyilvánvalóan el akarjuk kerülni, a környezetetika képviselői szerint viszont amíg nem ismerjük fel, hogy helytelen a természethez fűződő viszonyunk, a válság nem kerülhető el.

A környezetetikának sok fajtája van,²⁴ a két korai és legelterjedtebb megközelítés a bio- és az ökocentrikus környezetetika (egyes álláspontok individualisztikus és holisztikus környezetikai irányzatként is megkülönböztetik a két megközelítést).²⁵

A biocentrikus környezetetika képviselői szerint morális státusza nemcsak az embernek van, hanem más élőlényeknek mint egyedeknek is, ezért a velük kapcsolatos bánásmód helyességének eldöntésekor az ő érdekeiket is figyelembe kell venni. Ezt az álláspontot képviselik az állatjogok képviselői.

Az ökocentrikus környezetetika olyan megközelítést jelent, amely nemcsak a biológiai egyedek morális státuszát ismeri el, hanem az ökológiai rendszereket is, amelyek szerepe létfontosságú az egyedek létfeltételeinek fenntartásában. A RoN képviselői az ökocentrikus környezetikát védik, mivel jellemzően nem konkrét természeti entitásokat, hanem vagy az egész természetet (pl. Ecuadorban a Pachamamát, vagyis a Földanyát) vagy a folyók, erdők védelmén keresztül ökoszisztémák jogalanyiségának elismerését szorgalmazzák.

II. 4. A TERMÉSZET JOGAINAK JELENTÉSE

Craig M. Kauffman és Pamela L. Martin a természet jogairól szóló könyvében hangsúlyozza, hogy a természet jogai kifejezést két, egymással összefüggő, de fogalmilag eltérő dologra használják: 1) egy jogfilozófiára és 2) az ökoszisztémákat jogalanyként elismerő rendelkezésekre.²⁶

Az első használata a RoN-nak az „Earth Jurisprudence” („Föld-jogtudomány”) néven ismert jogfilozófiára utal; az ezen jogfilozófia megvalósítására irányuló törekvéseket gyakran RoN-megközelítésnek nevezik, még akkor is, ha nem alkalmaznak konkrét RoN rendelkezéseket. A „Föld-jogtudomány” azt állítja, hogy az univerzumban létezik egy törvényes rend, amely fenntartja az „élet hálóját”. A természet minden eleme, beleértve az embereket is, elválaszthatatlanul kapcsolódik ehhez a rendhez, így az emberi jólét az összes életet fenntartó ökoszisztémák jólététől függ. E filozófia szerint ezért az embereknek a jogi, politikai, gazdasági és társadalmi rendszereiket hozzá kell igazítani a természeti világ tényleges működéséhez, ahelyett, hogy megpróbálnák a természetet az emberi akaratnak alávetni. A fenyegető

²⁴ LÁNYI András: „Az ökoetika útkeresése” *Magyar Filozófiai Szemle* 2019/63. 9–36.

²⁵ A bio- és az ökocentrikus környezeti etikának is számtalan változata van, ezekre inkább gyűjtőfogalomként érdemes tekinteni. Lásd Kovács (19. lj.) 75–106.; LÁNYI (24. lj.) 12–34.; BÁNYAI (11. lj.) 1–2.

²⁶ KAUFFMAN–MARTIN (13. lj.).

éghajlati és biodiverzitási válság megoldása a Föld-jogtudomány szószólói szerint ezen paradigmaváltás nélkül nem lehetséges.²⁷

A „föld-jog” támaszkodik egy Edward O. Wilson által „consilience”-nek nevezett szabályra is, amelynek lényege, hogy ugyanúgy, ahogy a természettudomány egyes ágai egymásra épülnek, és ezért a biológiában nem lehet olyan magyarázóelvet elfogadni, amely a fizika vagy a kémia törvényei szerint lehetetlen, a társadalomtudományok is csak olyan elméleteket fogadhatnak el, amelyek összhangban vannak a természettudomány törvényeivel.²⁸ A „nyugati jog” azonban úgy tesz, mintha a fizika, kémia, biológia törvényei nem lennének érvényesek, a mai jogrendszer a 16. és 17. századi tudományos forradalom során kialakult mechanisztikus világszemléletre alapul, amely a természetet fragmentált, egymástól független részekből álló gépezetnek tekinti. A „Föld-jognak” paradigmaváltást kell megvalósítania, mely nemcsak a jogokat hangsúlyozza, hanem az embereknek az ökoszisztémák többi tagjával szembeni felelősségét is, a „harmóniában élni a természettel” alapelvét, s ez a filozófia a biotikus közösség minden tagjának a jólétét az emberi önérték elé helyezi.

A RoN második alkalmazási módját jelenti az ökoszisztémákat jogalanyisággal felruházó jogi rendelkezések megvalósítása, amely, bár nem az egyetlen módja a Föld jogtudomány elveinek kodifikálására, de a nyugati jogrendszerekben, mind nemzeti, mind nemzetközi szinten, ez a leggyakoribb módszer.

II. 5. A TERMÉSZET JOGAINAK MODELLJEI

Kauffmann és Martin a RoN két ideális modelljét azonosítja be: az egyik a természet jogainak modellje, amelyhez többek között Ecuador, Bolívia és az Amerikai Egyesült Államok törvényeit sorolják, míg a másik a jogi személyiség modellje, s idesorolják például Kolumbiát, Indiát és Új-Zélandot.²⁹

Az első modell a jogokkal rendelkező természetet rendkívül tágan definiálja: a természet egészét egy adott joghatóságon belül jogokkal rendelkezőnek ismeri el, és ezen törvények egyedülálló, lényegi jogokat ismernek el a természet számára, mint a létezéshez, az ökoszisztéma ciklusainak fenntartásához és a károsodás esetén történő helyreállításához való jogot. Eljárásjogilag ezen törvények felhatalmaznak bárkit, hogy a természet nevében felszólaljon, de ez önkéntes alapon történik. A modell így inkább reaktív módon védi a természet jogait: a bíróságok előtt, amikor a jogok sérelme már bekövetkezett, vagy a jogsértés közvetlenül fenyeget.³⁰

²⁷ KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

²⁸ KOVÁCS (19. l.) 80.

²⁹ Léteznek más csoportosítások is, de ezek nagyrészt ugyanazon az alapon választják el a modellek sajátosságait, pl. HARDEN-DAVIES et al.: „Rights of nature: Perspectives for Global Ocean Stewardship” *Marine Policy*, 2020 104059, 1–11.: A szerzők a joghatóság-specifikus és az ökoszisztéma-specifikus természet jogait különböztetik meg. Ikechukwu P. Ugwu szerint pedig az indiai modell egy harmadik, hibrid modell. Lásd Ikechukwu P. Ugwu: „Environmental Protection, Rights of Nature, and Religious Beliefs in Europe” *International Journal for Semiotics of Law* 2025. 993–1014., <https://doi.org/10.1007/s11196-024-10193-5>.

³⁰ KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

Ennek a modellnek egyik világhírű példája Ecuador, ahol 2008-ban került be a RoN-konceptió az alkotmány 71–74. cikkébe, mely meghatározza a természet, vagyis Pachamama jogait, kimondva, hogy „A természet jogalany azon jogok tekintetében, amelyeket az alkotmány biztosít számára”, valamint, hogy „a természetnek, vagyis Pachamamának, ahol az élet reprodukálódik és létezik, joga van létezésének, életciklusai fenntartásának és regenerálódásának teljes körű tiszteletben tartásához, valamint életciklusainak, szerkezetének, funkcióinak és evolúciós folyamataihoz”.³¹

A jogi személyiség modell egyes konkrét ökoszisztémákat jogi személyiséggel ruház fel, anélkül azonban, hogy a természet jogait általánosságban védené. Ebben a modellben nem ismernek el a természetnek konkrét egyedi jogokat, hanem csupán kiterjesztik rá az emberi jogokat, így ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel rendelkeznek, mint más jogi személyek (emberek vagy vállalatok), beleértve a tulajdonjogot, az adósságok felvételét, bírósághoz fordulás jogát, kártérítéshez való jogot stb. A kijelölt őrzők kötelessége az ökoszisztéma nevében való felszólalás, ezen őrzők általában kormányzati intézményekbe vannak beágyazva, amelyek feladata az ökoszisztéma egészségének és jólétének biztosítása. Ez a modell az ökoszisztéma számára őrzői révén akár az azt érintő döntéshozatali folyamatokba is beleszólást tesz lehetővé, vagyis proaktív védelmet valósít meg.³²

Ennek a modellnek egy példája Kolumbia, ahol 2016-ban a Legfelsőbb Bíróság jogalanyként ismerte el a Rio Atrato folyót.³³ A folyó medencéje számos őslakos és afro-kolumbiai közösségnek ad otthont, akiket a folyón történő építkezés sértett. Arra hivatkoztak, hogy az építkezés megsértette a folyóval kapcsolatos emberi jogait. A bíróság azonban nemcsak az őslakos közösség emberi jogait ismerte el, hanem azt is megállapította, hogy a folyó olyan jogok tárgya, amelyek megkönynyítik védelmét, megőrzését, karbantartását, helyreállítását. A folyó jogainak érvényesítése érdekében a kormánynak a helyi őslakos közösséggel együtt létre kell hoznia az Atrato folyó őrzőinek bizottságát.³⁴

A RoN világszerte terjedő hullámaival csak idő kérdése volt, hogy az Európai Unió országai is elkezdjék támogatni azt. Több ország merített inspirációt a Földanya Jogainak Egyetemes Nyilatkozatából, amelyet 2010-ben mutattak be először a Cochababambában tartott „Klimaváltozás és az Anyaföld jogai” című világkonferencián.³⁵

Lengyelországban környezetvédelmi aktivisták lobbiztak a kormánynál, hogy adjon jogállást az Odera folyónak, mivel 2022-ben néhány halfaj tömegesen el-

³¹ Ecuador alkotmányának természet jogaira vonatkozó rendelkezései: www.garn.org/wpcontent/uploads/2021/09/Rights-for-Nature-Articles-in-Ecuadors-Constitution.pdf.

³² KAUFFMAN–MARTIN (13. l.).

³³ *Centro de Estudios para la Justicia Social 'Tierra Digna' v President of the Republic*, NoT-5.016.242, Corte Constitucional, Sala Sexta de Revision [Constitutional Court, Sixth Chamber], 10 November 2016.

³⁴ UGWU (29. l.) 997–998.

³⁵ World People's Conference on Climate Change and the Rights of Mother Earth 2010. *Universal Declaration of the Rights of Mother Earth*, www.rightsofnaturetribunal.org/wp-content/uploads/2018/04/ENG-Universal-Declaration-of-the-Rights-of-Mother-Earth.pdf.

pusztult a folyóban. Az aktivisták törvénytervezetet is előterjesztettek az Odera folyó jogi személyiségéről.³⁶

A svédoknál a számi parlament jóváhagyta az Anyaföld Jogainak Nyilatkozatát, a központi kormányzat szintjén pedig a svéd parlamentben a Rights of Nature Sweden javasolt alkotmánymódosítást a természet jogai érdekében.³⁷

Érdemes még megemlíteni a spanyol Mar Menor lagúnát, amely jogalanyiságának elismerését az EU-n belül a legnépszerűbb és legfejlettebb kísérletnek tartják.³⁸ A lagúna jogainak kivívására irányuló mozgalmat a Murcia-i Egyetem egyik jog-filozófia-professzora kezdeményezte. 2022-ben Spanyolország parlamentje olyan törvényt hozott, amely jogi személyiséget ad a lagúnának és medencéjének. A törvény azzal kezdődik, hogy a folyót jogalanynak nyilvánítja. A jogok magukban foglalják a természetes létezés és fejlődés, a védelem, megőrzés és helyreállítás jogait. A folyó képviselétéről és irányításáról testületek létrehozásával gondoskodnak. Emellett bármely természetes vagy jogi személy jogosult a Mar Menor ökoszisztémájának védelmére, ennek érdekében bíróság vagy közigazgatási szerv előtt keresetet indítva érvényesítheti a törvényben foglalt jogokat és tilalmakat.

A RoN-konceptió hatása Magyarországra is elért: a „Balaton jogalanyiságának elismerését” célzó kezdeményezéssel elsőként 2016-ban a Balatoni Kör fordult felhívásban a magyar kormányhoz.³⁹ 2017-ben pedig a Védegylet és más kezdeményezők felhívást intéztek, kiszélesítve a címzettek körét, európai parlamenti képviselőkhöz, valamint hazai és európai civil szervezetekhez.⁴⁰ A felhívás szerint a Balaton jogalanyiságának elismertetése csak az első lépés lenne (amelyhez elegendő a magyar jogalkotói aktus, mivel nincsenek határon túlnyúló területei a Balatonnak), a végső cél a Duna és a Tisza elismertetése, amihez már nemzetközi összefogásra van szükség.

A természet jogainak koncepciója tehát ma már jól láthatóan egyáltalán nem távoli, egzotikus gondolat, amelynek az eredményeivel és hatásával nekünk, európaiaknak semmi dolgunk, ez választ jelent a relevancia kérdésére.

A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy jogelméleti szempontból milyen kérdések merülhetnek fel a természet jogalanyiságáról.

³⁶ Lásd: <https://wodnesprawy.pl/en/legal-personality-for-the-oder-river-a-breakthrough-in-river-protection-or-a-misguided-idea/>; UGWU (29. lj.) 1002.

³⁷ A svédországi számi parlament egy, a számi nép által választott testület, amelynek a feladata a számi érdekek védelme, lásd: www.government.se/government-agencies/sami-parliament/. A számi parlament kezdeményezése az alkotmánymódosításra lásd: www.naturensrattigheter.se/2018/05/29/the-sami-parliament-of-sweden-endorses-the-universal-declaration-of-rights-of-mother-earth/.

³⁸ UGWU (29. lj.) 1003–1004.; <https://afoldgomb.hu/blogok/varosnezo/mar-menor-europa-elso-jogi-szemelyiseggel-rendelkezo-okoszisztemaja>.

³⁹ SZILÁGYI János Ede: „A víz jogalanyisága új-zélandi példájának alkalmazhatósága a Balaton és a magyar jog viszonyrendszerében” *Pro Futuro* 2018/2., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2018/2/4715>; HORVÁTH M. Tamás – SZILÁGYI János Ede – BARTHA Ildikó: „Hó és sár: a víz mint érték vagy érdek. Képzelt beszélgetés a víz jogalanyisága felvetésének ürügyén” *Közjogi Szemle* 2018/3. 14–19.

⁴⁰ A felhívás az alábbi helyen érhető el: vedegylet.hu/balaton.

III. A TERMÉSZET JOGALANYISÁGÁNAK JOGELMÉLETI KÉRDÉSEI

III. 1. LEHET-E A TERMÉSZET JOGALANY?

A jogelméletben van egy központi kérdés, amely a jogosultságokkal kapcsolatos szakirodalomban helyt kap: kikről állíthatjuk értelmesen, hogy jogok alanyai lehetnek?⁴¹

A jogalanyisággal kapcsolatos viták sokáig a jogelmélet szunnyadó, periférikus kérdései közé tartoztak, ám az utóbbi évtizedekben számos olyan kérdés merült fel, amelyek miatt ezeket a vitákat a konceptuális jogelmélet képviselői újra elővetették.⁴² A magzat jogi státusza például továbbra is vitatott, elsősorban azért, mert az összefügg a terhességmegszakítás kérdésével. Az USA-ban 2022-ben a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság hatályon kívül helyezte a híres *Roe vs. Wade* ügyet, ezzel az USA tagállamai szabad kezet kaptak arra, hogy betilthassák az abortuszt.⁴³ Ennek egyik érdekes, új következménye, hogy az alabamai legfelsőbb bíróság döntése szerint a fagyasztott embriókat olyan jogok illetik meg, mint az élő személyeket.⁴⁴ Másrészt, új jogi személyiség kategóriák borítják fel a jogi személyiség hagyományos határait: tudósok, aktivisták és politikai döntéshozók vitatkoznak az állatok, az ökoszisztémák és a mesterséges intelligencia rendszerek jogi személyiségéről.⁴⁵ Az újkeletű igények az emberi jogok térnyerésével függnek össze, ami azt a gondolatot emelte a köztudatba, hogy egy méltányolható erkölcsi igényt a jogosultságok nyelvén fogalmazzunk meg.

Ez a tendencia, melyet Győrfi a „jogosultságok nyelvezete elburjánzásának” hív, felveti a kérdést, hogy ezen entitásokról egyáltalán állíthatjuk-e értelmesen, hogy jogok alanyai lehetnek. Mert ha erre nemmel válaszolunk, azt sem mondhatjuk, hogy jogokkal kellene felruháznunk őket.⁴⁶

Amikor tehát azt a kérdést kívánjuk megválaszolni, hogy ki az, aki jogosultságok alanya lehet, egyfelől arra a filozófiai kérdésre keressük a választ, hogy mi az a tulajdonság, amelynek a birtoklása valamilyen létezőt alkalmassá tesz arra, hogy

⁴¹ A következő gondolatmenet, amely a kortárs jogosultságelméletek fő megközelítéseire támaszkodva ad választ a természet jogalanyiságának igazolhatóságára, hasonlóan jelenik meg egy másik írásomban: JAKKEL Barbara: „Az állatok jogalanyiságának igazolhatósága és jelenlegi állása” *Pro Futuro* 2025/2. 1–18., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2025/2/16940>, 3–5.

⁴² Az abortusszal, eutanáziával, halálbüntetéssel és halott személyek méltóságával kapcsolatos jogalanyisági dilemmákat jól bemutatja: Győrfi Tamás: „A tulajdonságok nélküli ember elmélete” *Fundamentum* 1998/3. 23–41.

⁴³ 19-1392 *Dobbs v. Jackson Women’s Health Organization* (06/24/2022); A döntés elérhető: https://www.supremecourt.gov/opinions/21pdf/19-1392_6j37.pdf.

⁴⁴ *LePage v. Ctr. for Reprod. Med., P.C.*, No. SC-2022-0515, 2024 WL 656591, at *1 (Ala. Feb. 16, 2024).

⁴⁵ Kurki szerint a mesterséges intelligencia jogi személyiségének kérdése elsősorban a felelősségre vonhatósága miatt merül fel, bár a filozófusok nagy érdeklődést mutatnak az MI belső értékességén alapuló érvek iránt is. Visa A. J. KURKI: *Legal Personhood* (Cambridge: 2023) 55–62., <https://doi.org/10.1017/9781009025614>.

⁴⁶ Győrfi (10. l.) 48.

jogok alanya legyen, másfelől arra az empirikus kérdésre, hogy a létezők mely köre rendelkezik ezen tulajdonsággal.⁴⁷

Az első kérdésre ad választ a jogosultságok két klasszikus jogelméleti irányzata, az akarat- és az érdekelmélet. A kettő közötti különbség legegyszerűbben úgy írható le, hogy míg az akaratelmélet szerint ez a tulajdonság a döntési képesség, addig az érdekelmélet szerint az érdekekkel való rendelkezés.

Az akaratelmélet legmeghatározóbb képviselője Herbert Hart volt, aki szerint a jogosultság alanyát „kisléptékű szuverénnek” kell tekinteni, aki képes arra, hogy többé-kevésbé kiterjedt ellenőrzést gyakorolhasson egy másik személy vele kapcsolatos kötelezettségei felett.⁴⁸

A jogalanyiságnak ebben az értelmezésben tehát előfeltétele, hogy valaki szabad döntések meghozatalára képes morális cselekvő legyen, épp ezért értelmetlen jogalanyiságot adni bármely olyan létezőnek, aki képtelen arra, hogy ezt a kiterjedt ellenőrzést gyakorolhassa a jogosultságai megvalósulása felett.

Világos, hogy az akaratelmélet meggyőző a jogosultságok paradigmatis eseteit tekintve, amelyek autonóm döntést várnak a jogok alanyaitól, viszont számos határesetben nem alkalmazható, úgy, mint a gyerekek, fogyatékossgal élők jogai, de idesorolható az állatok, a jövő nemzedékek és a természet jogainak kérdése is. Valójában az akaratelmélettel szembeni leggyakoribb érv épp az, hogy a gyermekek jogainak kizárásával erkölcsileg vállalhatatlan és a hatályos jogi szabályozásnak is ellentmondó pozíció elfogadására kényszeríti a híveit.

Az érdekelmélet egyik legszofisztikáltabb kifejtése Joseph Razhoz köthető. Raz szerint akkor mondhatjuk, hogy valaki jogokkal rendelkezik, ha az illető jólétének egy aspektusa (érdeke) elégséges indok arra, hogy valamely más személyt kötelezettségekkel terheljünk meg.⁴⁹ Raznak van egy másik fontos állítása is: egy személy akkor és csakis akkor képes jogokkal rendelkezni, ha jóléte végső érték.⁵⁰

Sokan elfogadják azt az érvelést, hogy mindazoknak, akiknek érdekei lehetnek, jogai is lehetnek. Ezen az alapon, például, ha az állatoknak vannak érdekeik, akkor jogaik is lehetnek.

Egy további jogelméleti alapvetés, amelyre a RoN hívei gyakran építenek, a hohfeldi taxonómia.⁵¹ Wesley Newcomb Hohfeld, aki a jogosultságok szerkezetének egyik legösszetettebb megközelítését adja, úgy véli, a jogosultságokat komplex jelen-

⁴⁷ GyÖRFI (10. lj.) 48–49.

⁴⁸ Herbert HART: „Legal Rights” in Herbert HART (szerk.): *„Essays on Bentham: Studies in Jurisprudence and Political Theory”* (Oxford: Clarendon 1982) 183., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198254683.003.0008>; TATTAY Szilárd: „Képtelen „képes beszéd”? A jövő nemzedékek jogainak képviselétéről” *Állam- és Jogtudomány* 2016/3. 108–122., 5.

⁴⁹ Joseph RAZ: „On the Nature of Rights” *Mind* 1984/370. 194–214. <https://doi.org/10.1093/mind/xciii.370.194>.

⁵⁰ RAZ (49. lj.) 195.; VISA KURKI: „Can nature hold rights? It’s not as easy as you think” *Helsinki Legal Studies Research Paper Series* May 13, 2021. No. 66. 4. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3853708>.

⁵¹ Wesley Newcomb HOHFELD: „Az alapvető jogi fogalmak a bírói érvelésben” [ford. SZABÓ Miklós] in SZABÓ Miklós – VARGA Csaba (szerk.): *Jog és nyelv* (Budapest: [k. n.] 2000) 59–96.; SZABÓ Miklós: „A jogosultság logikai státusáról” in FICSOR Krisztina – GyÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bíbor 2009) 35–46.

séggként kell kezelnünk, épp úgy, ahogy az emberek között fennálló jogviszonyok is többféleképpen nyilvánulhatnak meg: ellentétek és korrelatív kapcsolatok struktúrájába rendezhetjük őket. Épp ezért a jogosultságok komplex fogalmát is fel kell bontani elemi jogosultságfogalmakra. Hohfeld szerint négyféle fogalommal és korrelatív párjukkal írhatjuk le ezeket a kapcsolatokat: az a) igényjogok (a szigorú értelemben vett jogok), b) szabadság, c) felhatalmazottság, d) immunitás. Ezen jogtípusok mindegyike egyfajta korlátozással áll összefüggésben: a) kötelezettség, b) joghiány, c) beavatkozásnak való kitettség, d) beavatkozásra képtelenség.

A hohfeldi taxonómia eredménye annak kimutatása, hogy a jogosultságok nem komplex jelenségek, nem adnak lehetőséget arra, hogy többféle következtetést vonjunk le belőlük mind a kötelezett, mind a jogosult pozíciójával kapcsolatban, ehelyett elemi részekre bonthatóak, s minden elemi rész rendelkezik egy ellentét- és egy korrelatív párral.⁵²

Az akarat- és érdekelmélet vitája kapcsán egyértelműnek tűnik, hogy a természet jogainak koncepciója az akaratelmélet felől nem igazolható, hiszen a természet nem képes döntéseket hozni, vagy ellenőrzést gyakorolni a jogainak érvényesülése felett.⁵³

Ezért a RoN jogelméleti magyarázata mindenképp az érdekelmélet felől közelíthető meg. Az érdekelmélet szerint az érdekeltség megléte szükséges feltétele a jogok birtoklásának.

A továbbiakban ezért az érdekek között kell differenciálnunk, hogy közelebb kerülhessünk a természet érdekeinek jogi értékelhetőségéhez. Ehhez David Benatar felosztását veszem alapul, mivel ezt tartom a legátfogóbb, valamennyi entitásra és dologra kiterjedő érdekfogalomnak.⁵⁴

Benatar az érdekek négy fogalmát különböztette meg: funkcionális, biotikus, tudatos és reflektív (öntudatos).

Funkcionális érdekekkel a tárgyak, dolgok rendelkezhetnek. Egy gépnek vagy használati tárgynak valamilyen, az ember által meghatározott funkciója van, mindaz, ami segíti ezt a funkciót, az a tárgy „érdeke”: a fenés jót tesz a késnek, az olajozás jót tesz a nyikorgó zárnak stb. Itt csak átvitt értelemben beszélünk a tárgy érdekeiről, mivel valójában az ember érdeke, hogy a kés éles legyen.

Biotikus érdeke minden növénynek van, mivel a növények élnek, funkcionálnak, és mindaz, ami ezt segíti, a növény érdeke, ez az érdek független az ember érdekeitől.

Tudatos érdekekkel az érzőképes lények rendelkeznek, amelyek a fájdalmat kerülnek, még akkor is, ha ennek nincsenek tudatában, ez az érzőképesesség az izeltlábúaktól kezdve minden állatot jellemez.

⁵² FICSOR Krisztina: „Jogosultság és jogi érvelés” in FICSOR Krisztina – GVÖRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *Jogosultságok – elmélet és gyakorlat. A Miskolci Egyetem és a Miskolci Akadémiai Bizottság által 2008. december 5-én és 6-én rendezett konferencia anyaga* (Miskolc: Bibor 2009) 93–106.

⁵³ Bár ez az állítás csak a mi antropocentrikus nézőpontunkból igaz, és hozzátehetjük, hogy a saját törvényei szerint és saját eszközeivel mégis ellenőrzést tud gyakorolni a természet az érdekeinek érvényesülése felett.

⁵⁴ KOVÁCS (19. lj.) 84–85.; DAVID BENATAR: *Better Never to Have Been. The Harm of Coming into Existence* (Oxford: Clarendon 2008) 135–136.

Reflektív (öntudatos) érdekekkel az öntudattal bíró lények rendelkeznek, ám fontos látni, hogy ide nemcsak az ember, hanem néhány kognitíve nagyon fejlett állat tartozik, hanem például az emberszabású majmok és a delfinek is. Ilyenkor az egyed tudatában van bizonyos érdekeinek, és tudatosan törekszik ezeket előmozdítani.

Benatar szerint ez a felsorolás nem véletlenszerű, mivel a sorrendben következő mindig magában foglalja a korábbiakat, így például az embernek érdeke, hogy a teste jól funkcionáljon, elkerülje a szenvedést, és ezen érdekek tudatos előmozdítására törekszik is.

Benatar érdekelosztása azért nagyon hasznos, mert jól rámutat arra, hogy valójában nem abban van vita az érdekelmélet képviselői között, hogy mely entitásnak lehetnek érdekei, hanem abban, hogy pontosan milyen érdekek meglétéről tartjuk úgy, hogy elég fontosak ahhoz, hogy a jogosultságok nyelvére fordítsuk le ezeket.

A fontosságról való döntés pedig elkerülhetetlenül magában foglal valamilyen értékelő állítást: akik antropocentrikusan gondolkodnak (és az akaratelmélet hívei), csak a reflektív érdekek meglétét tartják a jogszerűség igazolható alapjának, míg egy bio- vagy ököcentrikus álláspont képviselője már akár a funkcionális érdekek (pl. az ökoszisztéma funkcióját értékelve) vagy biotikus érdekek meglétét is elegendőnek tartja a jogszerűség igazolásához.

Az érdekelmélet képviselői szintén különbséget tesznek a jogilag értékelhető érdekek között. A jelentősebb érdekelméleti felfogások közül érdemes elhatárolni egy-mástól Joseph Raz, Matthew Kramer, Peter Singer és Joel Feinberg felfogását.

Raz definíciójának a második része az, hogy egy személy akkor képes jogokkal rendelkezni, ha jóléte végső érték. Raz ugyanis megkülönbözteti az instrumentális, a belső és a végső értéket. Egy tárgy instrumentális értéke az, ami visszavezethető a tulajdonosa érdekeire. A belső értéket olyan dolgokra érti Raz, amelyeket önmagukért értékelnek, nem csupán instrumentális vagy gazdasági értékükért. Ugyanakkor nem minden, ami belső értékkel bír, rendelkezik végső értékkel is. A végső érték az, amiből mind az instrumentális, mind a belső érték származik. Raz egyébként egy férfi és egy kutya kapcsolatának vizsgálata során a kutya jólétét csupán instrumentális okokból tartja értékesnek, a férfi jóléte az önmagában vett és az instrumentális értéknek is a végső forrása (tehát Raz az állatok jogait sem támogatja ilyen alapon).⁵⁵

Kramer szerint egy lénynek akkor vannak érdekei, ha helyzete javulhat vagy romolhat. Tehát ez alapján egy esemény bekövetkezése egy lény érdeke, ha annak bekövetkezése javítja a helyzetét, vagy elhárítja annak romlását. Ez alapján Kramer azt állítja, hogy nemcsak az érző lények, hanem az érzéketlen entitások, mint a folyók, a fák, de még a mesterművek és az elegáns épületek is rendelkezhetnek érdekekkel. Ez a meghatározás nagyon tág, de Kramer úgy szűkíti, hogy ha valami érdekekkel bír, az nem jelenti, hogy jogokkal is rendelkezik, mert ahhoz az illetőnek végső értékkel is kell rendelkeznie. A végső érték pedig Kramer értelmezésében az érzőképesseghoz kapcsolódik.⁵⁶

⁵⁵ KURKI (50. l.) 4.; RAZ (49. l.) 205.

⁵⁶ KURKI (50. l.) 19.; MATTHEW KRAMER: „Getting Rights Right” in MATTHEW KRAMER (szerk.): *Rights, Wrongs and Responsibilities* (Palgrave 2001) 28–95., <https://doi.org/10.1057/9780230523630>.

Peter Singer szerint egy lénynek ahhoz, hogy szigorú (és nem csupán metaforikus értelemben) érdekei legyenek, képesnek kell lennie a szenvedésre vagy az öröm élményére. Ha egy lény szenved, akkor nincsenek erkölcsi indokaink arra, hogy figyelmen kívül hagyjuk ezt a szenvedést, vagy megtagadjuk annak a más lények hasonló szenvedésével való egyenlő kezelését. De ennek az ellenkezője is igaz: ha egy lény nem képes szenvedni vagy örömet érezni, nincs mit figyelembe venni.⁵⁷

Feinberg abból indul ki, hogy ahhoz, hogy eldönthessük, mely entitásoknak vannak jogaik, két szélsőséges esetből kell kiindulnunk: nyilvánvaló, hogy a normális felnőtt emberi lények jogalanyok lehetnek, miközben abszurd azt állítani, hogy a szikláknak lehetnek jogaik, mivel az entitások azon kategóriába tartoznak, amelyeknek nem lehet értelmesen jogokat tulajdonítani. E két tiszta eset között azonban számos vitatott határeset van. A további kérdéses entitások (így az állatok, halott őseink, növények, magzatok és örültek) jogalanyiségének megítélése azon múlik, hogy a két tiszta esetből kiindulva azt vizsgáljuk, hogy a vitatott határesetek mennyiben hasonlítanak azokra, ezek alapján osztályozzuk a vitatott eseteket.⁵⁸

Feinberg arra jut, hogy azok, akiknek jogaik lehetnek, pontosan azok, akiknek vannak, vagy lehetnek érdekeik. A természeti entitások nem rendelkeznek jogokkal, mert nincsenek érdekeik, érdekelttség nélkül egy entitásnak nem lehetnek saját „javai”, amelynek az elérésére jogosult lehet.⁵⁹

A fenti felsorolásból látszik, hogy bár a természetről kimondhatjuk, hogy vannak érdekei, azokról a jogelméleti szerzők többsége nem tartja úgy, hogy jogilag értékelendők lennének.

Ha tehát a RoN képviselői plauzibilis jogelméleti igazolásra törekednek, vagy azt kell állítaniuk, hogy a természet is érzőképes, tehát képes a fájdalomérzetre, ami alapján nekünk morálisan érzékeny embereknek ki kell rá terjesztenünk a jogokat, vagy azt kell állítani, hogy nem csak az érzőképeség lehet a jogalanyiség kritériuma.

Az első megközelítés védelmezése nem tűnik könnyű feladatnak. Számos tanulmány vizsgálta már, hogy a növények képesek-e fájdalomérzetre, és megállapították, hogy a növények is reagálnak az őket ért hatásokra, így például sérülés esetén bizonyos növények vegyi anyagokat bocsátanak ki, de ez inkább védekező mechanizmusként értelmezhető, amely inkább az életben maradás érdekét támasztja alá. Ahhoz azonban, hogy a klasszikus értelemben fájdalmat éljenek meg, szükségük lenne idegrendszerre és agyra. Ez alapján úgy tűnik, gyenge lábakon állna egy olyan érvelés, amely a növényeket a fájdalomérzetre hivatkozva szeretné jogalannyá tenni, hiszen az általunk morálisan középpontba állított fájdalomérzettel a tudomány mai álláspontja szerint nem rendelkezik.⁶⁰

⁵⁷ Neil W. WILLIAMS: „The no interest argument and the rights of nature” *Philosophers’* 2025/27. 1–13., <https://doi.org/10.3998/phimp.4583>; Peter SINGER: *Az állatok felszabadítása* [ford.: GARAI Attila] (Budapest: Oriold és Társai 2019).

⁵⁸ Joel FEINBERG: „The Rights of Animals and Unborn Generations” in William T. BLACKSTONE (szerk.): *Philosophy & Environmental Crisis* (The University of Georgia Press: 1974) 43–68.

⁵⁹ Tom REGAN: „Feinberg on what sorts of animals can have rights” *Southern Journal of Philosophy* 1976/14/4. 485–498., <https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1976.tb01304.x>.

⁶⁰ Adam HAMILTON – Justin McBRAYER: „Do Plants Feel Pain?” *International Journal of Philosophy* 2020/12/56. 71–98., <https://doi.org/10.2478/disp-2020-0003>; bár ehhez fontosnak tartom

Ennek tovább gondolását jelentheti, ha azt az állítást védjük, hogy nem az érzőképeség a fontos kritérium, amit keresünk, hanem elegendő a célorientáltság (a biotikus érdekek megléte). A növények esetében például az előbbi vizsgálatban megállapították, hogy védekezik a fájdalom esetén, tehát törekszik az életben maradásra, ugyanúgy, ahogy az erdőben a fák magasra nőnek, hogy napfényhez jussanak, vagy a napraforgó is a nap irányába fordul. Ezzel az egyik nehézség az, hogy az ökoszisztémák esetében nehéz megállapítani a célorientáltságot. Az ökoszisztéma esetében ugyanis a stabilitás nem a rendszer célja, hanem inkább az egyes organizmusok és ezek kölcsönhatásainak eredményeként létrejövő termék. Ráadásul a modern ökológia megkérdőjelezte, hogy az egyensúly vagy az időben önfenntartó stabilitás jellemző az ökoszisztémákra, a stabil ökoszisztéma helyébe egy dinamikusabb fogalom került. Egy további probléma ezzel, hogy ez az érvelés a potenciális jogalanyok körét jelentősen kiterjeszti, abba a célorientáltság alapján nemcsak a természeti entitások, hanem akár technológiai entitások is beletartozhatnak, hiszen a gépeknek is vannak célkitűzéseik, amelyeket a rendszerek működése határoz meg. Azt azonban valószínűleg a legtöbb környezetvédő ellenezné, hogy autóknak, radiátoroknak stb. adjunk jogalanyiságot, a természeti entitásokra való redukció viszont önkényes lehet.⁶¹

Yaffa Epstein nem az érzőképeség, hanem a belső értékesség bizonyítását kísérli meg egy fordított logika alapján. Annak érdekében, hogy elkerülje azt a filozófiai kérdést, mely entitásoknak lehetnek érdekei vagy erkölcsi jogai, azt javasolja, hogy a jelenlegi szabályozásból induljunk ki, és ebből következtetéseket vonhatunk le arról, hogy ezen jogszabályok mely entitásokat és érdekeket szándékoznak védeni.⁶² Ha a jogszabályok legalább részben az állatok és a természet saját érdekében védik ezen entitásokat, akkor a velük szemben fennálló konkrét jogi kötelezettséget törvényes jogoknak (legal rights) kell tekinteni.⁶³

Epstein az elméletében egyfelől Felix Cohenre támaszkodik, aki azt állítja, hogy a bíróságok következtetései egy jogosultság meglétéről sokszor körkörös logikán alapulnak: amikor például a bíróság úgy döntött egy esetben, hogy be lehet a szakszervezetet perelni (létezik a szakszervezet beperlésének joga), mert a szakszervezet jogi személy, ugyanilyen pontos lenne azt mondani, hogy a szakszervezet jogi személy, mert a bíróság úgy döntött, hogy joga van a felperesnek beperelni a szakszervezetet.⁶⁴

hozzátenni, hogy ennek alapján csupán azt állíthatjuk biztosan, hogy oly módon nem érez fájdalmat a természet, ahogyan mi, emberek, azonban – mivel vannak bizonyítékaink arra, hogy valamilyen módon negatívan reagál a fájdalomra – megindokolható lenne egy olyan álláspont is, amely kiterjeszti a természeti entitásokra is az érzőképeséget.

⁶¹ WILLIAMS (57. l.) 6.

⁶² YAFFA EPSTEIN – HENDRIK SCHOUKENS: „A positivist approach to rights of nature in the European Union” *Journal of Human Rights and the Environment* 2021/12/2. 205–227., <https://doi.org/10.4337/jhre.2021.02.03>.

⁶³ Bár Epstein az európai uniós állatjogi és természetvédelmi szabályozást veszi górcső alá, és az alapján von le következtetéseket, megállapításai kiterjeszthetők a természet jogai elismerésének általános kérdéseire is.

⁶⁴ EPSTEIN–SCHOUKENS (62. l.) 209.

A másik fontos alapja Epstein érvelésének Hohfeld. Epstein szerint Hohfeld nem a jogok lényegi tartalmáról tett állításokat: a hohfeldi jogosultságok rögzítése a másik módja annak a kifejezésére, hogy létezik egy ezzel összefüggő kötelezettség a másik oldalon.

A hatályos környezetvédelmi törvények számos természetvédelmi kötelezettséget rónak mind a hatóságokra, mind az egyénekre. A törvények által kijelölt korlátozások különböző hohfeldi formákat ölthetnek. Így például az egyének kötelesek tartózkodni attól, hogy a folyóba szennyező anyagokat bocsássanak, nem jogosultak a víz tulajdonjogát átruházni vagy eladni. Epstein úgy véli, hogy ezek a kapcsolatok a folyó hohfeldi jogait jelentik: a szennyeződésmenességhez való jogot, a tulajdonba vétel vagy eladás alóli mentességet.

Bár Hohfeld a taxonómiáját személyek közötti kapcsolatok leírására szánta, Epstein úgy véli, ezek a kapcsolatok személyek és a jogilag védett természet között is fennállnak.

Hohfeld ugyan foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy elmélete nem vezethet-e olyan abszurd esetekhez, hogy jogokat adjon egy földnek vagy valamilyen tárgynak. Ő azonban ilyen esetekben úgy vélte, hogy az *in rem* jogok esetén nem a dologgal szemben fennálló kötelezettségekről, hanem azon személlyel szemben fennálló kötelezettségről van szó, aki a dolgot birtokolja. Epstein szerint azonban a környezetvédelmi törvények nemcsak az embereket, hanem sok esetben a természetet vagy annak bizonyos aspektusait is védeni kívánják. Ahol pedig a természet a szándékolt kedvezményezettje a környezetvédelmi törvényeknek, ott levonható az a következtetés, hogy a kötelezettségek a természettel szemben állnak fenn. Ezért Epstein azt javasolja, hogy az ezzel korrelatív jogokat is a természethez kapcsoljuk ilyen esetekben.⁶⁵

Epstein állítása szerint a természet jogainak pozitivista nézetét vallja, mely szerint a természet jogosultságokkal rendelkezik, mert a jogszabályokban megállapított kötelezettségeink vannak iránta. Ahol pedig a törvény a nem emberi entitások érdekeit védi, azt figyelembe veszi és mérlegeli az emberek és mások jogaihoz képest, ott a nem emberi entitásoknak már vannak jogai.⁶⁶

Epstein elmélete látszólag el tudja kerülni azt a csapdát, hogy valamilyen filozófiai állásfoglalást kelljen tennünk arról, hogy mely entitások rendelkezhetnek jogokkal, mivel a meglévő jogi szabályozásból indul ki, és az alapján von le következtetéseket.

Ezzel az egyik probléma, hogy a jelenlegi szabályozás nem plauzibilis az elmélettel, tehát nem feltétlenül vezet messzire, ha a gyakorlatból akarunk kiindulni.⁶⁷

⁶⁵ EPSTEIN-SCHOUKENS (62. lj.) 210.

⁶⁶ EPSTEIN-SCHOUKENS (62. lj.) 226–227.

⁶⁷ Győrfi például felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi elterjedt szabályozás (eltekintve a vállalatok jogi személyiségének problémájától) legtöbb országban csak az embernek, de ezen belül minden embernek (tehát gyerekeknek, fogyatékossgal élőknek is) ad jogalanyiságot, amely se az érdek-, se az akaratelmélet szerint nem plauzibilis. Lásd Győrfi (10. lj.) 49. Ehhez hozzátenném, hogy a tekintetben sincs plauzibilitás, hogy bár a természet jogainak koncepcióját még az érdekelmélet felől is nehéz magyarázni, ez mégsem szab határt a koncepció terjedésének, miközben, bár az állatok jogalanyisága bár az érdekelmélet felől könnyen igazolható, a gyakorlatban ez mégsem olyan elterjedt.

Ez egyébként a RoN híveinek az egyik gyakori érve a koncepció mellett: felesleges jogelméleti alapon vitatni azt, hogy a természet lehet-e jogalany, mivel számos országban a természet már jogalany, tehát ezt megkérdőjelezni csak figyelemeltérülés. Kurki ezt az attitűdöt a „bármilyen megengedett” megközelítésnek hívja, és úgy véli, akik ezt a megközelítést támogatják, két érvet hoznak emellett. A „tisztelőt” érv szerint a jogi hatóságok – törvényhozók, legfelsőbb bíróságok stb. – feladata annak meghatározása, hogy mely szervezetek lehetnek jogi személyek, ezért amit ezek a szervek jogi személynek nyilvánítanak, az jogi személy lesz. A másik érv a „vállalati érv”, amely szerint, ha a jog láthatatlan, immateriális és fiktív szervezeteket, például vállalatokat jogi személyként kezelhet, akkor gyakorlatilag bármilyen más is.⁶⁸

Ez a logika számomra értelmetlennek tűnik, mivel maximum akkor gondolkodhatunk úgy, hogy bármilyen felruházzható jogalanyisággal, ha úgy gondoljuk, hogy a jogalanyiságnak semmi értelme nincs. Ezzel szemben úgy vélem, hogy amikor a jogalkotó valamit vagy valakit felruház jogalanyisággal, azt nem ok nélkül teszi, hanem valamilyen, a háttérben húzódó erős igazoló érv miatt.

A másik probléma, hogy az olyan konstruktivista kérdésfelvetéskor, mint a természet jogainak kérdése, amikor a jogi szótár kiterjesztése a kérdés, a törvények éppen hatályos szövege nem perdöntő, hiszen a kérdés a módosítás és a továbbfejlesztés igazolhatósága körül folyik, arról, hogy hogyan tudjuk a jog módosított értelmét a korábbi gyakorlattal összhangban, koherens racionális keretben értelmezni. A megfelelő jogelméleti koncepció ezt tenné lehetővé. Ezért van jelentőségük a jogosultság-elméleti vizsgálódásoknak.

Továbbá, olyan hatalmat adni a jogalkotónak, mely szerint semmilyen korlátja nincs a tekintetben, hogy mit vagy kit ruház fel jogalanyisággal, veszélyes is.

Végül, amennyiben más országokban is szeretnénk bevezetni a RoN koncepciónak megfelelő jogi szabályozást, továbbra sem tudjuk kikerülni az etikai és elméleti kérdéseket, csak időt nyerünk ezzel a fordított logikával. Ezért nem tudjuk megkerülni, hogy visszatérjünk a RoN érdekelmélet felőli igazolhatóságának normatív kérdéseihez.

Neil W. Williams ajánl egy további megoldást a RoN érdekelmélettel való összeegyeztethetőségének érdekében. Williams abból indul ki, hogy akik megkérdőjelezzik, hogy a természet jogai közvetlenek, vagyis közvetlenül a természetnek tartozunk kötelezettséggel, általában az „érdektelenségi érvet” („no interest” argument) képviselik, úgy vélik, hogy az érdekek az érzőképesseghöz kapcsolódnak és mivel a természetet nem érheti kár, sérelem, ezért nem lehetnek jogai sem.⁶⁹

Raz érdekelméletének azonban (Rowan Cruft alapján) kétféle értelmezése lehetséges: az első, radikális értelmezés szerint x érdekeltsége akkor alapozza meg y kötelezettségét, ha az x számára kellően fontos, függetlenül más felek érdekeltségétől. A második, megengedő értelmezés szerint azonban x érdeke akkor is megalapozhatja y kötelezettségét, ha x érdeke elég fontos x vagy más felek számára, akiknek x érdekének a kielégítése előnyös.⁷⁰

⁶⁸ KURKI (50. l.) 2.

⁶⁹ WILLIAMS (57. l.) 2.

⁷⁰ WILLIAMS (57. l.) 7–8.

A radikális értelmezés fő problémája Williams szerint, hogy az érdek birtoklásához egy entitásnak érző lénynek kell lennie. Csakhogy sok olyan jogbirtokos létezik, amelyik nem felel meg ezen kritériumnak: a vállalatok, vállalkozások, egyetemek, államok stb. egyike sem tűnik érző lénynek. Ha elutasítjuk a természeti entitások jogalanyiságát, akkor ezen további jogi személyek jogalanyiságát is el kell utasítanunk.

Az engedelkeny értelmezés szerint a jogalanyiség nemcsak akkor alapulhat az egyik fél érdekein, ha az önállóan fontos az adott fél számára, hanem akkor is, ha az érdek kielégítése más felek érdekeit is szolgálja. Pl. egy újságíró joga, hogy megvédje forrásait, nemcsak azért védendő, mert az újságírónak szakmai érdeke fűződik a forrásai védelméhez, hanem azért is, mert a sajtószabadság közérdek.⁷¹

Az engedelkeny értelmezés a vállalati jogi személyiség szempontjából is előnyös: egy vállalatnak a tulajdonhoz való joga nemcsak azért védendő, mert ehhez a vállalatnak gazdasági érdekei fűződnek, hanem azért, mert annak védelme társadalmi javakat eredményez.

Ennek elfogadása azonban az érdektelenségi érveléssel szemben is használható, aszerint ugyanis x akkor lehet jogtulajdonos, ha x olyan entitás, amelynek az érdekei elegendőek ahhoz, hogy másokra kötelezettségek háruljanak, *vagy* ha más y feleknek elegendő érdeke származik x jogainak az előmozdításából. Így tehát önmagában az, hogy a természeti entitások nem érző lények, nem zárja ki, hogy jogalanyiséggal ruházzuk fel őket.

Williams elismeri, hogy amennyiben az érdekelmélet engedelkeny változatát választjuk, és így a természeti entitások rendelkezhetnek jogokkal, annak az ára, hogy a természeti entitásokkal szemben fennálló kötelezettségek részben más felek érdekein alapulnak. Ez az engedmény gyakorlati szempontból nem jelent problémát a RoN képviselői számára, mivel sok más fél profitálna abból, ha a természeti entitásokkal szemben fennálló kötelezettségeket teljesítenék: helyi öslakos közösségek, jövő generációk, más olyan szereplők, akiknek a jóléthez sokszínű és stabil ökoszisztémára van szükségük.

Ez a lépés azonban jelentős koncepcionális engedményt jelent, mivel e megközelítés szerint a természeti entitások érdekei önmagukban nem elég fontosak ahhoz, hogy a közvetlen kötelezettségeket alátámasszák, ezért más felek érdekeire is hivatkoznunk kell.

A RoN támogatói ezért mondhatják azt, hogy ez túl nagy engedmény, mivel épp az különbözteti meg a RoN kezdeményezéseket a többi környezetvédelmi szabálytól, hogy a természet jogait az emberi érdekektől függetlenül, azokat önmagukban értékesnek tartja.

Williams megkülönbözteti a természetes és az intézményi kötelezettségeket.⁷² A természetes kötelesség akkor merül fel, amikor x érdekei elegendőek ahhoz, hogy

⁷¹ WILLIAMS (57. lj.) 7–8.

⁷² WILLIAMS (57. lj.) 9–11., Elképzelhető, hogy ez a megkülönböztetés Rawlson alapul, aki megkülönböztette a természetes és politikai kötelezettségeket, a politikai kötelezettségek nála az igazságosság természetes kötelezettségein alapulnak, amelyet a normális körülmények között mindenkiben kifejlődő igazságérzet közvetít számunkra. Erre vonatkozóan lásd: TANYI Attila: „Erkölcsi igazolás és politikai kötelezettség” *Jogelméleti Szemle* 2004/4. 1–17.

x iránti kötelességeket alapozzanak meg. Például, amikor kötelességem, hogy ne kínozzam meg x-et, ezzel a kötelességgel x-nek tartozom, mert x jóléte súlyosan sérülne a kínzás miatt. X-nek ebben az esetben természetes joga vagy erkölcsi joga van arra, hogy ne kínozzák meg, nekem pedig természetes kötelességem arra, hogy x-et ne kínozzam meg.

Az intézményi kötelességről akkor beszélünk, amikor a kötelességet az intézmények hozzák létre. Ennek hiányában nem tartoznánk x-nek kötelességgel, mert x természetesen nem rendelkezik olyan tulajdonságokkal, amelyek alapján más feleknek kötelességei lennének. Ez nem jelenti azt, hogy x-nek nincs erkölcsi jelentősége, azt sem, hogy ne lennének x-szel kapcsolatos, nem irányított kötelezettségeink. Ez csupán annyit jelent, hogy x iránti kötelezettségünk legalább részben intézményi konstrukció. Ezen megkülönböztetés alapján azt mondhatjuk, hogy a radikális elmélet szerint csak azok lehetnek jogalanyok, akiknek az irányában természetes kötelezettségeink vannak. Az engedelkeny érdekelmélet alapján azonban állíthatják a RoN képviselői, hogy a természeti entitások intézményileg létrehozott jogalanyok lehetnek.

Williams szerint a megkülönböztetés hasonló az emberi jogok ortodox és politikai igazolásához: míg az ortodox értelmezés szerint az emberi jogoknak erkölcsi jogokon és alapvető emberi érdekeken kell alapulniuk, addig a politikai igazolás szerint az emberi jogok intézményi kontextusban és gyakorló szakemberek átgondolt ítéleteire hivatkozva is igazolhatóak. Ez az intézményi kötelezettség dimenziója tehát a természet jogainak politikai megközelítéseként is értelmezhető.⁷³

Az intézményi kötelezettség azért nem túl nagy engedmény Williams szerint, mert ezen kötelezettségek nem kevésbé fontosak, mint a természetes kötelezettségek, tehát nincs közöttük erkölcsi hierarchia. Vannak például olyan természetes kötelezettségek, amelyek túl gyengék ahhoz, hogy jogokat teremtsenek (mint a kötelességem, hogy hálát mutassak egy barátomnak valamilyen kedvessége miatt), és vannak olyan intézményi kötelezettségek, amelyek jelentős erkölcsi jelentőségűek, így például a szülő gyermektartási joga egy harmadik fél, a gyermek érdekein alapul, de az intézményi elismerés a szülőnek jár.

Másképp az, hogy egy kötelezettség intézményileg irányított, nem azonos azzal, hogy eleve intézményesen jön létre, ugyanis vannak olyan kötelezettségek, amelyek természetesen állnak fenn, de nem irányítottak, például az egészségügy biztosítására vonatkozó kötelezettség: amíg nem hozunk létre olyan intézményeket, amelyek ennek a kötelezettségnek a terhét viselik, addig ez a jog csupán retorikai. Hasonlóképpen, elismerhetjük a természeti entitások védelmének erkölcsi fontosságát (ezt senki sem vitatja), ez indokolhatja olyan intézmények létrehozását, amelyek a természeti entitásra irányítják a kötelességeket.

Összességében tehát Williams szerint ennek az olvasatnak az elfogadása nem kötelez minket arra, hogy a természeti entitások jogalanyiségének elismerését emberi érdekektől tegyük függővé. Attól ugyanis, hogy elismerjük, hogy ezen entitásokkal

⁷³ WILLIAMS (57. l.) 10., Az emberi jogok kétféle megközelítésére nézve lásd pl.: JAMES NICKEL: „Assigning Functions to Human Rights: Methodological Issues in Human Rights Theory” in Adam ETINSON (szerk.): *Human Rights: Moral or Political?* (Oxford: 2018) 145–159., <https://doi.org/10.1093/oso/9780198713258.001.0001>.

szembeni kötelezettségeink irányultságát nem természetes okok, hanem intézmények hozzák létre, és ezen kötelezettségek alapját nem az entitások jóléte képezi, ennek az alapnak nem kell instrumentális emberi érdeknek lennie. A természeti entitások jogalanyiséga mellett szólhatnak instrumentális érvek, úgy, minthogy a közvetlen kötelezettségek a legjobb módszerek a közösségi cselekvés ösztönzésére, vagy vállalatok felelősségre vonására, de lehetnek nem instrumentális okaink is, például az, hogy a jogok elismerése a legjobb módszere az entitások iránti tiszteletünk kifejezésére.

Williams a fenti gondolatmenetben az érdekelmélet egy olyan olvasatát mutatta be, amelyből levezethető a természeti ökoszisztémák jogalanyiséga. Ennek az engedelkeny olvasatnak az a legnagyobb ára, hogy koncepcionális engedményeket tartalmaz a természet érdekei rovására.

Én azonban azért tartom értékesnek, mert párhuzamot hoz az emberi jogok kétféle olvasatával, rámutat arra, hogy nem teljesen áll távol a gyakorlattól, hogy egy erős morális igény létrehívjon egy olyan koncepciót, amelynek morális igazolását nem mindenki fogadja el, mégis képes arra, hogy globálisan óriási hatást és számos jogalkotási eredményt érjen el.

Az eddigiekben a jogelméleti plauzibilitás iránti vágyat mindvégig az motiválta, hogy igényt tartunk a jogosultságok nyelvezetére a természettel kapcsolatos törekvéseink igazolásában, ezért azt vizsgáltam, hogy lehet-e a természetnek jogalanyiséga az uralkodó jogelméleti megközelítések alapján.

Csak hogy, léteznek olyan álláspontok is, amelyek szerint a természetnek nincs is szüksége a jogalanyiségra, így a továbbiakban bemutatom, hogy milyen érvek hozhatóak fel emellett az álláspont mellett, és próbálok arra is választ adni, hogy miért tarthatunk ki mégis a természet jogalanyiséga mellett.

III. 2. SZÜKSÉGES-E A TERMÉSZETNEK A JOGALANYISÁG?

Weis, amikor azt a kérdést teszi fel, hogy a természetnek egyáltalán szüksége van-e arra, hogy jogosultságokkal rendelkező jogalanyként ismerjék el, akkor azt vizsgálja, hogy kívánatos-e a jogok felőli megközelítés a természet számára a zöld normák előmozdítása érdekében.⁷⁴ Zöld normák alatt azokat a normákat érti, amelyek az ökoszisztémákat belső értékek hordozójaként tekintik, az értékek holisztikus megközelítését támogatják és olyan gyakorlatokat, amelyek ezen megközelítést előmozdítják. A lényeges kérdés tehát az, hogy a RoN valóban olyan transzformatív erejű-e, ahogy támogatói állítják, segítenek-e a politikai hatalomgyakorlás átalakításában, annak érdekében, hogy az, ha fokozatosan is, de jobban tükrözze a zöld normativitást.

Ennek a kérdésnek a megválaszolása érdekében Weis a RoN előnyeit összeveti a hátrányaival. Szerinte a jogok formájában való megfogalmazás egyik előnye, hogy azt üzeni, a jogok birtokosának érdekei önmagukban is figyelemre méltók, és ezért

⁷⁴ Lael K. WEIS – Robert MULLINS: „Does Nature Need Rights?” *Oxford Journal of Legal Studies* 2025/25/4. 839–871. 840., <https://doi.org/10.1093/ojls/gqaf021>.

többet érdemelnek, mint közvetett jogi védelmet. Weis azonban nem gondolja úgy, hogy a jogok szigorú értelemben véve szükségesek ezen cél elérésére, így például vannak olyan jogi keretek, amelyek a folyókat élőlényeknek vagy élő entitásoknak ismerik el, de nem jogokkal rendelkező joganynak. Ennél ígéretesebb válasz az, hogy a jogok alapvető szerepet játszanak a természet iránti kötelezettségek kialakításában. Ezt Weis a jogok igazoló funkciójának nevezi, mely arra utal, hogy ha valakit jogokkal ruházunk fel, ez okot ad arra, hogy másokat egy vagy több kötelezettség teljesítésére kötelezzünk. Ebből a szempontból látszólag a zöld normativitás előmozdításában a jogok kiemelt jelentőségűek, ugyanis a természet iránti kötelezettségek kialakításában alapvető szerepet játszanak.⁷⁵

Ez viszont erős feszültségben áll a zöld normativitás holisztikus szemléletével, mivel az individualitást, az egymással versengő egyéni és csoportos érdekeket hangsúlyozza, miközben e projekt az ökológiai közösség tagjainak egymástól való függését emeli ki, azt, hogy emberi jogok birtokosai nem a természet érdekeivel versengő egyének, hanem az ökológiai közösség tagjai. Weis példaként hozza a 2008-as ecuadori alkotmányos bevezetést, melynek az eredményeként meghozott új szabályokról Weis szerint nem mondható el, hogy az ecuadori kormány ökológiai jólét iránti aggodalmának kifejeződése volt, inkább a kormány bányászati tevékenység feletti ellenőrzését szolgálták. A civil társadalom által kezdeményezett ügyek szintén akkor voltak a legsikeresebbek, ha a természet érdekei összhangban álltak az antropocentrikus alkotmányos jogokkal, így a magántulajdonhoz, a tiszta és egészséges környezethez és a vízhez való jogot. Így bár ezen peres eljárások eredményei környezetvédelmi szempontból hasznosak voltak, ezek ára egy olyan normatív keret megerősítése volt, amely elsőbbséget biztosít az erőforrásokért folyó versengő igényekkel szemben. A gyakorlatban tehát a természet fogalma olyan lencseként működik, amelyen keresztül a különböző közösségek érdekei és jogai egymáshoz viszonyítva mérleghetők. Nem véletlen, hogy a kritikusok Ecuador RoN sikerét „a visszaélészerű alkotmányosság példaként” emlegetik, ahol a jogokat autoriter politikai célok előmozdítására használják, és óvatosságra intenek, ha azt feltételezzük, hogy a RoN alkotmányba foglalása előmozdítja a zöld normativitást.

Weis ezért új megközelítést javasol, amelyet kormányzási paradigmának⁷⁶ nevez, és két összetevőjét azonosítja be: az egyik az alkotmányos vezérelvek szerepe.⁷⁷ Ezek olyan, az állam politikai hatalmi ágai számára előírt alkotmányos kötelezettségek, amelyek általában nem érvényesíthetők közvetlenül a bíróságokon. A másik a garanciavállaló intézmények szerepe, amelyek ezeket az alkotmányos vezérelveket támogatják, adott esetben kikényszerítik. Ezen intézményeknek beágyazottnak kell lenniük olyan értelemben, hogy a mindenkori kormány nem tudja őket könnyen

⁷⁵ WEIS–MULLINS (74. lj.) 841.

⁷⁶ WEIS–MULLINS (74. lj.) 862., Lael K. WEIS: „Greening Democratic Constitutionalism” *SSRN* 5482867 2025., <https://doi.org/10.2139/ssrn.5482867>.

⁷⁷ Az alkotmányos vezérelvekkel Weis egy másik írásában részletesebben foglalkozik: Lael K. WEIS: „Environmental constitutionalism: Aspiration or transformation?” *International Journal of Constitutional Law* 2018/7. 936–870. <https://doi.org/10.1093/icon/moy063>. Az erre vonatkozó koncepciójáról részletesebben magyarul: JAKKEL BARBARA: „Egy irány a globális környezeti válság megoldására” *Jogtudományi Közlöny* 2024/7–8. 373–381., <https://doi.org/10.59851/jk.79.07-08.7>.

megváltoztatni, ezáltal hatékonyabban tudnak érvényt szerezni az alkotmányos normáknak. Ezen garanciavállalók fokozatos normaváltozást érhetnek el, ami valószínűleg nem lenne lehetséges a bírósági mechanizmusok révén.

Weis a kormányzási paradigma jogelméleti alapjaként Raz belső kötelezettségekről szóló tanát hívja segítségül.⁷⁸ Raz meghatározása szerint a belső („intrinsic”) kötelesség olyan kötelezettség, amely nem jogokból származik, és nem is azok alapján igazolható. Ezen belső kötelezettségek a kollektív javak fogalmához kapcsolhatók. A kollektív javak olyan kapcsolatok vagy állapotok összességét jelentik, amelyeknek az értéke nem redukálható az egyéneknek az adott javak iránti érdekeire, ezek ugyanis nem származékos, hanem alkotó jellegű értelemben vett belső értékkel bírnak. A belső kötelességek a kollektív javakhoz kapcsolódó kötelezettségek egyik fajtája, amelyek e javakat magukban foglalják vagy azok értékét fejezik ki.

Raz ezt a barátsággal összefüggő kötelezettségek példájával teszi érthetővé. A barátság ugyanis olyan belső kötelezettségeket foglal magában, amelyek nem jogokon alapuló indokok. Például kötelességünk kárpótolni a barátainkat az általunk okozott kárért, függetlenül attól, hogy hibásak vagyunk-e. Ennek oka, hogy a barátság olyan kötelességekből áll, amelyek a másik iránti törődést fejezik ki (és a társadalmi konvenciók szerint a másoknak okozott kár megtérítése, függetlenül a hibáság kérdésétől, törődést fejez ki). Ugyan elismeri Raz, hogy a barátunk jóléte (érdekei) okot adhatnak arra, hogy cselekedjünk az érdekében, de azt állítja, hogy a kötelességünket a barátság jósága és nem a barátunk jogai indokolja. Így általánosságban a belső kötelességekről elmondható, hogy a jogokból származó kötelességektől eltérően nem értelmezhetők „bilincsként”, amely mások érdekeit hozzánk köti. Ezen kötelességek inkább a jó szolgálatára léteznek, annak értékét fejezik ki.

Van egy híres „utolsó ember” nevű gondolat kísérlet, amely Richard Routley-hez kötődik, és Weis szerint jól megragadja a természet iránti belső kötelezettségeinket.

Képzeljünk el egy olyan világot, ahol az emberiség szinte teljesen kihalt. Az emberi rendszerek összeomlottak, az egész Föld bolygón egyetlen ember maradt életben, nincs remény az emberi faj fennmaradására. Ha ez az utolsó ember elpusztítja a körülötte lévő természeti világot, vajon etikailag elítélhető-e ezért a tettéért? A válaszunk attól függ, hogy a természetről úgy vélekedünk, amely csupán az emberi célok szempontjából hasznos erőforrás, vagy pedig önmagában is értékesnek tartjuk.⁷⁹

Weis szerint a természet iránt is ilyen belső kötelezettség (ökológiai kötelezettség) terheli ezt az utolsó embert is, mivel az ökológiai jólét tagadhatatlanul a kollektív javak körébe sorolható, értéke nem redukálható az egyes egyének vagy akár fajok ökoszisztémákkal összefüggő érdekeire. Weis szerint a jogokhoz kapcsolódó megközelítésekhez hasonlóan az ökológiai kötelezettségek is magukban hordozzák azokat az értékeket, amelyek a természet elismeréséhez kapcsolódnak.

⁷⁸ WEIS–MULLINS (74. lj.) 868–870.; RAZ (49. lj.) 210.

⁷⁹ „Az utolsó ember” nevű Richard Routley-hez kötődő gondolat kísérlet korai változata az 1973-as Hamiltonban megrendezett új-zélandi Filozófia Konferencián hangzott el általa. Roger Lamb részletesen vizsgálja a gondolat kísérletet szövegében: ROGER LAMB: „The Last Man” *The Australasian Journal of Logic* 2018/15/2. 513–592., <https://doi.org/10.26686/ajl.v15i2.4871>.

Weis a fenti gondolatmenetben meglátásom szerint olyan ideális kormányzási modellt javasol, amelyben a belső, ökológiai kötelezettségek által motivált társadalom tagjai holisztikus természetközpontú erkölcsöt képviselve tudnak úrrá lenni a globális ökológiai válság kihívásain.

Csakhogy, meglátásom szerint a modelljével az a baj, hogy bár egy ilyen modellben a természet jogalanyiségének kérdése fel sem merül, azonban a RoN-konceptiót a jelenlegi keretek között kell értelmeznünk: többségében olyan országokban merül fel a természet jogalanyiséga, amelyek a jogosultságok, az emberi jogok, az egymással szembenálló, konkuráló érdekek, jogviták nyelvezetét beszélik. Ebbe a versenybe vagy beszáll a természet a jogalanyiség megadásával, vagy nem, utóbbi esetben szempontjai gyengébben tudnak érvényesülni. Ráadásul a kormányzási paradigma akkor is erőtlennek bizonyulhat, ha egy globális nagyhatalom úgy dönt, hogy nem tartja fontosnak a környezeti szempontokat és folyamatosan olyan döntéseket hoz, amely károsítja a természetet, és csak a globális környezetszennyező nagyvállalatoknak kedvez. Ha egy ilyen kormányzat széles körű felhatalmazással rendelkezik, gyakorlatilag bármit megtehet, csak idő kérdése, hogy a beágyazott garanciavállaló intézmények összetételét úgy változtatja meg, hogy azok neki kedvező döntéseket hozzanak. Amíg a környezetetika képviselői által előirányzott radikális szemléletváltás nem valósul meg, a Weis által javasolt célok számomra esetlegesnek tűnnek. Weis kérdésére válaszolva ezért úgy vélem, lehet, hogy a természetnek nincs szükségére a jogosultságok nyelvére, azonban nekünk szükségünk van rá annak érdekében, hogy olyan nyelven fogalmazzuk meg a természet védelmével kapcsolatos igényeinket, amelyet mindenki ért.

William Aiken a környezetvédelem emberi jogi megközelítésének vizsgálata kapcsán dolgozta ki a „turistaút” érvét, amely meglátásom szerint a RoN jogosultság alapú nyelvezetére is kiterjeszthető. Ennek lényege, hogy a jelenlegi globális környezetpolitika döntéshozói a jogosultságok nyelvét beszélik. Ezért amennyiben egy környezetvédő álláspont arra törekszik, hogy érveit figyelembe vegyék, a turistaúton kell haladnia (amely jelen esetben a jogosultság alapú megközelítés), vagyis azon az úton, amelyet mindenki ismer és használ, mivel amennyiben radikális, újjító gondolatokat fogalmaz meg, azt kockáztatja, hogy érvei marginalizálódnak, és nem fognak tudni hatást kifejteni.⁸⁰

Weisről összességében elmondható, hogy úgy véli, a jogosultságok nyelvét el kellene engednünk, mert másképp is szövetségessé tehető a jog a természet érdekeinek érvényre juttatása érdekében.

Látszólag amit Weis ígér, nagyobb konzisztenciát jelent, mert az ő értelmezésében visszalépés az individualisztikus szemlélet. Amennyiben azonban egy realista megközelítést teszünk magunkévá, állíthatjuk, hogy a természet jogalanyiséga ahhoz kell, hogy a jelenben úgy időzítsük az érveinket, hogy hatékonyak legyünk.

Ez továbbvisz arra a kérdésre, hogy milyen egyéb érvek szólnak a jogosultságok nyelve mellett.

⁸⁰ William AIKEN: „Human rights in an ecological era” *Environmental Values* 1992/1/3. 191–203., <https://doi.org/10.3197/096327192776680061>.

A RoN képviselői jellemzően két érvet hoznak a jogosultságok nyelve mellett, ezeket Kurki szimbolikus és instrumentális érveknek nevezi.⁸¹

Az „instrumentális érv” szerint a jogi személyiség a környezetvédelem egyik eszköze, így a jogosultságokra a nyugati jog eszköztáráként kell tekintenünk, és amennyiben be akarunk lépni a „jogosultságok versenyébe”, elengedhetetlen, hogy a természetnek is elismerjük a jogait. Enélkül pl. egy folyó szennyezését nem tudnánk megakadályozni ameddig csak antropocentrikus érdekeket ismerünk el a folyóval kapcsolatban; ezt az érvet Stone is jól kifejtette.

A szimbolikus érv a törvényekben, alkotmányokban és más fontos jogi szövegekben használt nyelv értékességével függ össze: szimbolikus jelentősége van annak, amikor valamit a jogosultságok nyelvén ismerünk el, úgymondhatnánk, hogy a jogosultságok a jelentőség bélyegét hordozzák. Amikor például egy adott jogrendszer a heteroszexuális párok számára elismeri a házasság intézményét, míg a homoszexuális párok számára csupán a bejegyzett élettársi kapcsolatot, amennyiben e két jogintézmény ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel ruházza fel a párokat, mégis szimbolikus jelentősége van annak, hogy a házasságkötés jogát félre teszi a heteroszexuális párok számára. Ugyanígy szimbolikus jelentőségű, amikor egy joghatóság elismeri bizonyos ökoszisztémák jogait: azt az üzenetet közvetíti egy ilyen szabályozás, hogy a természetet nem szabad kizsákmányolni.

Ehhez egy további szempontot tennék hozzá (Weis alapján): ha egy személynek joga van valamire, akkor ez a legjobb okot adja arra, hogy másokat egy vagy több kötelezettség teljesítésére kötelezzünk.⁸² A jogosultságok tehát azért nagyon fontosak, mert a kötelezettségeink legjobb igazolását adják. Ezért, kiindulva a gyerekek jogainak vitájából, bár létezik olyan álláspont, amely szerint a szülők kötelezettségein nem változtat, hogy egy adott jogrendszer a gyermekek jogait elismeri vagy nem,⁸³ a jogosultságok nyelvének fejlődése épp azt mutatja, hogy egy ügyet előrébb visz, felértékel, ha az ügy alanyainak érdekeit a jogosultságok nyelvén fogalmazzák meg. A gyermekek jogainak fejlődésében például – amelynek eredményeképp ma már a világ 196 országa részese a Gyermekjogi Egyezménynek⁸⁴ – a jogok biztosítása azzal járt, hogy a gyermekek a helyzetükből adódó kiszolgáltatott, hátrányos pozíció ellenére a jogosultságok révén mellérendelt pozícióba kerültek, szempontjaikat a szülőhöz képest önállóan értékeli. Stone hasonló okokból érvelt amellett, hogy miért van különbség a természet jogi és nem jogi védelme között.

⁸¹ KURKI (50. lj.) 2–4.

⁸² WEIS–MULLINS (74. lj.) 841.

⁸³ Győrfi azt írja, hogy „a szülőnek a gyermekével szembeni kötelezettsége, hogy gondoskodik róla, nem lesz erősebb attól, hogy azt a jogosultságok és nem az érdekek és kötelezettségek nyelvén fejezzük ki; a jogosultság kifejezéssel legfeljebb retorikailag nyomatékosítjuk a már egyébként is meglévő kötelezettség erejét, de nem adunk új érvet a már meglévőkhöz.” Győrfi (10. lj.) 57.

⁸⁴ Az egyezmény szövegét magyarul az 1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről c. jogszabály tartalmazza.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A fenti gondolatmenetben a természet jogalanyiségának jogelméleti kérdésfeltevéseit gyűjtöttem össze. Első körben láthatóvá vált, hogy a RoN-konceptió egy olyan dinamikusan teret nyerő kezdeményezés, amelyet már nem értékelhetünk tőlünk távoli, egzotikus országok joggyakorlataként, ezért foglalkoznunk kell vele. A továbbiakban az egyik, általam alaposan megvizsgált kérdés az volt, hogy egy plauzibilis jogelméleti álláspont keretei között védhető-e az, hogy a természet jogalany. A jogelmélet az érdek- és az akaratelmélet keretei között vizsgálja ezt a kérdést. Az akaratelmélet nem segít a RoN-konceptió jogelméleti igazolásában, így képviselőinek mindenképpen az érdekelmélet felé kell fordulniuk. Benatar érdekefelosztásából látható, hogy a természeti entitásoknak is vannak érdekei, a kérdés innentől az, hogy a jogilag értékelhető érdekek körét hogyan állapítjuk meg. Raz a végső értékességhez köti a jogalanyiságot, Kramer, Singer, Feinberg és az érdekelmélet képviselőinek többsége az érzőképesességhez (amely Kramer szerint a végső értékesség feltétele). Bár a RoN híveit ez nem hozza zavarba, mert általában úgy vélik, ha a meglévő jogi keretek megadják a természetnek a jogosultságot, akkor kijelenthető, hogy vannak jogosultságai a természetnek. Meglátásom szerint azonban ennyivel nem intézhetjük el a választ, így továbbgondoltam a plauzibilitás igénye mentén a RoN lehetséges érveit: vagy azt kell vitatnia a RoN képviselőinek, hogy az érzőképesesség a kritériuma a jogalanyiságnak, vagy azt, hogy ilyenekkel a természeti ökoszisztémák nem rendelkeznek. Mivel mindkét álláspont képviselője nehézségekkel jár, egy harmadik utas megoldást javasoltam Williams alapján, amely Raz érdekelmélete engedékeny olvasatának segítségével kísérletet tesz arra, hogy plauzibilis érdekelméleti keretek között igazolja a RoN-konceptió elméleti felvetéseit. Williams megközelítése az emberi jogok politikai koncepciójának analógiájára létrehozza a természet jogainak politikai olvasatát, amely a RoN-szkeptikusok és hívek között kompromisszumot jelenthet. Mivel úgy találtam, ezen olvasat segítségével igazolható a természet jogalanyiséga, a következő kérdésem az volt, hogy egyáltalán szüksége van-e a természetnek a jogalanyiságra, előrébb viszi-e a hatékonyabb környezetvédelem ügyét ez a megközelítés. Ehhez Weis gondolatait hívtam segítségül, aki nemmel válaszol erre a kérdésre, én azonban vitattam az ennek alátámasztására hozott érveit.

Végül a jogosultságok nyelvén rejülő lehetőségek természet védelmében való kiaknázása mellett hoztam fel érveket, Aiken „turistaút-érve”, valamint az instrumentális, szimbolikus és igazoló érvek mentén.

Nem törekedtem arra, hogy egyértelműen állást foglaljak amellett, hogy adjunk-e jogokat a természetnek, láthatóvá vált, hogy ez a vita nagyon összetett: még az érdekelmélet felől is nehezen igazolható a természet jogalanyiséga, sőt, akik nem akarnak az individualisztikus jogász nyelvvezettel kompromisszumot kötni, azt is vitatják, hogy egyáltalán hozzájárul-e a természet hatékonyabb védelméhez a jogalanyiségának elismerése. Elsősorban realista érveket hoztam fel a RoN és a jogosultságok nyelvének használata mellett, mindemellett fontos lenne vizsgálni azt is, hogy a gyakorlatban mennyire sikeresek ezek a törekvések, és mi a sikeresség kritériuma.

Ami az etikai kérdésfeltevéseket illeti, további meglátást tennék a szöveg gondolatmenetéhez. Weis feltette a kérdést, hogy az utolsó ember példájában hogyan is viszonyulunk a természethez. A példa nagyon jól rámutat arra, hogy amennyiben úgy véljük, a természet önmagában nem értékes, elpusztítjuk, ha viszont önmagában, függetlenül a számunkra biztosított szolgáltatásaitól, értékesnek tartjuk, abban az esetben megőrizzük.

Úgy vélem, ez a példa teljesen eltávolít minket a valós, gyakorlati kérdésfeltevéseinktől. A valóságban ugyanis nem tudjuk a természetet a mi érdekeinktől függetleníteni. Legfeljebb akkor tudnánk, amennyiben – hogy egy ugyancsak disztópikus példával éljek – olyan technikai fejlettségi szintre érjünk el, amelyben semmilyen formában nincs szükségünk többé a természetre, se a vízre, se az oxigénre, se a földre stb. Bár ebben az esetben is hivatkozhatnánk a biophiliára, amely az embernek a természethez fűződő pszichológiai viszonya alapján továbbra is elkötelezhet minket a természet életben tartása mellett.⁸⁵ Ameddig azonban az általam kitalált példa nem a valóság, addig emberi motivációk mindig szólnak a természet fenntartása mellett. Weis jól bemutatta, hogy az általa vizsgált esetekben azok a RoN-kezdeményezések voltak a sikeresek, amelyek esetében a természeti és emberi érdekek egybeestek. Létezik olyan álláspont is, amely szerint a sikeres RoN-kezdeményezések hátterében többségében a helyi őslakos közösségek erős lobbija és sajátos, természethez fűződő vallásos kapcsolata, annak deklarálása járult hozzá.⁸⁶ Ez látszólag azt eredményezheti, hogy az antropocentrizmus elkerülhetetlen, ez viszont csak akkor van így, ha az antropocentrizmust mindenképp valamilyen negatív jelzőként használom. Ez már etikai kérdés, de hozzátennem, Hayward is megkülönböztette a jó és rossz antropocentrizmust.⁸⁷ Ezt továbbgondolva, a RoN-konceptciónak is van olyan olvasata, amely antropocentrikus motivációkból vezeti le a természet jogalanyiságát. Ezt bizonyítja az is, hogy ha megvizsgáljuk a legsikeresebb RoN-eredményeket, a mozgalom eredményeként jogalanyiságot elnyert ökoszisztémák sorát (folyókat, tavakat,

⁸⁵ Kovács (19. l.) 80. A „biophilia” kifejezés Edward O. Wilson *Biophilia* c. 1986-os könyvéből ered, Wilson vizsgálta részletesen az ember természetszeretetének környezeti-konzekvenciáit.

⁸⁶ Ugwu (29. l.).

⁸⁷ Hayward szerint az antropocentrizmus két dolgot jelent: a saját faj szeretetét (ez tekinthető az antropocentrizmus „gyenge”, jóindulatú változatának), valamint a más fajokkal szembeni megkülönböztetést („erős antropocentrizmus”). Az első esetben az emberi jólét iránti aggodalom természetesnek tekinthető, mivel a saját fajunkkal való törődés együtt jár azzal, hogy elismerjük: az ember boldogulásához kiegyensúlyozott, egészséges és természetesen bőséges természetre van szükség. Valójában minden faj önző a tekintetben, hogy fenn kell tartania és táplálnia magát, szaporodnia kell, vagyis törődik saját magával. Ez továbbá azt is feltételezi, hogy bár az antropocentrikus és nem antropocentrikus emberek különböznek, de minden ember törekszik arra, hogy megőrizze azt a környezetet, amelytől létezése függ. Ezt nevezik konvergenciaelméletnek, amely szerint a környezetvédelem esetén az antropocentrikus és ököcentrikus motivációk a gyakorlatban ugyanazokat a célokat érik el. Az erős antropocentrizmus esetén az emberi érdekekkel való törődés más fajok érdekeinek kizárásával vagy azok rovására történik. Ez az antropocentrizmus számos környezeti problémában játszik központi szerepet. Lásd Tim HAYWARD: „Anthropocentrism: A Misunderstood Problem” *Environmental Values* 1997/6/1. 49–63., <https://doi.org/10.3197/09632719776679185>, valamint Helen KOPNINA: „Anthropocentrism and Posthumanism”, <https://doi.org/10.1002/9781118924396.wbiea2387> in Hilary CALLAN (szerk.): *The International Encyclopedia of Anthropology* (John Wiley & Sons: 2020), <https://doi.org/10.1002/9781118924396>.

lagúnákat, erdőket, anyaföldet), olyan kép bontakozik ki előttünk, amelyben minden esetben valamilyen emberi szempontok szerint kiemelt fontosságú természeti képződmény kapott erősebb védelmet. Ez úgy tűnik, létrehoz egy etikai inkonzisztenciát, egyrészt, mert emberi érdekek szerint válogatunk a mi szempontunkból fontosnak tartott entitások között, miközben az ököcentrikus világnézet szerint az emberi érdekeknek nincs kiemelt jelentőségük. Másrészt, a jogosultságok individualisztikus, érdekeket egymással szembeállító nyelvét használjuk egy holisztikus perspektíva érvényre juttatásának érdekében.

Ezek az elvi inkonzisztenciák azonban meglátásom szerint nem vitatják el a RoN hatékony környezetvédelmi eszközként való alkalmazhatóságát. Inkább arra erősít rá, hogy a természet jogainak politikai koncepciója valódi kompromisszum lehet.

Azt is figyelembe kell vennünk – és ez válasz arra az inkonzisztenciára, amely abból adódik, hogy a természet jogainak a jogfilozófiai gyengeségei ellenére jelentős térnyerése figyelhető meg –, hogy az ökológiai válság a tekintetben teljes mértékben antropocentrikus dilemma, hogy az ember végességtudatával való szembeesülést, az emberi faj pusztulása miatti egzisztenciális félelmet hozza elő, arra keres megoldást. Ezért a megoldást, bármennyire arról szól, hogy ártékeljük az ember természethez fűződő viszonyát, nem tudjuk teljesen függetleníteni az ember élni akarásától, épp ez adja a motivációt és a RoN elsőprő sikerét, ezt a RoN képviselőinek is figyelembe kell venniük.

Az emberi jogok második világháború utáni térnyerése valójában sok szempontból hasonlít a RoN mozgalomhoz. Mindkét esetben közös, hogy valamilyen jelentős morális válság következett be, amelyre újfajta megközelítéssel igyekeztek válaszolni. Williams abból a szempontból is jó párhuzamot hoz, hogy valójában az emberi jogok ortodox megközelítését, univerzalisztikus moralitását is sokan vitatják, ez azonban nem szabott gátat a koncepció terjedésének. A természet jogaira is ilyen feltörekvő koncepcióként tekinthetünk, amelynek, bár jogelméleti plauzibilitása érdekében engedményeket kell tennie és elfogadnia, hogy a természet jogai legalább részben intézményi konstrukció eredményei, ám a jogosultságok nyelvéről nem kell és nem is szabad lemondania, mert az jelenleg a természet iránti kötelezettségeink legjobb, legerősebb igazolását adja.

KIS KELEMEN BENCE* – KISS MÁTYÁS**
– MOHAY ÁGOSTON***

„[A] JOG LELKIISMERETÉHEZ INTÉZETT FELLEBBEZÉS” – AZ EGYÉNI VÉLEMÉNYEK FOGALMI ELEMZÉSE A NEMZETKÖZI BÍRÁSKODÁSBAN****

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.02>

A tanulmány az egyéni vélemények fogalmát vizsgálja a nemzetközi bírászkodásban, fogalmi elemzésen keresztül. Az Állandó Nemzetközi Bíróság (ÁNB) által lefektetett történeti előzményekre építve a kutatás feltárja az ilyen bírói vélemények sokrétű természetét és jövőbeli hatását. Nagy hatású egyéni vélemények elemzésével a tanulmány bemutatja, miként képes az egyéni bírói érvelés túllépni az adott ügy horizontján, és hozzájárulni a szélesebb értelemben vett jogfejlődés, sőt, a nemzetközi jogalkotás alakításához is. A szerzők párhuzamot vonnak az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának gyakorlatával. E kérdések elemzésével a tanulmány rávilágít a nemzetközi bírói gyakorlat egy eddig kevésbé vizsgált aspektusára, nevezetesen arra, hogy az egyéni vélemények milyen formában képesek hatni a későbbi bírói jogalkalmazásra, valamint a későbbi nemzetközi jogalkotásra, és hozzájárul annak mélyebb megértéséhez, azaz ahhoz, hogy a bíróságok és bírák miként formálják a jogi diskurzust, és járulnak hozzá a nemzetközi jog fejlődéséhez. Emellett a tanulmány terminológiai és tipológiai tisztázást is nyújt, amely módszertani kiindulópontként szolgálhat a jövőbeli nemzetközi jogi kutatásokhoz.

1. BEVEZETŐ GONDOLATOK

A nemzetközi bírói fórumok között eltérés mutatkozik abban, hogy engedélyezik-e az egyéni vélemények (különvélemények vagy párhuzamos indokolások) csatolását a bíróságok által meghozott többségi döntésekhez. A bíróságok döntéseiket többségi alapon hozzák meg, ami azt jelenti, hogy egyes bírák kisebbségben maradhatnak, és ha az adott bíróság szabályai erre lehetőséget adnak, különvéleményükben kife-

* PhD, adjunktus, PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: kis.kelemen.bence@ajk.pte.hu.

** PhD-hallgató, tudományos segédmunkatárs, PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: kiss.matyas@ajk.pte.hu.

*** PhD, egyetemi tanár, PTE ÁJK, 7622 Pécs, 48-as tér 1. E-mail: mohay.agoston@ajk.pte.hu.

**** A 150568. számú projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, az NKKP ADVANCED_24 pályázati program finanszírozásában valósult meg.

jezhetik egyet nem értésüket a döntéssel vagy annak indokolásával. Ugyanakkor ez nem akadályozza annak, hogy ha a szükséges többség megvan, a bíróság meghozza az ítéletet. Bizonyos bíróságoknál lehetőség van arra, hogy a bírák az ítélethez egyéni véleményt fűzzenek – különvélemény vagy párhuzamos indokolás formájában –, így téve lehetővé, hogy a bírók „a jog lelkiismeretéhez” fellebbezzenek.¹

A különvélemény lehetőséget ad a testület egy bírójának arra, hogy kifejezze: nem ért egyet a többségi döntéssel, és bemutassa saját álláspontját az adott ügyben, kifejtve jogi érveit. A párhuzamos indokolás ezzel szemben a többségi döntéssel egyetért, de az indokolásában eltér attól. A különféle bíróságok más-más módon viszonyulnak az ilyen véleményekhez. A Nemzetközi Bíróság (NB) Ügyviteli Szabályai példának okáért lehetővé teszik, hogy bármely bíró egyéni véleményt fűzzön a többségi ítélethez.² Hasonló szabály érvényes az Emberi Jogok Európai Bíróságán (EJEB) is.³ Ilyen lehetőség azonban nem létezik például az Európai Unió Bíróságánál (EUB).⁴ Ahol az ilyen típusú vélemények megengedettek, azok gyakran terjedelmesebbek és részletesebbek, mint maga a többségi ítélet indokolása.⁵ Például a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleménye a *Nukleáris Fegyverek Legalitásáról* 1996-ban mindössze negyvenöt oldalas volt,⁶ míg Weeramantry bíró különvéleménye százhuszonhét oldalon keresztül fejtette ki érveit.⁷ Ez nem egyedi eset: a Nemzetközi Bíróságnak a *Délnyugat-Afrika* ügyben (Etiópia kontra Dél-Afrika és Libéria kontra Dél-Afrika) hozott többségi ítélete ötvenöt oldal,⁸ míg Jessup bíró különvéleménye több mint kétszer ilyen hosszú.⁹ Érdekesség, hogy még olyan nemzetközi bíróságok esetében is előfordult egyéni vélemény, amelyek alapokmányai kifejezetten nem biztosították ezt a jogot, a bírák mégis csatolhattak különvéleményt. Konkrét példaként említhető erre a jelenségre a Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék. Itt a bírák előzetesen úgy állapodtak meg, hogy egyéni vélemények csatolására nem kerül sor, azonban Röling és Pal bírók különvéleményt fűztek a döntéshez, amelyben a bíróság joghatóságának hiányára hivatkoztak. Tette mindezt Röling bíró úgy, hogy az őt delegáló holland kormány megpróbálta lebeszélni a különvélemény becsatolásáról.¹⁰

¹ Charles Evans HUGHES: *The Supreme Court of the United States – Its Foundation, Methods and Achievements: An Interpretation* (Washington D.C.: Columbia University Press 1928) 68.

² Ugyanez igaz a tanácsadó vélemények esetében is. Lásd, a Nemzetközi Bíróság Ügyviteli Szabályzata, 107. cikk, 3. bekezdés.

³ Az Emberi Jogok Európai Bíróságának Eljárási Szabályzata, 74. cikk, 2. bekezdés.

⁴ Az Európai Unió Bíróságának Eljárási Szabályzata, 82. cikk.

⁵ BRUHÁCS János: *Nemzetközi Jog II. Különös rész* (Budapest–Pécs: Dialóg Campus Kiadó 2011) 320–321.

⁶ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, I.C.J. Reports 1996, 226.

⁷ *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion*, I.C.J. Reports 1996, 226., Weeramantry bíró különvéleménye.

⁸ *South West Africa, Second Phase*, Judgment, I.C.J. Reports 1966, 6.

⁹ *South West Africa, Second Phase*, Judgment, I.C.J. Reports 1966, 6, Jessup bíró különvéleménye.

¹⁰ Göran SLUITER: „Unity and Division in Decision Making – The Law and Practice on Individual Opinions at the ICTY” in Bert SWART – Alexander ZAHAR – Göran SLUITER (szerk.): *The Legacy of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia* (Oxford: Oxford University Press 2011) 195. és 198., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199573417.003.0007>.

Az, hogy bármilyen formában kívánatosak-e az egyéni vélemények, régóta vita tárgyát képezi a jogtudományban és a gyakorlatban is.¹¹ Beszédes példája ennek a nemzetközi viták békés rendezéséről szóló 1899-es hágai egyezmény, amely az Állandó Választott Bíróság eljárásában kifejezetten megengedte azt, hogy a kisebbségben maradt bírák a döntések aláírásakor jelezhessék egyet nem értésüket. Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy ez – ellentétben az akkori orosz, valamint sziámi javaslattal – nem tette lehetővé az egyéni vélemények indokainak megjelölését.¹² Az 1907-es hágai egyezmény azonban ezt a konkrét rendelkezést is eltávolította a szerződés szövegéből.¹³ Az egyéni vélemények (különösen a különvélemények) megjelenítésének (még e kezdetleges formában is) tiltásának indoka az volt, hogy megőrizték a bírósági döntések tekintélyét.¹⁴ Ez az egyik fő oka annak is, hogy a jóval később létrejövő EUB (1952) nem ismeri el az egyéni vélemények intézményét.¹⁵ Az Állandó Nemzetközi Bíróság (ÁNB) statútuma (1920) azonban – amint azt kifejtjük – ismét bevezette ezt a lehetőséget.

Az ÁNB bírójaként (és részben elnökeként) Dionisio Anzilotti a következőképpen fogalmazta meg, mit tart a különvélemények céljának (és mit nem):

„Sajnálatomra nem értek egyet a Bíróság véleményével, és kötelességem ezt kimondani. Véleményem szerint a különvélemény nem a Bíróság által kifejtett álláspont bírálata, hanem inkább a szerző saját nézeteinek kifejtése; ezért a lehető legrövidebben igyekszem bemutatni saját álláspontomat és azokat az érveket, amelyekre azt alapozom.”¹⁶

Amint az előzőekben ismertetett tényekből is látható, a későbbi bírák (különösen a Nemzetközi Bíróságon) nem mindig osztották ezt a felfogást az egyéni vélemények – különösen a különvélemények – szerepéről.

Jelen tanulmány először terminológiai tisztázást nyújt az egyéni, külön- és párhuzamos vélemények fogalmáról, és amellett érvel, hogy az *egyéni vélemény* kifejezést gyűjtőfogalomként kell használni, amely a különvéleményeket és a párhuzamos indokolásokat – egyéni vagy közös formában – foglalja magában (2. 1.). Ezt követően a tanulmány bemutatja az egyéni vélemények előnyeit és hátrányait, beleértve azok hatását a nemzetközi bíróságok legitimitására és az ítélezésben betöltött szerepükre, felvázolva, hogy az egyéni vélemények alkalmazása mint az egyéni bírói gondolkodás kifejezésének eszközei mellett és ellen is szólnak reális érvek

¹¹ Jeffrey L. DUNOFF – Mark A. POLLACK: „Separate Opinions in International Courts and Tribunals” *Temple University Legal Studies* 2023/20. 1.

¹² 1899. évi hágai egyezmény a nemzetközi viták békés rendezéséről, 52. cikk: „Az ítéletet a szavazatok többségével hozzák meg, és azt indoklással kell ellátni. Írásban kell megszövegezni, és a Bíróság minden tagjának alá kell írnia. Azok a tagok, akik kisebbségben maradtak, aláírásukkal különvéleményüket feljegyezhetik.” (saját fordítás). Sarmiento LAMUS: *The proliferation of dissenting opinions in international law: A comparative analysis of the exercise of the right to dissent at the ICJ and IACtHR* (Leiden: Leiden University 2020) 52.

¹³ Az 1907. évi, a nemzetközi viták békés rendezéséről szóló hágai egyezmény 78. cikke szerint minden kérdésben a Bíróság tagjainak többségi szavazata dönt.

¹⁴ LAMUS (12. lj.) 53.

¹⁵ DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 28.

¹⁶ *Free City of Danzig and International Labour Organization*. Advisory Opinion. PCIJ Series B. No 18, Anzilotti bíró különvéleménye.

(2. 2.). A tanulmány hipotézist is megfogalmaz az egyéni vélemények lehetséges hatásairól: az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának gyakorlatából kiindulva a szerzők azt feltételezik, hogy az egyéni vélemények hozzájárulhatnak a jövőbeli joggyakorlat fejlődéséhez, sőt jövőbeni jogalkotási változások befolyásolásához is (2. 3.). A tanulmány ezt a hipotézist az Állandó Nemzetközi Bíróság által alkalmazott egyéni vélemény rendszer ismertetésével igyekszik igazolni, esettanulmányként felhasználva azt annak bemutatására, hogy az egyéni vélemények valóban hozzájárultak a nemzetközi jog meghatározó döntéseihez, azaz azokhoz, amelyek érdemben befolyásolták azt, hogy miként tekintünk a nemzetközi jogra vagy egy konkrét nemzetközi jogi normára és olyan, egyetemes elfogadottságú nemzetközi szerződések megfogalmazásához, amelyek jelentős hatást gyakoroltak a jogfejlődésre (3.). Végül a tanulmány összegzéssel zárul, és egy tipológiát javasol az egyéni vélemények elemzéséhez, amely alapul szolgálhat a jövőbeli nemzetközi jogi kutatások számára e területen (4.). Ezen a ponton is hangsúlyozzuk, hogy jelen tanulmány elméleti és történeti bevezetőként kíván szolgálni későbbi kutatásokhoz, amelyek statisztikailag szeretnék igazolni az egyéni vélemények itt felvázolt és vélelmezett szerepét a modern nemzetközi jogalkalmazásban.

2. AZ EGYÉNI VÉLEMÉNY FOGALMI KÉRDÉSEI

2. 1. TERMINOLÓGIAI MEGFONTOLÁSOK

A téma mélyreható vizsgálata előtt szükséges röviden tisztázni a tanulmányban használt terminológiát, mivel a bírói fórumok (többségi) döntéseihez csatolt véleményeket a jogtudomány képviselői és maguk a bíróságok is eltérő kifejezésekkel illetik. Egyes szerzők az egyéni vélemény (*separate opinion*) kifejezést gyűjtőfogalomként használják, amely magában foglalja mind a párhuzamos indokolást, mind a különvéleményt; mások viszont az egyéni vélemény (*separate opinion*) kifejezést kizárólag a párhuzamos indokolásokra korlátozzák, és a különvélemény (*dissenting opinion*) kifejezést tartják fenn a döntés eredményével való nyílt egyet nem értés megjelölésére.¹⁷ Emellett előfordul az, hogy a magyarul szintén egyéni véleményként fordítható *individual opinion* kifejezést minden nem többségi szövegre alkalmazzák – akár egy bíró, akár több bíró jegyzi közösen –, anélkül, hogy megkülönböztetnék a párhuzamos indokolást a különvéleménytől.¹⁸ E fogalmi tisztázatlanságot fokozzák a magyar jogi szaknyelvből fakadó sajátosságok is. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLII. törvény 66. § (2)–(3) bekezdései rögzítik ugyanis, hogy „(2) Ha az Alkotmánybíróság tagja a szavazás során kisebb-

¹⁷ Ijaz HUSSAIN: *Dissenting and Separate Opinions at the World Court* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers 1984) 34–36., <https://doi.org/10.1163/9789004634503>; Andreas ZIMMERMANN – Christian TOMUSCHAT – Karin OELLERS-FRAHM: *The Statute of the International Court of Justice: A Commentary* (Oxford: Oxford University Press 2012) 37.

¹⁸ Ellina LOGACHEVA: *Separate and dissenting opinions: their role in the practice of the ICJ* (Riga: Riga Graduate School of Law 2019) 12–14.

ségben maradt, és az Alkotmánybíróság döntésével nem ért egyet, különvéleményét – annak írásbeli indoklásával együtt – jogosult a döntéshez csatolni.” és „(3) Az Alkotmánybíróságnak a döntés érdemével egyetértő tagja a többségtől eltérő indokait párhuzamos indokolás formájában jogosult a döntéshez csatolni.” Ennek alapján a magyar jogi nyelvben létezik különvélemény, amely a döntéssel egyet nem értő bíró véleménye, amely lehet egyéni vagy kollektív. Létezik továbbá párhuzamos indokolás, amikor szintén egyéni vagy kollektív formában a bíró a döntéssel egyetért, ugyanakkor a döntésre eltérő indokolás mentén jutott. A magyar jogi szakirodalom használja a szoros és tág értelemben vett különvélemény kategóriáját is, ahol a szoros értelemben vett különvélemény a többségi döntés rendelkező részétől való eltérésre utal, a tág pedig egy összefoglaló kategória.¹⁹

Ebben a tanulmányban (a fogalmi egyértelműség érdekében) az alábbi terminológiát alkalmazzuk: *egyéni véleménynek (separate opinion)* nevezünk minden olyan bírói véleményt – akár egy bíró, akár több bíró közösen jegyzi –, amelyet formálisan csatolnak a többségi döntéshez. E tágabb kategórián belül *párhuzamos indokolásnak (concurring opinion)* nevezzük azokat a véleményeket, amelyek egyetértenek a többségi döntés eredményével, de annak indoklásától eltérnek, míg *különvéleménynek (dissenting opinion)* azokat, amelyek elutasítják mind a döntés eredményét, mind annak indokait.²⁰ E terminológiai megközelítés tiszteletben tartja a fent említett magyar jogi nyelvi hagyományokat, de utal arra, hogy a bíró véleménye valamilyen módon eltér a többségi állásponttól: a döntésben magában vagy pedig a döntés indokaiban.

2. 2. ELŐNYÖK ÉS HÁTRÁNYOK

E ponton célszerű röviden áttekinteni az egyéni vélemények lehetséges előnyeit és hátrányait. A bírói függetlenség és pártatlanság a nemzetközi bíróságok legfontosabb jellemzői közé tartoznak, azzal, hogy ideális és jogállami keretek között ez természetesen a nemzeti bíróságokra is igaz. Számos nemzetközi bíróság statútuma előírja, hogy a bírácoknak függetleneknek kell lenniük, valamint a legmagasabb erkölcsi és szakmai tekintéllyel kell rendelkezniük. A függetlenség általában azt jelenti, hogy a bírác külső befolyástól mentesen ítéleznek – amely mind más intézmények, mind az eljárásban részt vevő felek vonatkozásában érvényesül. A pártatlanság ezzel összefüggő, de eltérő fogalom: a részrehajlás hiányát jelenti, és megköveteli, hogy a bírác kerüljék azokat a helyzeteket, amelyek alááshatják a társadalom, beleértve a nemzetközi közösség bizalmát semlegességükben.²¹

Az egyéni vélemények mellett szóló egyik érv szerint a hozzájuk kapcsolódó bírói gyakorlat segít e két alapelv érvényesítésében. Azáltal, hogy a bírác nyilvánosság-

¹⁹ KELEMEN Katalin: „Különvélemények a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában (1990–2010)” *Közjogi Szemle* 2018/2. 25–26; KELEMEN Katalin: „A bírói különvélemény története a nyugati jogrendszerben” *Jogtudományi Közöny* 2008/9. 413.

²⁰ Ebben az értelemben egyetértünk Sluiter terminológiai álláspontjával.

²¹ DUNOFF–POLLACK (11. l.) 2.

ra hozhatják saját érvelésüket, az egyéni vélemények azt mutatják, hogy a döntések jogi érveken, nem pedig politikai nyomáson alapulnak, ezáltal növelve a bírósági eljárásba vetett bizalmat. Emellett lehetőséget adnak a bírának arra, hogy nyíltan kifejezzék pártatlanságukat és a jog iránti elkötelezettségüket.²²

Ezzel szemben ellenvetésként fogalmazható meg, hogy az egyéni vélemények közzététele kiszolgáltatathatja a bírakat külső nyomásnak és személyes támadásoknak. E megközelítés szerint számos bíróság titoktartási szabályai éppen e veszély elkerülését szolgálták.²³ Továbbá, ha a bírói mandátum megújítható, vagy ha a bíró reménykedik jövőbeli kinevezésben, előfordulhat, hogy az újrakinevezésről döntőknek kedvező véleményt ír. Hasonló aggályok merülhetnek fel az *ad hoc* bírók vagy a felek által kijelölt választottbírók esetében, akik gyakran a kijelölő fél álláspontját támogató véleményt fogalmaznak meg.²⁴ Ez alááshatja a nemzetközi bíraskodás függetlenségébe és pártatlanságába vetett bizalmat.²⁵

Vita tárgya az is, hogy az egyéni vélemények miként befolyásolják a nemzetközi bíróságok legitimitását. E kontextusban a legitimitás rendszerint azt jelenti, hogy az államok, a felek és a szélesebb közvélemény elfogadják a bíróság joghatóságát arra, hogy kötelező erővel döntsön el vitákat és adott esetben jogkérdéseket (ld. pl. tanácsadó vélemények intézménye).²⁶ Az egyéni vélemények mellett felhozható, hogy azok javíthatják a legitimitást, mivel azt mutatják, hogy a bírák komoly szakmai vitát folytattak, és többféle érvet mérlegeltek. Az, hogy a nézetkülönbségek nyíltan megjelennek, azt jelzi, hogy a többségi döntés valódi vita eredménye, nem pusztán automatikus egyetértés. Ily módon az egyéni vélemények erősíthetik az ítélet tekintélyét, hiszen nyilvánvaló, hogy más nézőpontokat is megfontoltak, mielőtt elvetették őket.²⁷ Emellett a transzparencia hozzájárulhat ahhoz is, hogy az ítélet érvelése világosabbá és meggyőzőbbé váljon.²⁸

A különvéleményekkel szembeni egyik lehetséges ellenvetés lehet ugyanakkor, hogy a nemzetközi bíróságok tekintélyesebbek, ha egységes álláspontot képviselnek („*speak with one voice*”). E megközelítés szerint a túl sok egyéni vélemény – különösen a különvélemények – a megosztottság és a bizonytalanság benyomását

²² DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 2–3.; Nancy Amoury COMBS: „The Impact of Separate Opinions on International Criminal Law” *Virginia Journal of International Law* 2021/1. 3–4.

²³ LAMUS (12. lj.) 39–40.; Julia LAFFENQUE: Dissenting Opinion and Judicial Independence” *Juridica International*, 2003/8. 168–169.

²⁴ Posner és De Figueiredo a Nemzetközi Bíróságot érintő elemzésében arra mutat rá, hogy a bírák az eljárások körülbelül kilencven százalékában saját, illetve az őket kijelölő állam javára szavaztak. Ahogy a tanulmány rámutat, az elfogultság oka lehet, hogy a bírák attól tartanak: az államok megtagadnák az úradelegálásukat, vagy nem támogatnák őket más, megbízatásuk lejártát követően kívánatos pozíciók elnyerésében. Eric A. POSNER – Miguel F. P. de FIGUEIREDO: „Is the International Court of Justice Biased?” *The Journal of Legal Studies* 2005/2. 599–630., <https://doi.org/10.1086/430765>.

²⁵ DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 8–10.

²⁶ Tullio TREVES: „Aspects of Legitimacy of Decisions of International Court and Tribunals” *Seqüência* 2017/1. 20–24., <https://doi.org/10.5007/2177-7055.2017v38n75p19>.

²⁷ DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 8–10.; COMBS (22. lj.) 13.; LAFFANQUE (23. lj.) 170.

²⁸ Ke SONG – Xuechan MA: „Individual Opinions as an Agent of International Legal Development?” *Journal of International Dispute Settlement* 2022/1. 55–56., <https://doi.org/10.1093/jnlids/idad004>; COMBS (22. lj.) 3–4.

keltheti. Így a kérdés középpontjában egy alapvető feszültség áll: míg a nézeteltérések átláthatóvá tétele növelheti a bizalmat, a túlzott fragmentáció gyengítheti azt. Különösen utalunk itt a jog kiszámíthatóságára. Negatív üzenete lehet ugyanis a jog kiszámíthatósága szempontjából annak, hogy egy adott magatartást a nemzetközi bíróságok tagjai eltérően értékelnek, és ehhez eltérő jogkövetkezményt fűznek.²⁹

További vita tárgya az egyéni vélemények szerepe a nemzetközi jog fejlődésében. Az egyik álláspont szerint az ilyen vélemények több szempontból is erősítik a jog dogmatikai alátámasztottságát. Egyrészt javíthatják maguknak az ítéleteknek a minőségét: a bírók gyakran figyelembe veszik a készülő különvéleményekben vagy párhuzamos indokolásokban felhozott érveket, és ezekre reagálva módosítják a többségi döntés szövegét. Ily módon az egyéni vélemények erősíthetik az érvelést, vagy akár eltávolíthatják a gyenge pontokat a végleges ítéletből (*streamlining*). Emellett hozzájárulhatnak a döntések értelmezésének pontosításához. A nemzetközi bíróságok kifejezetten elismerték, hogy az egyéni vélemények hasznos segédeszközök lehetnek az ítéletek vagy tanácsadó vélemények értelmezésében, mivel rávilágítanak a többségi indokolás határaitra és terjedelmére. A kritikusok (például Combs) ugyanakkor óvatosságra intenek e hatások túlértékelésével kapcsolatban: ritka, hogy egy egyéni vélemény későbbi bíróságokat tényleges irányváltásra ösztönözzön, és a legtöbb ilyen véleményt egyáltalán nem hivatkozzák vagy idézik. Még ha egy későbbi ítélet érvelése hasonlít is egy korábbi különvélemény logikájához, nehéz bizonyítani, hogy az utóbbitól származik. Ráadásul a túl sok egyéni vélemény zavart kelthet, és csökkentheti a jogbiztonságot. E nézet szerint az egyhangúság nagyobb világosságot, kiszámíthatóságot és stabilitást biztosít a nemzetközi ítélkezésben.³⁰

2. 3. AZ EGYÉNI VÉLEMÉNYEK HATÁSA A JÖVŐBELI ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATRA ÉS A NEMZETKÖZI JOGALKOTÁSRA – HIPOTÉZIS

A fenti szempontokat is mérlegelve a hipotézisünk az, hogy az egyéni vélemények érdemben alakíthatják a nemzetközi jog fejlődését. E feltevést arra alapozzuk, hogy az egyéni vélemények más jogrendszerekben is bizonyítottan képesek voltak ilyen jogi hatást kiváltani. Az e pontban felvezetett elemzés tehát azt a célt szolgálja, hogy egy olyan bíróság gyakorlatából származó egyéni vélemények felvillantásával mutasson rá az egyéni vélemények jogalkalmazás és jogalkotás fejlesztő szerepére, amely esetében ezt a hatást a szakirodalom már kimutatta. Ez a hatás álláspontunk szerint az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának (SCOTUS), a továbbiakban: Legfelsőbb Bíróság) gyakorlatában jól megfigyelhető³¹, azaz az, hogy az egyéni

²⁹ DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 8–10.; LAMUS (12. lj.) 39–40.; COMBS (22. lj.) 13.; LAFFANQUE (23. lj.) 170.

³⁰ DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 8–10.; COMBS (22. lj.) 24–26., 27–28.

³¹ Utalunk itt arra is, hogy míg a SCOTUS esetében a döntések nagy részéhez kapcsolódnak egyéni vélemények, addig a Német Szövetségi Alkotmánybíróság esetében ez az arány mindössze húsz százalék körül mozog, ld. Ralf ROGOWSKI – Thomas GAWRON: „Constitutional Litigation as Dispute Processing. Comparing the U.S. Supreme Court and the German Federal Constitutional Court” in

vélemények befolyásolták a jövőbeli döntéseket és állásfoglalásokat, sőt, akár az Egyesült Államok jogfejlődésének irányát is. Ez jól szemlélteti az egyéni vélemények erejét és jelentőségét.³² Az elemzésnek tehát nem célja párhuzamot vonni az Állandó Nemzetközi Bíróság, sőt egyetlen nemzetközi bíróság és a SCOTUS között, hanem csupán az, hogy rámutasson, az egyik esetben alkalmazott jogalkalmazási intézmény számottevő hatással volt a jogfejlődésre mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás terén.

A Legfelsőbb Bíróság korai időszakában a bírák az angol hagyományt követve *seriatim* formában hirdették ki döntéseiket, vagyis mindegyikük külön ismertette saját véleményét és indokolását, amelyek együtt alkották a bíróság döntését.³³ Ezt a gyakorlatot John Marshall főbíró (1801–1835) idején felváltotta az az igény, hogy a bíróság egységes döntéseket hozzon.³⁴ Ennek megvalósulását az is segítette, hogy a bírák közös házban laktak, közös étkezéseken vettek részt, és Marshall főbíró vállalta, hogy megírja a bíróság nevében a véleményeket – így kevés tér maradt az egyéni véleményeknek, bár előfordultak kivételek.³⁵

A különvélemények száma az 1940-es évektől jelentősen megnőtt,³⁶ és számos kutatás foglalkozott az egyéni vélemények különböző aspektusaival és statisztikai elemzésével.³⁷ Kimutatták például, hogy az egyéni vélemények gyengíthetik az ítéletek precedensértékét, ugyanakkor minél hosszabb egy ilyen vélemény, annál több hivatkozást találunk rá a többségi indokolásokban.³⁸ Megállapították továbbá, hogy az egyéni vélemények egyik felismerhető funkciója az, hogy a többségi döntések befolyásolására szolgálnak, és a bírák közötti egyeztetések, alkuk szerves részét képezik a jogfejlődésnek.³⁹ Ennek oka, hogy az egyéni véleményeket először belső

Ralf ROGOWSKI – Thomas GAWRON (szerk.): *Constitutional Court in Comparison. The U.S. Supreme Court and the German Federal Constitutional Court* (New York–Oxford: Berghahn Books 2002) 11., <https://doi.org/10.3167/9781785332739>. Ettől függetlenül az általunk bemutatott hatás a Német Szövetségi Alkotmánybíróság gyakorlatában is megfigyelhető. Ld. részletesen Alfred RINKEN: „The Federal Constitutional Court and the German Political System” in Ralf ROGOWSKI – Thomas GAWRON (szerk.): *Constitutional Court in Comparison. The U.S. Supreme Court and the German Federal Constitutional Court* (New York–Oxford: Berghahn Books 2002) 71–72., <https://doi.org/10.3167/9781785332739>.

³² Antonin SCALIA: „The Dissenting Opinion” *Journal of Supreme Court History* 1994/1. 35–37., <https://doi.org/10.1353/sch.1994.0004>.

³³ www.ebsco.com/research-starters/law/dissents-and-supreme-court; Ruth Bader GINSBURG: „The Role of Dissenting Opinions” *Minnesota Law Review* 2010 2.

³⁴ Lásd: www.ebsco.com/research-starters/law/dissents-and-supreme-court.

³⁵ Lásd: www.ebsco.com/research-starters/law/dissents-and-supreme-court; GINSBURG (33. lj.) 1.

³⁶ Lásd: www.ebsco.com/research-starters/law/dissents-and-supreme-court.

³⁷ Lásd: empiricalsctus.com/wp-content/uploads/2018/10/97790-issuedivisions-jop.pdf; Frank B. CROSS – James F. SPRIGGS – Timothy R. JOHNSON – Paul J. WAHLBECK: „Citations in the U.S. Supreme Court: An Empirical Study of Their Use and Significance” *University of Illinois Law Review* 2010/2. 546–548. Thomas B. BENNETT – Barry FRIEDMAN – Andrew D. MARTIN – Susan Navarro SMELCER: „Divide & Concur: Separate Opinions & Legal Change. *Public Law & Legal Theory Research Paper Series Working Paper No. 17-11*, 2018. 817–878. Abigail A. MATTHEWS: „The Justices’ Words: The Relationship between Majority and Separate Opinions” *Justice System Journal*. 2022/2. 174–190., <https://doi.org/10.1080/0098261x.2021.1967230>.

³⁸ CROSS–SPRIGGS–JOHNSON–WAHLBECK (37. lj.) 547.

³⁹ empiricalsctus.com/wp-content/uploads/2018/10/97790-issuedivisions-jop.pdf 22.

körben, a bírák vitatják meg, így még ugyanazon ügyben is befolyásolhatják más bírák álláspontját.⁴⁰

Ruth Bader Ginsburg (1993–2020) korábbi legfelsőbb bírósági bíró szerint előfordul, hogy egy különvélemény olyan meggyőző erejű, hogy végül a bíróság többségi véleményévé válik – ahogy ez az ő egyik különvéleményével is megtörtént.⁴¹ Hasonló történt a *Bowers v. Hardwick* ügyben, amelyben a Legfelsőbb Bíróság helybenhagyta a felnőtt, azonos neműek közötti szexuális kapcsolatot kriminalizáló georgiai törvényt.⁴² Ebben az ügyben Lewis F. Powell Jr. bíró megváltoztatta szavazatát, így az eredetileg többségi véleménynek szánt szöveg végül különvéleménnyé vált.⁴³

Az említett példák az egyéni vélemények belső hatásait szemléltetik, amelyek a nemzetközi bíróságokra is érvényesek lehetnek. A Nemzetközi Bíróság 1976. április 12-én elfogadott, a Bíróság belső igazságszolgáltatási gyakorlatáról szóló határozatának (*Resolution concerning the Internal Judicial Practice of the Court*) 7. cikk (ii) bekezdése kimondja, hogy az egyéni vélemények szövegét a bírák számára elérhetővé kell tenni az első olvasat befejezését követően.⁴⁴ Hasonló szabály vonatkozott korábban az Állandó Nemzetközi Bíróságra is, amely előírta, hogy az anyagot a második olvasat előtti tervezet körbeküldése előtt kell benyújtani.⁴⁵

Az amerikai Legfelsőbb Bíróság egyéni véleményei külső hatásokkal is rendelkezhetnek. Ezt jól példázza Charles Evans Hughes (1930–1941) főbíró híres megállapítása: „[a] legfelsőbb bíróság különvéleménye a jog lelkiismeretéhez intézett fellebbezés, a jövő értelméhez szóló üzenet, abban a reményben, hogy egy későbbi döntés helyrehozza azt a hibát, amelybe a különvéleményt író bíró szerint a bíróság esett. E fellebbezés nem mindig hiábavaló: számos esetben a különvélemények idővel magává a joggá váltak.”⁴⁶ Más szavakkal: ha az egyéni vélemény belső terjesztése nem győzi meg az akkori többséget, akkor a bíró „a jövőnek ír”, abban bízva, hogy a joggyakorlat vagy a jogalkotás majd orvosolja a problémát, amelyet a többségi döntés hozott létre.

Az egyéni vélemények másik, erkölcsi szerepét Antonin Scalia bíró (1986–2016) fogalmazta meg találóan: „[a]mikor a történelem bebizonyítja, hogy a Bíróság valamely döntése valóban súlyos tévedés volt, vigaszt és tiszteletet ad a Bíróságnak az a tudat, hogy legalább néhány bíró világosan látta a veszélyt, és – gyakran rendkívül ékeesszólóan – hangot adott aggodalmának.”⁴⁷ Ezt húzza alá az is, hogy egyes szer-

⁴⁰ GINSBURG (33. lj.) 3–4.; SCALIA (32. lj.) 41–42.

⁴¹ GINSBURG (33. lj.) 4.

⁴² *Bowers v. Hardwick*, 478 U.S. 186 (1986).

⁴³ Lásd: www.ebsco.com/research-starters/law/dissents-and-supreme-court. Itt lehet utalni az úgynevezett „swing voter” jelenségre is, amely magyarra nehezen fordítható, de úgy jellemezhető, mint az a bíró, akinek a döntése megfordítja az ügy kimenetelét. Ennek alapvetően két eleme van: a bíró kulcs szerepe a döntés meghozatalában, matematikai értelemben, illetve a bírók ideológiai távolsága legközelebbi ideológiai értelemben vett szomszédjuktól. Ld. Jonathan S. GOULD: „Rethinking Swing Voters” *Vanderbilt Law Review* 2021/1. 93–97.

⁴⁴ A Nemzetközi Bíróság belső igazságszolgáltatási gyakorlatáról szóló határozat, 7. cikk, 2. bekezdés.

⁴⁵ Az Állandó Nemzetközi Bíróság bírói gyakorlatáról szóló határozat, 7. cikk, 8. bekezdés.

⁴⁶ HUGHES (1. lj.) 67–68.

⁴⁷ Antonin SCALIA: „Dissents” *OAH Magazine of History* 1998/1. 19., <https://doi.org/10.1093/maghis/13.1.18>.

zők szerint a bírák nem egymásnak, hanem külső szereplőknek írják egyéni véleményeiket, amelyek így szimbólumok, metaforák és olyan gondolatok forrásai lehetnek, amelyek képesek befolyásolni a társadalmi folyamatokat.⁴⁸

A Legfelsőbb Bíróság joggyakorlata több példát is kínál az egyéni vélemények tényleges hatásaira. A *Plessy v. Ferguson* ügyben a Bíróság az „elkülönült, de egyenlő” (*separate but equal*) elvet elfogadva megerősítette a faji szegregációt.⁴⁹ Harlan bíró különvéleménye azonban így fogalmazott: „[a]lkotmányunk színvak, és nem ismer el polgárok közötti osztályokat. A polgári jogok tekintetében mindenki egyenlő a törvény előtt. (...) A törvény az embert emberként kezel, és nem veszi figyelembe körülményeit vagy bőrszínét.”⁵⁰ Ez a gondolat később a *Brown v. Board of Education of Topeka* ügyben vált meghatározóvá, amikor az SCOTUS kimondta, hogy az alkotmány tiltja a diákok faji alapon történő szegregációját az állami iskolákban.⁵¹

Az egyéni vélemények jogalkotási hatása is kimutatható. A hírhedt *Dred Scott v. Sandford* ügyben a Bíróság úgy határozott, hogy a felszabadított rabszolgáknak nincs perbeli jogképességük szövetségi bíróság előtt.⁵² John McLean és Benjamin R. Curtis bírók különvéleményei azonban később inspirálhatták az Egyesült Államok jogfejlődését, amely a 14. alkotmánykiegészítés elfogadásához vezetett.⁵³ Hasonlóképp, a *Ledbetter v. Goodyear Tire & Rubber Co.* ügyben Ginsburg bíró különvéleménye hozzájárult egy jogszabály módosításához, amely kimondta, hogy a diszkriminatív bérezés miatti kereset benyújtásának határideje minden egyes érintett fizetési csekk kiállításával újrakezdődik.⁵⁴

A nemzeti bíróságok esetében szerzett tapasztalatok alapján, amely egyrészt jelenti az előzőekben részletesen ismertetett amerikai gyakorlatot, de a lábjegyzetben kifejtett német példát is, azt feltételezzük, hogy az egyéni vélemények mélyreható hatással lehetnek (i) a nemzetközi bíróságok belső tanácskozásaira és a többségi döntés érvelésére, (ii) a nemzetközi bíróságok esetjogának alakulására, továbbá (iii) jogalkotási változások alapjául is szolgálhatnak, például nemzetközi szerződések formájában.

A jelen elemzés szempontjából azt állítjuk, hogy az egyéni vélemények összességében kedvező hatásúak, mivel lehetővé teszik egy adott jogkérdés sokrétűbb vagy árnyaltabb jogi értékelését, és ténylegesen hozzájárulhatnak a nemzetközi jog jövőbeli fejlődéséhez. Bár nem mindig válnak a jogfejlődés képviselőivé, kétségtelenül

⁴⁸ Joel B. GROSSMAN – Charles R. EPP: „Agenda Formation on the Policy Active U.S. Supreme Court” in Ralf ROGOWSKI – Thomas GAWRON (szerk.): *Constitutional Court in Comparison. The U.S. Supreme Court and the German Federal Constitutional Court* (New York–Oxford: Berghahn Books 2002) 120., <https://doi.org/10.3167/9781785332739>.

⁴⁹ *Plessy v. Ferguson*, 163 U.S. 537 (1896).

⁵⁰ *Plessy v. Ferguson*, 163 U.S. 537 (1896), 163.

⁵¹ *Brown v. Board of Education of Topeka*, 347 U.S. 483 (1954).

⁵² *Dred Scott v. Sandford*, 60 U.S. 393 (1856).

⁵³ Sandra L. RIERSON: „From Dred Scott to Anchor Babies: White Supremacy and the Contemporary Assault on Birthright Citizenship” *Georgetown Immigration Law Journal*, 2023/1. 9–10. és 16. Paul FINKELMAN: „John McLean: Moderate Abolitionist and Supreme Court Politician” *Vanderbilt Law Review* 2009/2. 558–565.

⁵⁴ *Ledbetter v. Goodyear Tire & Rubber Co.*, 550 U.S. 618 (2007); GINSBURG (33. lj.) 6–7.

magukban hordozzák annak lehetőségét, hogy „az eszmék ütköztetése révén elősegítsék a legjobb jogi megoldások kikristályosodását.”⁵⁵

3. EGYÉNI VÉLEMÉNYEK AZ ÁNB GYAKORLATÁBAN

A Nemzetek Szövetsége mellett működő Állandó Nemzetközi Bíróság volt az első állandó, általános joghatósággal rendelkező nemzetközi bíróság.⁵⁶ Ennek megfelelően különös jelentőségű, hogy e nemzetközi bíróság statútuma lehetővé tette az egyéni vélemények csatolását.

Az ÁNB Statútuma szerint a bíróság határozatait többségi alapon hozta meg. Az ÁNB tizenöt bíróból áll, ahol a határozatképességhez legalább kilenc bíró jelenléte szükséges.⁵⁷ Szavazategyenlőség esetén az elnöknek (vagy helyettesének) szavazata döntött.⁵⁸ Az ÁNB Statútuma előírta, hogy az ítélet indokolása a határozat lényeges eleme, továbbá tartalmaznia kellett az eljárásban részt vevő bírák nevét is.⁵⁹ E rendelkezések a bírói döntéshozatal átláthatóságát biztosították – amennyire az a tanácskozások titkosságának sérelme nélkül lehetséges volt. E jogi környezetben szabályozta a statútum az egyéni vélemények intézményét is. Az ÁNB Statútumának 57. cikke kimondta, hogy amennyiben a döntés nem egyhangú, a „különvéleményt megfogalmazó bírák” – azaz azok, akik véleménye teljes egészében vagy részben nem tükröződik a többségi határozatban – jogosultak egyéni véleményt benyújtani. Ezeket az egyéni véleményeket az ítéletekhez lehetett csatolni. Ez úttörő fejleménynek bizonyult a nemzetközi igazságszolgáltatás történetében: az ÁNB Statútuma tehát lefektette annak alapját, hogy az egyéni vélemény intézménye bekerülhessen számos később létrehozott nemzetközi bíróság alapokmányába, jóllehet az ilyen típusú vélemények már 1899 előtt is léteztek a választottbíráskodás gyakorlatában⁶⁰ (ld. 1. pont).

Megjegyzendő, hogy az egyéni vélemény jogintézményének alkalmazása az ÁNB működési modelljében nem volt magától értetődő: az egyéni vélemények lehető-

⁵⁵ SONG–MA (28. lj.) 55.

⁵⁶ Lásd: www.icj-cij.org/pcij. Itt fontos kiemelni, hogy az ÁNB nem volt a Népszövetség szerve, annak ellenére, hogy a létrehozásáról a szervezet alapító szerződése döntött, és a tagok megválasztása is a Nemzetek Szövetségének hatáskörébe tartozott. A „Népszövetséget” és a „Nemzetek Szövetségét” egymással felcserélhető módon használjuk. Ld. LAMM Vanda: „A nemzetközi bíróságok kialakulása, elterjedése, megsokszorozódásuk következményei” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovat szerkesztő: SÜLYÖK Gábor) <http://ijoten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-birosagok-kialakulasa-elterjedese-megsokszorozadasuk-kovetkezmeyei> (2022). [22] és [28] bekezdések.

⁵⁷ Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma, 3. cikk és 25. cikk.

⁵⁸ Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma, 55. cikk.

⁵⁹ Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma, 56. cikk.

⁶⁰ LAMUS (12. lj.) 39–40. Lamus megjegyzi, hogy az 1899 előtti, választottbíráskodást lehetővé tevő szerződések nem tartalmaztak kifejezett utalást a különvéleményekre, ennek ellenére a gyakorlatban mégis léteztek. Ezt tovább erősítik a Nemzetközi Jogi Intézet által 1875-ben elfogadott, a nemzetközi választottbíráskodási eljárásra vonatkozó tervezett szabályok, amelyek kifejezetten megemlítik az ilyen vélemények lehetőségét. 52. o.

ségének és terjedelmének kérdése részletes vitát váltott ki az ÁNB Statútumának kidolgozásakor.⁶¹ E folyamat egyik fontos mozzanata az volt, hogy – többek között – Cecil Hurst, a Nemzetek Szövetsége Tanácsának jogi bizottságában, az Egyesült Királyság képviselőjeként hangsúlyozta: az angolszász jogrendszerek tapasztalatai szerint a különvélemények rendszere nem gyengíti, hanem erősíti az ítélet tekintélyét, továbbá hatékony eszköze lehet a nemzetközi jog fejlődésének és kiépítésének.⁶²

Az ÁNB Statútum 57. cikk megfogalmazása ugyanakkor csak az ÁNB ítéleteire vonatkozóan szabályozta a különvélemény csatolásának lehetőségét, a tanácsadó véleményekre mindezt nem terjesztette ki. Az ÁNB bírái által 1922-ben készített Eljárási Szabályzat kidolgozásakor javaslat született arra, hogy a bírák a tanácsadó véleményekhez is csatolhassanak különvéleményt, és ezt részletes vita nélkül elfogadták.⁶³ Ennek megfelelően az 1922-es Eljárási Szabályzat kimondta, hogy a különvéleményt megfogalmazó bírák kérésükre tanácsadó véleményekhez – amelyeket a teljes ülés fogadott el – is csatolhatják az álláspontjukat.⁶⁴ Az 1926-os általános felülvizsgálat során a kérdést részletesebben is tárgyalták, mivel az ÁNB hivatalt vezetője javasolta, hogy a szabályt módosítsák oly módon, hogy a tanácsadó véleményhez különvéleményt csatoló bírák ne csak „egyéni véleményük kifejtését”, hanem pusztán a különvéleményük tényét is jelezhessék; a javaslatot elfogadták, és a szabályzat későbbi módosításai sem változtattak rajta.⁶⁵

Kezdetben nem volt egyértelmű, hogy az ÁNB által hozható további határozati típus, mégpedig a végzések (azaz az eljárási jellegű határozatok) esetében is csatolható-e különvélemény. Kifejezett szabályozás hiányában 1929-ben és 1930-ban az ÁNB előbb kivételesen, majd magabiztosabban – immár kivételes helyzetre való hivatkozás nélkül – engedélyezte különvélemények csatolását végzésekhez is.⁶⁶ 1933-ban az ÁNB tisztázni kívánta a helyzetet, és kimondta, hogy különvélemények a „fontosabb” végzésekhez csatolhatók a bíróság döntése alapján.⁶⁷ Az 1934 és 1936 között kidolgozott új Eljárási Szabályzat tervezése során felmerült, hogy az egyéni véleményeket formálisan is engedélyezni kellene végzésekhez is, ám végül ezt a javaslatot elvetették (pontosabban: nem említették a végleges szövegben).⁶⁸

Végül meg kell említeni az egyéni vélemények tartalmát is: amint korábban utaltunk rá, az ÁNB Statútuma és az Eljárási Szabályzat kifejezetten csak a különvéleményt megfogalmazó bírákra utalt, és az ÁNB korai gyakorlata is ezt tükrözte. A párhuzamos indokolások informálisan és némileg bizonytalanul, de szinte azonnal,

⁶¹ HUSSAIN (17. lj.) 18–22.

⁶² HUSSAIN (17. lj.) 26.

⁶³ LAMUS (12. lj.) 49–51.

⁶⁴ Az Állandó Nemzetközi Bíróság Eljárási Szabályzata, 71. cikk.

⁶⁵ Részletesebb ismertetésért l. HUSSAIN (17. lj.) 29–36.

⁶⁶ Két végzés a „Free Zones” ügyben, illetve egy végzés a „Customs Regime” ügy kapcsán. Vö. HUSSAIN (17. lj.) 36.

⁶⁷ Ilyen végzés volt a „Polish Agrarian Reform and German Minority” ügyben is. Vö. HUSSAIN (17. lj.) 37.

⁶⁸ Elaboration of the Rules of Court of March 11th, 1936. PCIJ Series D, Third Addendum to N° 2, Series D, 1936, 23–25.

1923-ban jelentek meg először az ÁNB gyakorlatában.⁶⁹ Felmerült ennek fényében az ÁNB Statútum 57. cikkének módosítása is, annak érdekében, hogy az kifejezetten tartalmazza a párhuzamos indokolások lehetőségét, de ezt a javaslatot elutasították.⁷⁰ 1936-ban az ÁNB egy belső határozatban, a saját gyakorlatát szabályozva, már kifejezetten hivatkozott a párhuzamos indokolásokra, de az ÁNB Statútumának szövege változatlan maradt.⁷¹

Az ÁNB tehát nemcsak úttörője, hanem megszilárdítója is lett az egyéni vélemények intézményének az állandó nemzetközi bírói gyakorlatban. Működése (1922–1946) során, azaz huszonnégy év alatt, az ÁNB összesen ötvennyolc ítéletet és tanácsadó véleményt hozott, amelyeket százharminckilenc egyéni vélemény vagy nyilatkozat egészített ki; a harmincöt ítélet közül mindössze három volt egyhangú, a huszonhárom tanácsadó vélemény közül pedig tizenöt.⁷² Ez is alátámasztja, hogy az egyéni vélemények intézményesítése sikeresnek bizonyult, és a később megalakult nemzetközi bíróságok többsége átvette ezt a gyakorlatot és szabályozást.

A következőkben megvizsgálunk az ÁNB gyakorlatából néhány kiemelt jelentőségű egyéni véleményt és ezek nemzetközi jogra gyakorolt hatását. Elsőként érdemes rögzíteni, hogy nagy hatású egyéni véleményeket csatoltak többek között a *Lotus* ügy ítéletéhez,⁷³ illetve az *osztrák–német vámunió* ügyében hozott tanácsadó véleményhez is.⁷⁴ Az ÁNB gyakorlatában a korábbi egyéni véleményekre nem történt kifejezett hivatkozás, de a későbbi esetjogban és a kodifikált szerződéses jogban kimutatható azok hallgatolagos elismerése és beépülése. Ezt a szerződésértelmezéssel kapcsolatos példával illusztrálhatjuk.

Az ÁNB bírjaként Dionisio Anzilotti bíró gyakran fogalmazott meg különvéleményt. Az ő szigorúan szövegcentrikus megközelítése, amely az Ausztria és Németország közötti vámunió (1931) ügyében kifejtett egyéni véleményében is megjelent, túlmutatott az adott ügyön is. A jogvita lényeges jogkérdése az volt, hogy az 1931-es Bécsi Jegyzőkönyvben javasolt vámunió összeegyeztethető-e Ausztria

⁶⁹ Az első párhuzamos indoklást az Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlatában Lord Finlay csatlolta. (*Advisory Opinion on the Acquisition of Polish Nationality*, 1923, P.C.I.J. Series B, No. 7.) Erre utal egyfelől a tanácsadó vélemény szövegezése is: „Lord Finlay, miközben egyetértett a Bíróság által mindkét kérdésben elért következtetésekkel, a következő megjegyzést kívánta hozzáfűzni.” (21.). Finlay a saját véleményében úgy fogalmazott: „Egyetértek a Bíróság által mindkét kérdésben levont következtetésekkel, azonban szeretnék néhány megjegyzést fűzni az indoklásban foglaltakhoz.” (22., saját fordítás).

⁷⁰ Manley O. HUDSON: *The Permanent Court of International Justice, 1920–1942; A Treatise* (New York: The Macmillan Company 1943) 206. A módosítást Cecil Hurst javasolta. Az akkori elnök, Anzilotti azonban feleslegesnek találta a változtatást, mivel az Állandó Nemzetközi Bíróság a gyakorlatban már követte ezt a javaslatot.

⁷¹ Elaboration of the Rules of Court of March 11th, 1936. PCIJ Series D, Third Addendum to N° 2, Series D, 1936, 356.

⁷² DUNOFF–POLLACK (11. lj.) 11.; Edvard HAMBRO: „Dissenting and Individual Opinions in the International Court of Justice” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 1956/1. 240–241. Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az egyhangúan elfogadott határozatok esetében is fűzhető a döntéshez párhuzamos indokolás, tehát a statisztika még ennél kedvezőbb is lehet a fent megfogalmazott érvek vonatkozásában.

⁷³ *France v. Turkey*, Judgment of 7 September 1927.

⁷⁴ *Customs Regime between Germany and Austria*, Advisory Opinion of 5 September 1931.

korábbi nemzetközi kötelezettségeivel, különösen az 1919-es Saint-Germain-i békeszerződéssel és az 1922-es Genfi Jegyzőkönyv 1. számú mellékletével.⁷⁵ Anzilotti bíró érvelésének középpontjában a szerződések szövegéhez hű értelmezés fontossága állt. Kiemelte, hogy „a jogértelmezés alapvető szabálya, hogy a szavakat a kontextusukban megszokott jelentésükben kell értelmezni, hacsak ez az értelmezés nem vezet észszerűtlen vagy abszurd eredményre.”⁷⁶ Továbbá Anzilotti bíró azzal érvelt, hogy amennyiben egy jogszabály szövegének két lehetséges értelmezése közül az egyik minden részének észszerű jelentést tulajdonít, míg a másik nem, az első értelmezést kell előnyben részesíteni.⁷⁷ Az adott ügyben a Saint-Germain-i szerződés 88. cikkének másfajta értelmezése egy mondatot feleslegessé tett volna – ami Anzilotti bíró szerint nem lehetett a szerződő felek szándéka.⁷⁸

Bár Anzilotti bíró a döntéssel magával egyetértett (vagyis azzal, hogy a vámunió valóban összeegyeztethetetlen volt Ausztria nemzetközi kötelezettségeivel), érvelése nem képezte a többségi indokolás részét, ezzel tehát voltaképpen egy párhuzamos indokolást alkotott. A tanácsadó véleményt sokan túlságosan általánosnak tartották: a megállapítás, miszerint a vámunió „veszélyezteteti Ausztria gazdasági függetlenségét”, ellentmondani látszott az ÁNB korábbi megállapításainak.⁷⁹ Anzilotti bíró ezzel szemben következetes, logikus és szövegszerű értelmezésen alapuló érvelést dolgozott ki, amelyet már a maga korában is „a nemzetközi joggyakorlat maradó értékű hozzájárulásának tekintettek a nemzetközi joggyakorlathoz.”⁸⁰ Ugyanezt a szó szerinti értelmezési megközelítést alkalmazta a *Kelet-Grönland jogállása* ügyben is, ahol hangsúlyozta, hogy a jogi szövegeket úgy kell értelmezni, „ahogy azokat leírták, a szavaknak saját kontextusukban természetes jelentését véve alapul.”⁸¹ Bár Anzilotti bíró későbbi véleményeiben elismerte, hogy a szövegszerű értelmezés nem az egyetlen alkalmazható módszer,⁸² hangsúlya ezen megközelítés fontos-

⁷⁵ A Saint-Germain-i békeszerződés 88. cikke kimondta, hogy Ausztria függetlensége elidegeníthetetlen, kivéve, ha ennek megváltoztatásához a Nemzetek Szövetségének Tanácsa hozzájárulását adja. Ausztria vállalta, hogy ilyen hozzájárulás hiányában tartózkodik minden olyan cselekménytől, amely közvetve, közvetlenül, vagy bármilyen módon veszélyeztetné függetlenségét. Az I. számú mellékletben Ausztria, a Saint-Germain-i békeszerződés 88. cikkének rendelkezéseivel összhangban kötelezettséget vállalt arra, hogy nem idegeníti el függetlenségét, és tartózkodik minden olyan tárgyalástól, gazdasági vagy pénzügyi kötelezettségvállalástól, amely közvetlenül vagy közvetve veszélyeztetné azt. *Customs Regime between Germany and Austria*, Advisory Opinion, 1931 P.C.I.J. (ser. A/B) No. 41 (Sept. 5), 9–10.

⁷⁶ Anzilotti bíró különvéleménye, 27.

⁷⁷ Anzilotti bíró különvéleménye, 61–62.

⁷⁸ Anzilotti bíró különvéleménye, 62.

⁷⁹ A többségi indokolás logikai hiányosságairól l. James L. BRIERLY: „The Advisory Opinion of the Permanent Court on the Customs Régime between Germany and Austria” *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht* 1933/1. 70–71.

⁸⁰ BRIERLY (79. lj.) 71.

⁸¹ *Legal Status of Eastern Greenland*. Series A/B 53. Judgment of 5 April 1933, Anzilotti bíró különvéleménye, 82.

⁸² Vö. a fent említett különvéleményével a Kelet-Grönland jogállásával kapcsolatos ügyben, ahol arra figyelmeztet, hogy „a szó szerinti értelmezés kudarcot vall, ha az abszurd vagy ellentmondásos eredményhez vezetne”.

ságán és az ÁNB igazságszolgáltatási jellegének megőrzésén maradt.⁸³ Ez a szövegcentrikus módszertan felismerhető többek között az ÁNB *Felső-Savoya és Gex kerület szabadövezetei* (1932) ügyben⁸⁴ hozott ítéletében is (amelyben az eljáró bíróság elnöke maga Anzilotti bíró volt), ahol az ÁNB egy szerződéses rendelkezés „természetes értelmezését” hangsúlyozta.⁸⁵ Ez a szövegszerű megközelítés továbbá egy tágabb elv, a megszorító értelmezés elvét is alátámasztja, amelyet a *Felső-Savoya* ügyben is megerősítettek: kétség esetén az állami szuverenitás korlátozását megszorítóan kell értelmezni.⁸⁶

A megszorító értelmezés elve talán leglátványosabban a *Lotus* ügyben (1927) kapott megerősítést, ahol az ÁNB kimondta, hogy „az államokra kötelező jogi normák saját szabad akaratkükből erednek”, és ezek elfogadása „azt a célt szolgálja, hogy szabályozza az egymás mellett létező, független közösségeket, vagy pedig közös célok elérése érdekében jön létre. Ebből következően az államok függetlenségét korlátozó szabályokat nem lehet vélelmezni.”⁸⁷ Ez az ítélet – amelynek meghozatalakor szintén Anzilotti bíró elnökölt – előrevetítette az ő egyéni véleményét az *osztrák–német vámunió* ügyben, ahol a szuverenitás és a függetlenség közé egyenlőség jelet tett, és így határozta meg ezeket: „[a]z így értelmezett függetlenség valójában nem más, mint az államoknak a nemzetközi jog szerinti normális állapota; nevezhető szuverenitásnak (*suprema potestas*) vagy külső szuverenitásnak is, amely azt jelenti, hogy az állam fölött semmilyen más hatalom nem áll, csak a nemzetközi jog.”⁸⁸

Mennyire relevánsak Anzilotti bíró főbb értelmezési elvei – amelyek egyéni véleményekben és az ÁNB többségi ítéleteiben is tükröződnek – a második világháború utáni nemzetközi jog rendszerében? Ha a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 31. cikk (1) bekezdését vizsgáljuk, abban a szövegszerű értelmezés kodifikációját találjuk meg, mint a szerződésértelmezés elkerülhetetlen kiindulópontját.⁸⁹ Anzilotti bíró megközelítése (és jogi terminológiája) közvetlenül befolyásolta az egyezmény megfogalmazását.⁹⁰ A megszorító értelmezés elvét azonban az egyezmény szövege nem tartalmazza, és e tétel jogi státusza máig vitatott.⁹¹

⁸³ José María RUDA: „The Opinion of Judge Dionisio Anzilotti at the Permanent Court of International Justice” *European Journal of International Law* 1992/1. 122., <https://doi.org/10.1093/oxford-journals/ejil.a035796>.

⁸⁴ *France v. Switzerland*, Series A/B, No. 46 (June 7, 1932). Az ügy tárgya két terület, Felső-Savoya és Gex kerület vámszabályozási státuszának meghatározása volt. Ezek a helyek földrajzi szempontból Franciaország területén találhatók, ugyanakkor határosak Svájcjal. Az Állandó Nemzetközi Bíróság feladata annak eldöntése volt, hogy miként viszonyul egymáshoz egyrészt e két övezet különleges vámszabályozási rendszere – amely az 1815-ös párizsi szerződésből eredt –, másrészt pedig az 1919-es versailles-i békeszerződés, amely Franciaország érvelése szerint felülírta vagy hatályon kívül helyezte a korábbi szabályozást.

⁸⁵ *France v. Switzerland*, 67.

⁸⁶ *France v. Switzerland*, 167.

⁸⁷ *S.S. Lotus*’ (*France v. Turkey*), PCIJ, Series A, No. 10 (1927), 18.

⁸⁸ Anzilotti bíró különvéleménye az osztrák–német vámunió ügyében, 24.

⁸⁹ 1969. évi bécsi egyezmény, 31. cikk, 1. bekezdés. Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben, az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

⁹⁰ RUDA (83. lj.) 105–106.

⁹¹ Luigi CREMA: „Disappearance and New Sightings of Restrictive Interpretation(s)” *European Journal of International Law* 2010/3., <https://doi.org/10.1093/ejil/chq050>; Christophe J. LAROUER: „In the

Összegzőként megállapítható, hogy a nemzetközi bíróságok egyéni véleményei – hasonlóan a nemzeti bíróságok gyakorlatához, mint például az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának egyéni véleményei saját nemzeti jogi kontextusukban – hozzájárulhatnak a nemzetközi jog fejlődéséhez. A bíróságok legitimitására gyakorolt esetleges pozitív vagy negatív hatásuk kérdéséről függetlenül kijelenthető, hogy ezek a vélemények érdemi hatást gyakorolnak a jövőbeli jogértelmezésre és jogalkotásra.

Egy összefoglaló és általános értékelés gyanánt az egyéni vélemények relevanciája és előnyei vonatkozásában az ÁNB gyakorlatában a következő megállapítások tehetők. Az ÁNB gyakorlatában az egyéni vélemények jelentőségét és előnyeit talán a legjobban az bizonyítja, hogy amikor létrejött a Nemzetközi Bíróság, amely az ÁNB jogutódjaként kezdte meg működését, az egyéni vélemény intézménye megmaradt – ez pedig a nemzetközi jogban és annak fejlesztésében betöltött pozíciójának hallgatólagos, de határozottan elismert bizonyítéka. A NB Statútumának 57. cikke szerint, „[h]a az ítélet egészben vagy részben nem a bírák egyhangú véleményét fejezi ki, bármelyik bírónak joga van különvéleményt benyújtani”. A „bármelyik bíró” megfogalmazás megerősíti, hogy nemcsak különvéleményt, hanem akár párhuzamos indokolást megfogalmazó bírák is csatolhatják álláspontjukat a többségi döntéshez.⁹²

4. KONKLÚZIÓ ÉS TIPOLÓGIA

Az egyéni vélemények (legyenek azok különvélemények vagy párhuzamos indokolások) hosszú ideje az államközi bíráskodás részét képezik. Amint e tanulmány rámutatott, az egyéni vélemények fontos kérdéseket vetnek fel azzal kapcsolatban, hogy hogyan működnek a nemzetközi bíróságok, hogyan zajlanak a bírák közötti tanácskozások, és miként értelmezi a társadalom a bíróságok és a bírák tekintélyét. Az Állandó Nemzetközi Bíróság gyakorlatától a kortárs intézményekig – mint például a Nemzetközi Bíróság vagy az Emberi Jogok Európai Bírósága – az egyéni vélemények a nemzetközi bírói fórumok gyakorlatának és érvelésének máig meghatározó elemei.

A nemzetközi jog tudományában régóta vita tárgya, hogy milyen valódi értékkel bírnak az egyéni vélemények a nemzetközi bíróságok gyakorlatában. Egyesek szerint ezek gyengítik a döntések legitimitációját, míg mások a transzparencia és az elszámoltathatóság miatt épp ellenkezőleg, támogatják a gyakorlatot. Számos további szempont is felhozható, azonban kutatásunk központi kérdése az volt, hogy az egyéni vélemények képesek-e ténylegesen hozzájárulni a nemzetközi jog fejlődéséhez – akár a jövőbeni ítélkezési gyakorlat befolyásolásán, akár a jövőbeli jogalkotás inspirációján keresztül. Kérdésfelvetésünk hangsúlyozottan elméleti és történe-

Name of Sovereignty? The Battle over In Dubio Mitius Inside and Outside the Courts” *Cornell Law School Inter-University Graduate Student Conference Papers* 2009/22.

⁹² Rainer HOFMANN: „Separate Opinion: International Court of Justice (ICJ)” in Anne PETERS (szerk.): *The Max Planck Encyclopedia of Public International Law* (Oxford: Oxford University Press 2008) opil.ouplaw.com/display/10.1093/law-mpeipro/e3414.013.3414/law-mpeipro-e3414.

ti jellegű volt, ugyanis későbbi kutatásokkal kívánjuk igazolni azt, hogy az egyéni vélemények ma milyen – statisztikailag igazolható – hatással vannak a modern nemzetközi jog fejlődésére. A nemzeti bíróságok és különösen az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának gyakorlatára alapozva azt feltételeztük, hogy ilyen hatás valóban tulajdonítható az egyéni véleményeknek.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság működésének és gyakorlatának részletes vizsgálatával e tanulmány igazolta, hogy ez a bírói fórum nemcsak lehetővé tette, hanem intézményesítette is az egyéni vélemények gyakorlatát, ezzel a bíraskodási folyamat állandó elemévé téve azt. Az ÁNB ítélezési gyakorlata azt mutatja, hogy az egyéni vélemények jelentős mértékben hozzájárulnak a bíróság ítélezési gyakorlatához, és egyes esetekben akár a későbbi szerződésalkötési folyamatokat is befolyásolhatják. Anzilotti bíró szövegcentrikus (textualista) értelmezési módszere jól példázza, miként képes egy egyéni vélemény a nemzetközi jog fejlődését saját korán messze túlmutató módon alakítani. A fentiek alapján hipotézisünket megerősítettnek tekintjük.

Az eddig leírtakból kiindulva megfogalmazható egy olyan tipológia, amely az egyéni vélemények későbbi hasznosulását és hatását rendszerezi, s egyben módszertani alapot is nyújthat további kutatásokhoz. Először is, célszerű különbséget tenni az egyéni vélemények között aszerint, hogy milyen típusú eltéréseken alapulnak a többségi döntéstől. Egyes esetekben az eltérés eljárásjogi jellegű, míg mások anyagi jogi értelmezési különbségekből fakad.⁹³ Eljárásjogi jellegűnek tekintjük az egyéni véleményt, ha például az eljáró bíróság joghatóságával kapcsolatban fogalmaz meg eltérő véleményt, például a fentebb hivatkozott Távol-keleti Nemzetközi Katonai Törvényszék döntéséről Rölin és Pal bírók különvéleménye. Anyagi jogi jellegű az egyéni vélemény, ha az az alkalmazandó anyagi jogi szabályok értelmezésével vagy alkalmazásával kapcsolatos, mint például Anzilotti bíró fentebb hivatkozott szövegcentrikus értelmezést hangsúlyozó különvéleményei. Az egyéni vélemények hatásai szerint is csoportosíthatók. Bizonyos egyéni vélemények inspirációs forrást jelenthetnek jogalkotási folyamatoknak, míg mások a nemzetközi jog alkalmazására gyakorolhatnak hatást. Az első kategória azokat az eseteket fedi le, amikor az egyéni vélemény befolyásolja a szerződésalkötést vagy a nemzetközi szokásjog alakulását, míg a második a jövőbeli bírósági döntésekre gyakorolt hatást jelöli.

Ez utóbbi kategórián belül további megkülönböztetés tehető az intézményen belüli és az intézmények közötti hatások között. Előbbi arra az esetre vonatkozik, amikor az egyéni vélemény ugyanazon bíróság későbbi döntését befolyásolja, míg utóbbi arra, amikor egy másik nemzetközi bírói fórum gyakorlatára hat az egyéni vélemény. A párhuzamos indoklások és különvélemények továbbá vizsgálhatók abból a szempontból is, hogy milyen hatással lehetnek későbbi többségi döntésekre: jogi érvelésük későbbi döntésekben közvetlenül vagy közvetve is megjelenhet. Az első esetben a későbbi többségi ítélet kifejezetten hivatkozik az egyéni véleményre, a másodikban viszont csupán hallgatólagosan erősíti meg annak jogi érveit. Az egyéni véle-

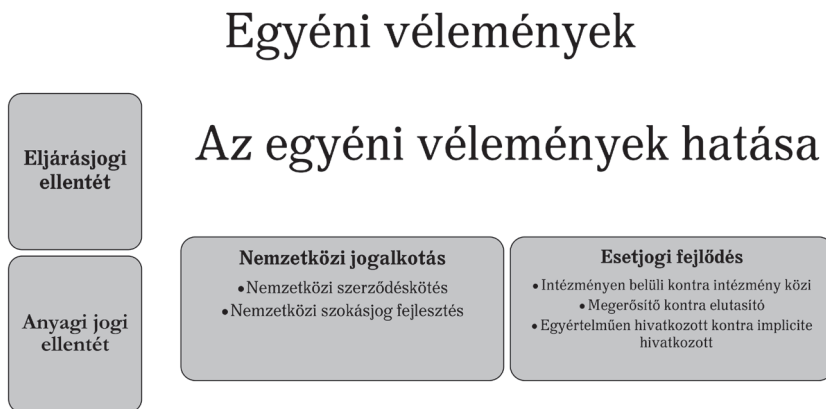
⁹³ Ez a megkülönböztetés alapvetően elméleti jellegű és hipotézisünk szerint nincs jelentősége az egyéni vélemények hatására. Hipotézisünket természetesen felülvizsgáljuk a későbbi kutatási eredmények fényében.

mények későbbi ítéletekben pozitív vagy negatív kontextusban is megjelenhetnek: az előbbi esetben a bíróság elfogadja és megerősíti az érvelést, míg az utóbbiban kifejezetten elutasítja azt.

A fenti tipológia a következő ábrával szemléltethető:

1. ábra

Az egyéni vélemények tipológiája

Az itt vázolt tipológia elemzési keretet kínál számos fogalmi kérdés megvizsgálásához, például ahhoz, hogy az egyéni vélemények – azaz egy adott bíróságon belüli kisebbségi álláspontok – később válhatnak-e többségi döntések alapjává, és miként érthetők meg az ilyen jogi érvelésbeli változások okai. Egy ilyen kutatás, amely feltérképezi és kategorizálja az egyéni vélemények gyakorlatát, hozzájárulhat a vélemények későbbi gyakorlati és elméleti felhasználásának növekedéséhez.

A jogtudomány gyakran hajlamos a különvéleményekben vagy párhuzamos indokolásokban megfogalmazott álláspontot „helyesebbnek” vagy „jobbnek” tekinteni, mint a többségi döntést.⁹⁴ Ennek oka véleményünk szerint abban keresendő, hogy a különvélemények gyakran kitérnek olyan kényesebb kérdésekre is, amelyekről a többségi vélemény jótékonyan hallgat. Ez pedig a dolog természetéből adódóan javítja az ilyen egyéni vélemények hivatkozottságát. A szerzők reményei szerint a fenti kutatási tipológia elősegíti annak feltárását, hogy az ilyen vélemények mikor voltak valódi katalizátorai a jogfejlődés előmozdításának.

⁹⁴ SONG–MA (28. lj.) 66–71.

A JOGHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS ÉS A POLGÁRI ELJÁRÁSI JOG KAPCSOLATA – STATISZTIKAI ELEMZÉS

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.03>

Az eljárásjog és joghoz való hozzáférés közötti összefüggés elsőre nem tűnik egyértelműnek, a jelen tanulmány mégis arra tesz kísérletet, hogy ezt a kapcsolatot statisztikai módszerekkel igazolja. Az összefüggés vizsgálatára a 2018-ban hatályba lépett Polgári perrendtartási törvényt választottam, a kódex bevezetése óta eltelt hét év ügyérkezési adatai ugyanis lehetőséget adtak arra, hogy feltárjam az érkezett perek számának alakulásában bekövetkezett rövidebb és hosszabb távú változásokat. A joghoz való hozzáférés követelménye számos módon elemezhető, a tanulmány kiindulópontja szerint amennyiben erőteljesen viszszaesik az érkezett ügyek száma, úgy az azt mutatja, hogy sérül a joghoz való hozzájutás, mivel a peres felek nem képesek a jogvitáikat a bíróság előtt érvényesíteni. A kutatásban elemzett statisztikai adatok alapján az látható, hogy bizonyos területeken – mint a gazdasági ügyszak – a peres felek képesek voltak alkalmazkodni az új kódexben foglalt elvárásokhoz, azonban a polgári perek esetében ez az igazodás nem bizonyult sikeresnek, mivel az érkezett ügyek száma alacsony maradt.

BEVEZETÉS

Kutatásom célja, hogy az eljárási szabályok és a joghoz való hozzáférés közötti kapcsolatot bemutassam a 2018-ban hatályba lépett polgári eljárásjogi törvény (Pp.) és a peres statisztikák együttes elemzésén keresztül. A tanulmány kifejezetten a civilisztikai peres eljárásokat vizsgálja, különös tekintettel arra, hogy az eljárásjogi törvény megalkotása hogyan hatott a peres eljárások számának alakulására, befolyásolva ezzel a joghoz való hozzáférés lehetőségét.

Hipotézisem szerint a polgári eljárások körében a joghoz való hozzáférés lehetősége az új polgári eljárásjogi törvény bevezetését követően sérült. Az új eljárási jogszabály megalkotásának elsődleges célja ugyanis a polgári per gyors és hatékony lezárása volt, a hatékonyság jogalkotó által szabályozott módja azonban úgy tűnik, hogy ellentétbe került a joghoz való hozzáféréssel való joggal. Miközben a hatékonyság mellett a perkoncentráció és a professzionális pervitel elveit tette meg a jogalkotó az eljárásjog legfontosabb elemeivé, a jogvitáit megoldani kívánó egyének, társaságok és különböző szervezetek számára a polgári peres eljárás megin-

* PhD, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: navratil@ajk.elte.hu.

dítása és lefolytatása több oldalról is nehezebbé, költségesebbé és bonyolultabbá vált. A hipotézist a peres statisztikák elemzése útján kívánom tesztelni, az empirikus adatokat az OBH statisztikai évkönyveiben¹ szereplő és nyilvánosan elérhető adatbázisokból állítottam össze.

A tanulmány első részében a joghoz való hozzáférés, mint jogszociológiai kutatási terület különböző elágazásait, irányait mutatom be, e körben ismertetem a nemzetközi és a hazai kutatási eredményeket. A tanulmány második részében a polgári eljárásjogi törvény indoklását vizsgálom meg a joghoz való hozzáférés szempontjából, kitérve a 2020-ban megalkotott módosító novella bemutatására is. A harmadik részben pedig az érkezett peres ügyek számának alakulását elemzem statisztikai eszközökkel, bemutatva, hogy a különböző bírósági szinteken hogyan változtak meg a polgári és gazdasági peres ügyszámok.

1. A JOGHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS MINT KUTATÁSI TERÜLET KÜLÖNBÖZŐ ASPEKTUSAI

Annak meghatározása, hogy mit értünk a joghoz való hozzáférésen, összetett kérdés, mivel a téma a Mauro Cappelletti nevéhez fűződő többéves kutatási projekt² alapján válik nemzetközi értelemben is hangsúlyossá. A hosszadalmas kutatás számtalan különböző aspektust vizsgál, melyek a projekt befejeződését követően is folyamatosan újabb és újabb részterületekkel bővülnek.

A Cappelletti kutatócsoportja által végzett nemzetközi kutatás több ún. „hullámból” állt, melyek időben egymás után következtek. A kutatás kiindulópontja szerint vannak olyan társadalmi csoportok, mint például a szegények vagy más szempontból hátrányos helyzetű csoportok, amelyek sokkal kisebb eséllyel fordulnak bírósághoz, mint mások.

Az első hullám így alapvetően a peres eljárások költségeire koncentrált; ebben a szakaszban az államnak a jogi költséghez való hozzájárulását, illetve az ügyvédek *pro bono* tevékenységét vizsgálták. A cél az volt, hogy a szegények számára olyan jogi lehetőségeket találjanak, melyek segítik őket abban, hogy az ügyvédi és a peres eljárás költségeit helyettük másvalaki állja. A második hullámban a csoportos érdekek érvényesítése került a középpontba, azaz a kollektív jogérvényesítés megteremtése. Ekkor jelenik meg az egyéni jogérvényesítés mellett a csoportos perindítás jogi lehetősége. A harmadik hullám keretében az igazságszolgáltatás, mint szervezet kerül a joghoz való hozzáférés biztosításának középpontjába, az új szempont szerint a joghoz való hozzáférés biztosítása érdekében az eljárási törvényeket is figyelembe kell venni, illetve a bírósági szervezetrendszernek is alkalmazkodnia szükséges a joghoz való hozzáférés kihívásaihoz. Itt válnak hangsúlyossá ugyanakkor az alternatív vitarendezési eljárások is, amelyek a kutatók szerint segítik a joghoz való hozzáférést.³

¹ Lásd: birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

² MAURO CAPPELLETTI – BRYAN GARTH: „Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective” *Buffalo Law Review* 1978/2. 181–292.

³ Uo.

Ahogy a Cappelletti-kutatások következtében a joghoz való hozzáférés témája a tudományos figyelem középpontjába kerül, úgy kezd el növekedni a vizsgált témák száma is. Egyre több szempont jelenik meg, melyekről a kutatók úgy vélik, hogy azok hatással lehetnek a joghoz való hozzáférésre.⁴

Az egyik ilyen új kutatási terület az igazságszolgáltatás kommunikációjának minősége volt, azaz, hogy mennyiben segítő, támogató a bírósági közeg, vagy épp ellenkezőleg, inkább hátráltatja a polgárokat a jogaik érvényesítésében. A kutatások itt azt vizsgálják, hogy mennyiben segíti hozzá a bíróság – jellemzően internetes felületen megjelenő tartalmakkal – a jogi képviselő nélkül eljáró peres feleket ahhoz, hogy tájékozódni tudjanak a jog területén.⁵ A kommunikáció körében arra is kiterjednek a kutatások, hogy a már elindult polgári eljárások keretében akár a bírósági személyzet, akár a bíró, illetve a tolmács hogyan tudják kompenzálni a laikusok jogi szaknyelvvel kapcsolatos értelmezési nehézségeit.⁶

A joghoz való hozzáférés következő részterülete, melyet már a Cappelletti-kutatások harmadik hulláma is érintett, az eljárási törvények alakításának vizsgálata, amely azt feltételezi, hogy a túlzott alaki elvárások megnehezítik a joghoz való hozzáférést. Ilyen alaki elvárások lehetnek például a szigorú eljárási határidők, a bizonyítási eljárás bonyolultsága avagy éppen az előbb említett kommunikációs akadályok, azaz, hogy a felek önállóan nem tudják kitölteni a keresetlevél benyújtásához szükséges formanyomtatványt.⁷ Az eljárási szabályok mellett megjelenik a bírósági szervezet mint bürokratikus rendszer elemzése is, a kutatók itt a joghoz való hozzájutás szempontjából vizsgálják meg a peres ügyek elintézésének adminisztrációs munkafolyamatát.⁸

További témakör az ügycsoportok szerinti elemzés, melynek során nem a peres felekre, hanem azokra az ügycsoportokra határoznak meg valamilyen különleges szabályt, ahol jellemzően a sérülékeny személyek válnak peres félle. Ilyen ügycsoportok például a fogyasztói perek, munkaügyi perek, a házassági bontóperek, a ki-

⁴ Abjorn STORGAARD: „Access to justice research: On the way to a broader perspective” *Oñati Socio-Legal Series* 2023/13. 1209–1238., <https://doi.org/10.35295/ols.iisl/0000-0000-0000-1352>.

⁵ Marco VELICOGNA: „Electronic Access to Justice: From Theory to Practice and Back” *Droit et Justice* 2011/61., <https://doi.org/10.4000/droitcultures.2447>; Nadia CARBONI: „From Quality to Access to Justice: Improving the Functioning of European Judicial Systems” *Civil and Legal Sciences* 2014/3.

⁶ Kato BUKENYA T.: „The Role of Legal Communication in Promoting Social Justice” *Newport International Journal of Current Issues in Art and Management* 2025/6. 141–147., <https://doi.org/10.59298/nijciam/2025/6.1.141147>; Yuriy NORCHUK: „The Use of Artificial Intelligence and Other Technologies to Improve Legal Communication and Access to Justice for Different Populations around the World” *Journal of International Legal Communication* 2025/16. 52–65., <https://doi.org/10.32612/iw.27201643.2025.16.1.pp.52-63>.

⁷ Jean-François ROBERGE: „»Sense of Access to Justice« as a Framework for Civil Procedure Justice Reform: an empirical assessment of Judicial settlement” *Cardozo Journal of Conflict Resolution* 2016/17. 323–361.; Deborah L. RHODE: „Access To Justice: A Roadmap For Reform” *Fordham Urban Law Journal* 2016/41. 1227–1256.; J. J. PRESCOTT: „Next Steps in Online Courts: Accelerating Access to Justice through Court Technology” *Alaska Law Review* 2024/41. 93–144.

⁸ Emily S. TAYLOR POPPE: „Institutional Design for Access to Justice” *Legal Studies Research Paper Series* 2021/8.; Margaret Y. K. Woo – Connor COX – Sarah ROSEN: „Access to Civil Justice” *American Journal of Comparative Law* 2022/70. 89–117., <https://doi.org/10.1093/ajcl/avac020>.

lakoltatási ügyek, a gyermekvédelmi eljárások vagy éppen a kis pertárgy értékű ügyek.⁹

A jogi képviselő nélkül eljáró ügyfelek¹⁰ helyzetének vizsgálata szintén új szempont a joghoz való hozzáférés területén. A cél itt a jogi képviselővel, illetve anélkül eljáró peres felek közötti különbségek feltárása. E körben az első lépcsőfok a jogi képviselő nélkül eljáró ügyfelek tájékoztatása arról, hogy hogyan tudnak polgári peres eljárást indítani, a második pedig, hogy az eljárás során miként tudnak boldogulni a bíróságon. A kutatások ebben a témában nemcsak arra mutatnak rá, hogy a jogi képviselővel eljáró ügyfél könnyebben és biztosabban tájékozódik az igazságszolgáltatás területén, és nagyobb arányban van lehetősége a pernyerteségre, hanem arra is, hogy rendszerszinten nagy számban fordulnak elő az önmagukat képviselő ügyfelek.¹¹

A földrajzi, területi értelemben vett joghoz jutás is új kutatási téma, ahol a szerzők a regionális különbségeket vizsgálják. A kutatók szerint egyes vidéki területeken részben az ügyvédek alacsony létszáma, részben az ott élő lakosság alacsony jövedelme miatt a joghoz és a jogrendszerhez való hozzáférés jelentősen sérül, ezeket a területeket nevezik „jogi sivatagnak”.¹²

Összegzésül a teljesség igénye nélkül a legfontosabb elemei a joghoz való hozzáférés biztosításának: a jogi szolgáltatások költsége, a peres eljárásokról elérhető megfelelő információ és az igazságszolgáltatás kommunikációjának minősége, az eljárási szabályok jellege, a bírósági munkafolyamatok, az alternatív vitarendezési eljárások elérhetősége, a jogi képviselő lehetősége. A fentiek alapján immár világos, hogy miért is jelent nehézséget definiálni ezt a fogalmat.

⁹ Patrick BROGAN: „Consumer Redress through Online Dispute Resolution: The Role of Online Dispute Resolution in Facilitating Consumer Access to Justice in E-Commerce” *Arbitration Law Review* 2020/12. 154–170.; Nicole L'HEUREUX: „Effective Consumer Access to Justice: Class Actions” *Journal of Consumer Policy* 1992/15. 445–462., <https://doi.org/10.1007/bf01014122>; Amy C. HENDERSON: „Meaningful Access to the Courts: Assessing Self-Represented Litigants' Ability to Obtain a Fair, Inexpensive Divorce in Missouri's Court System” *UMKC Law Review* 2003/72. 571–592.; Sarah Rogerson: „Lack of Detained Parents' Access to the Family Justice System and the Unjust Severance of the Parent-Child Relationship” *Family Law Quarterly* 2013/47. 141–172.

¹⁰ Jacqueline NOLAN-HALEY: „Mediation, Self-Represented Parties, and Access to Justice: Getting There from” *Fordham Law Review Online* 2018/87. 1–11.; Liz RICHARDSON – Genevieve GRANT – Janina BOUGHEY: *The impacts of self-presented litigant on civil and administrative justice: Environmental can of Research, Policy and practice* (The Australasian Institute of Judicial Administration Incorporated 2018); Laura K. ABEL: „Evidence based access to justice” *University of Pennsylvania Journal of Law and Social Change* 2010. 295–313.

¹¹ Amanda ROTIMI: „Dream Big and Lay the Groundwork: How Rhode Island Can Improve Access to Civil Justice for Self Represented Litigants” *Roger Williams University Law Review* 2023/28. 387–416; Deborah L. RHODE: „Access To Justice: A Roadmap For Reform” *Fordham Urban Law Journal*, volume 2016/41. 1231–1238; Jennifer A. LEITCH: „Looking for Quality: The Empirical Debate in Access to Justice Research” *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 2013/31. 229–255., <https://doi.org/10.22329/wyaj.v31i2.4421>.

¹² Brian R. FARRELL – Daria FISHER PAGE – Ryan T. SAKODA: „Theorizing Legal Vulnerability to Enhance Rural Access to Justice” *South Dakota Law Review* 2024/69. 459–502.; Michael M. YORK: „Legal Deserts or Legal Opportunities?” *Virginia Lawyer* 2024/73. 10–50.; Charlie WILLMAN: „Legal Deserts, Diversity, and Access to Justice” *Colorado Lawyer* 2026/1. 4–7.

A hazai kutatások¹³ is több, különböző részterületét érintik a joghoz való hozzáférés témakörének, úgymint a jogi segítségnyújtás, a kollektív jogérvényesítés vagy az igazságügyi kommunikáció, illetve az általam is választott igazságügyi statisztikai elemzések.

A jogi segítségnyújtás részterületén belül¹⁴ a hazai kutatások kifejezetten a jogi képviselő kérdését járják körül, azaz, hogy a rászorulóknak számára hogyan lehet a peres eljárásokban, illetve azokon kívül is ingyenes vagy támogatott jogi képviselőt biztosítani. Ezek a kutatások jogtörténeti és összehasonlító módszerekkel vizsgálják a joghoz való hozzájutás részterületét. Egy másik kutatás pedig a hátrányos helyzetű csoportok joghoz való hozzáférését vizsgálta, különös tekintettel a roma kisebbség helyzetére Szerbiában és Magyarországon.¹⁵

További vizsgált terület a kollektív jogérvényesítés¹⁶ témaköre, amely szintén a joghoz való hozzáférés egyik, már a Cappelletti-kutatás által feltárt része, itt a fogyasztóvédelem, a versenyjog, illetve azok védelme áll a középpontban, akik helyzetüknél fogva nem képesek fellépni egy jogsérelem esetében.

Az igazságügyi kommunikáció területén a jogi tárgyú információkhoz való hozzáférés, a jogi szakszövegek¹⁷ elemzésével foglalkozik a hazai szakirodalom. A kutatások a különböző technológiai eszközökre helyezik a hangsúlyt, mint a gépi tanulás, a felügyelet nélküli tanulási módszereknek alkalmazása a jogi szövegek értelmezésében, vagy a bírósági ügyfélinformáció területe. Ehhez a területhez sorolható még a jogi nyelv kutatása¹⁸ is, e körben a szaknyelv, a jogszabályok és a bírósági ítéletek szövegeinek közérthetőségével foglalkoznak a magyar kutatók.

¹³ KENGyel Miklós – CZOBOLY Gergely: „Módszertani tanulmány Az igazságszolgáltatásról szóló speciális jelentés elkészítéséhez” *Államtudományi Műhelytanulmányok* 2016/32. 2–58.

¹⁴ KIRÁLY Lilla: *A szegénységtől a jogi segítségnyújtásig* (doktori értekezés) (Budapest: Károli Gáspár Tudományegyetem 2011), [kre.hu/server/api/core/bitstreams/5ca34042-9fea-4f6a-94a9-4a2b436e229e/content](https://www.kre.hu/server/api/core/bitstreams/5ca34042-9fea-4f6a-94a9-4a2b436e229e/content); SZEKERES Diána: *Igazságügyi szolgáltatások egyes alternatívái alapjogi megközelítésben* (doktori értekezés (Pécs: Pécsi Tudományegyetem 2013); DRINÓCZI Timea: „A jogi segítségnyújtással kapcsolatos problémák és a kezdeti megoldási lehetőségek az Európai Unióban” *JURA* 2001/2. 106–116.; VÁRADY Ágnes: „A joghoz jutás esélyeinek bővítése a polgári perben A rászorultság értelmezése a perköltség-kedvezmények rendszerében” in FEKETE Balázs – HORVÁTHY Balázs – KREISZ Brigitta (szerk.): *A világ mi magunk vagyunk... : Liber Amicorum Imre Vörös* (Budapest: HVG-ORAC 2014) 544–557. real.mtak.hu/19301/1/raszorultsag_fogalma.pdf; VÁRADY Ágnes: „Az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés aktuális kérdései: hazai és európai uniós trendek és kihívások” in GÁRDOS-OROSZ Fruzsina – OSZTOVITS András (szerk.): *Az új polgári perrendtartás első öt éve* (Budapest: ORAC 2025) 244–258.

¹⁵ Marijana LUKOVIĆ – MUHI Erika – SPITÁLSZKY Andrea: *Building trust in equality: Enhancing access to justice for Roma in Hungary and Serbia* (Minority Rights Group Europe 2022), minorityrights.org/app/uploads/2023/12/mrg-rep-reila-en-sept22.pdf.

¹⁶ JAGUSZTIN Tamás: „Az új Pp. margójára – a kollektív igényérvényesítés jelene a magyar magánjogban” *Magyar Jog* 2018/5. 272–282.; JAGUSZTIN Tamás: „A joghoz jutás fejlődése a modern közérdekű igényérvényesítésig Európában” *Acta Humana* 2017/5. 23–40.

¹⁷ VÁGI Renátó – ÜVEGES István – MEGYERÉ Andrea – FÜLÖP Anna – VADÁSZ János Pál – NAGY Dániel – CSÁNYI Gergely Márk: „Increasing access to legal information with unsupervised solutions” *Hungarian Journal of Legal Studies* 2023/3. 456–471., <https://doi.org/10.1556/2052.2023.00473>.

¹⁸ VINNAI Edina: „Harc a szavakért – közérthetőség a jogban” *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények Miskolc* 2017/12. 42–53.

Az igazságügyi statisztikai elemzések¹⁹ jellemzően távolabbról érintik csak a joghoz való hozzáférés témakörét, mivel a peres eljárások időtartamát elemzik, körüljárva az észszerű időn belüli pertartam kérdését. Konkrétan a perek számának változását elemző kutatások közül az egyik azt vizsgálta, hogy mely okok miatt csökken a munkaügyi perek száma,²⁰ a másik pedig a teljes peres statisztikákat elemezte²¹ egy évtizedes távlatban.

A magyar joghoz való hozzáférés területével kapcsolatos munkák hasonlóan a nemzetközi kutatásokhoz rendkívül szerteágazóak.

2. JOGALKOTÁS – PERHATÉKONYSÁG, PROFESSZIONÁLIS PERVITEL

2. 1. HATÉKONYSÁG KONTRA JOGHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS

Hipotézisem szerint a polgári jogi perstatisztikai adatokban történt változások egyik oka az új, 2018-ban hatályba lépett Pp. Nyilvánvaló, hogy az érkező perek számának a következő fejezetben vizsgált csökkenése nem egyetlen okra vezethető vissza, a jelen tanulmány azonban azt tűzte ki célul, hogy jogszabály és a perstatisztika változása közötti összefüggéseket tárja fel. Számos tanulmány²² foglalkozik

¹⁹ RAINER Lilla: *Az észszerű időn belüli befejezés követelménye a polgári perben* (doktori értekezés) (Budapest: Károli Gáspár Tudományegyetem 2022), <https://doi.org/10.24395/KRE.2022.010>; ÖRKÉNYI László: *A bírói munkateher komplex mérésének új lehetőségei eljárási, illetve anyagi jogi jogintézmények és tények figyelembe vételével* doktori értekezés (Szeged: Szegedi Tudományegyetem 2022), <https://doi.org/10.14232/phd.11147>; BODA Zoltán – KOCSÁN Annamária: „A polgári per időszűrőségének felértékelődése és hatásai az ítélkezésre” *Magyar Közigazgatás* 2023/2. 163–196., <https://doi.org/10.32575/ppb.2023.2.9>; ÖRKÉNYI László – PARLAGI Mátyás: „A bírói munka hatékonyságának vizsgálata a befejezett ügyek pertartamán keresztül” *Statisztikai Szemle* 2020/98. 62–90., <http://doi.org/10.20311/stat2020.1.hu0062>; ÖRKÉNYI László: „Az új polgári perrendtartás hatása a peres eljárások időszűrőségére” in GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA – OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Az új polgári perrendtartás első öt éve* (Budapest: ORAC 2025) 27–45; UDVARY SÁNDOR: „Perorvoslat a válságban – válság a perorvoslatban?” *Jogtudományi Közöny* 2024/1. 21–32., <https://doi.org/10.59851/jk.79.01.3>.

²⁰ GYULAVÁRI TAMÁS – KÁRTYÁS GÁBOR (szerk.): *A munkaügyi perek számának csökkenése Magyarországon: okok és lehetséges megoldások* (A Friedrich-Ebert-Stiftung Budapesti Irodája 2023), collections.fes.de/publikationen/ident/fes/20639.

²¹ ZÓDI ZSOLT – KISS REBEKA: „Hová tűntek a perek? A hazai bírászkodás kvantitatív vizsgálata 2010 és 2020 között” in GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA (szerk.): *A magyar jogrendszer rezilienciája 2010–2020* (Budapest: ORAC 2022) 138–163., https://jog.tk.elte.hu/uploads/files/Reziliencia_honlapra.pdf.

²² UDVARY SÁNDOR: „Az első Pp. novella hatása az elsőfokú eljárásra” *Jogtudományi Közöny* 2021/3. 129–139.; KISS ATTILA: „A polgári per céljának átalakulása” *Jogtudományi Közöny* 2021/10. 460–468.; MOLNÁR TAMÁS: „A polgári perrendtartás újragondolt alapelvei – elvárások és tapasztalatok” *Debreceni Jogi Műhely* 2020/3–4. 118–127., <https://doi.org/10.24169/djm/2020/3-4/10>; NAGY ADRIENN: „A jogi konfliktusok rendezésének lehetséges útjai az eljárásjogi reformok tükrében – polgári per vagy mediáció?” *Miskolci Jogi Szemle* 2018/13. 50–64.; WOPERA ZSUZSA: „A dogmatika vagy a gyakorlat elsőbbsége?” *Acta Juridica et Politica* 2021/3. 477–485.; VÖLCSEY BALÁZS: „Kérdések és lehetséges válaszok a Pp. Novella kapcsán” *Magyar Jog* 2021/5. 273–283.; KIRÁLY LILLA: *Gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, hatékonyabb?* (Budapest: Akadémiai 2019), <https://doi.org/10.1556/9789634541905>; GÁRDOS-OROSZ FRUZZSINA – OSZTOVITS ANDRÁS (szerk.): *Az új polgári perrendtartás első öt éve* (Budapest: ORAC 2025).

a polgári perrendtartás perhatékonysággal és perkoncentrációval kapcsolatos új fogalmaival, a jelen kutatás a joghoz való hozzáférés lehetőségeit vizsgálja nem eljárásjogi, hanem jogszociológiai megközelítésben.

A teljes jogalkotási folyamat vizsgálata véleményem szerint önmagában egy külön kutatási téma, így ebben a fejezetben kizárólag a törvény indoklását elemzem, annak érdekében, hogy bemutassam milyen jogalkotási hiányosságok²³ játszottak közre a joghoz való hozzáféréshez való jog szűkülésében. A polgári eljárásjogi törvény általános és részletes indoklásának értelmezése azt mutatja meg, hogy a jogalkotó milyen preferenciákat határozott meg az új jogszabály létrehozásakor.

Az általános indoklás szerint a jogalkotó a következő főbb célokat határozta meg: a „[...] perhatékonyság rendszerszintű megvalósítását, a perelterelést, a felek közötti egyeztetést előmozdító eljárási szabályok kiépítését, az osztott perszerkezet bevezetését, a perkoncentrációt biztosító eljárási szabályok megteremtését, a törvényszéken induló perekben a professzionális pervitel garanciájaként a kötelező jogi képviselőt előírását, a csoportper hazai szabályainak megalkotását és az észszerű elektronizáció szerepének erősítését.”²⁴

A joghoz való hozzáférés előző fejezetben felsorolt szempontjai közül az indoklás szövegében egyetlenegy sem jelenik meg, sőt maga a kifejezés is csak egy alkalommal szerepel az indoklásban. A jogalkotó nem foglalkozik a joghoz való hozzáférés alapkérdésével, hogy hogyan jut el a jogkereső polgár a bíróságra, hanem azt egyfajta adottságként tételezi. A deklarált cél, hogy ha egy eljárás elindul, akkor az gyors és professzionális legyen.

A következőkben azt kívánom igazolni, hogy a probléma kétirányú, egyfelől a jogalkotó kihagyta a joghoz való hozzáférés szempontját a jogszabályból, másfelől azonban az általa megnevezett főbb célok, közül azok, amelyek a korábbi eljárásjogi koncepcióhoz képest újak, mint a perhatékonyság, a perkoncentráció és a professzionális pervitel kifejezetten a joghoz való hozzáférés lehetőségét gyengítik. A joghoz való hozzáférés jogának hangsúlytalansága, illetve az új elemek bevezetésének együttes hatása okozhatta azt a helyzetet, hogy a polgári és gazdasági peres ügyek érkezése 2018-ban hirtelen lecsökkent.

2. 1. 1. HATÉKONYSÁG

A Pp. általános indoklásának első oldalán már találkozhatunk a perhatékonyság fogalmával, mint a jogszabály egyik új célkitűzésével. A jogalkotó szerint a perhatékonyság rendszerszintű biztosításának három tartópillére a perkoncentráció, a felek eljárás-támogatása és a bíróság közrehatása.²⁵ A jogalkotói szándék tehát nemcsak a peres eljárások gyorsítására, hanem a felek adekvátabb közreműködésére is irányult. Bár a hatékonyság fogalmát nem definiálja számszerűsítve a jogalkotó, azaz

²³ A jogalkotás problémáival, ezen belül a törvényi indoklások kiüresedésével foglalkozó tanulmány: HORVÁTH Attila – KISS Rebeka: „A törvények indokolása mint »hozzáadott érték«?” *Jogtudományi Közlemény* 2023/10. 433–444.

²⁴ Pp. Általános indoklás I. fejezet.

²⁵ Pp. Részletes indoklás 3. §.

nem határozza meg, hogy például hány tárgyalási nap avagy összességében mekkora időtartam lenne a hatékony eljárás terjedelme, de az általános indoklásból az kiolvasható, hogy a hatékonyság része a perek gyors, egyszerű és olcsó lebonyolítása. Az indoklásban szereplő megfogalmazások közül talán ez a leginkább magyarázó jellegű: „A hatékonyság a ráfordítás és eredményesség viszonyát leíró fogalom, így a hatékonyság javítása a lehető legkisebb ráfordítást, illetve azonos ráfordítás mellett a lehető legjobb eredmény elérését jelenti. Az eljárásjog nyelvén ez lefordítható a célirányos, adekvát, lényegre törő nyilatkozatok kívánalmára, illetve a költségtakarékosságra.”²⁶

Nyilvánvalóan nehéz vitatkozni a hatékonyság követelményének célkitűzésével, azonban a polgári per nemcsak egyfajta tevékenység, ahol minél olcsóban és gyorsabban kell valamit megvalósítani, hanem állami kötelezettség is a jogviták rendezésére. Amennyiben más szempontok, mint a tisztességes eljárás feltételeinek biztosítása, vagy éppen ezen belül a joghoz való hozzáférés joga nem jelennek meg a jogszabályban, úgy önmagáért valóvá válik a hatékonyság kérdése. Mit ér egy nagyon gyorsan és olcsón működő bíróság, ha az a jogi konfliktusokat csak korlátozott mértékben tudja rendezni, mivel az állampolgárok nem képesek az igazságszolgáltatás rendszerét igénybe venni. Az állami költségek, így az igazságszolgáltatás működésének költsége szintén fontos szempont lehet, ez az eljárási törvény azonban éppen a joghoz való hozzáférés szűkítésével a költséget úgy kívánja csökkenteni, hogy azokat az állampolgárokra, a jogkereső közönségre hárítja át a professzionális pervitel általános elvre történő emelésével.

2. 1. 2. PROFESSZIONÁLIS PERVITEL ÉS A PERKONCENTRÁCIÓ

A professzionális pervitel és perkoncentráció fogalmai a joghoz való hozzáférés szempontjából egy irányba hatnak, növelik a felekre nehezedő terheket, kötelezettségeket, egyfelől az ügyédkényszer kiterjesztésével törvényszéki szinten, másfelől a már elindult eljárás során a felek eljárási-támogatási kötelezettségének előírásával.²⁷

Az egyik legfontosabb eleme a törvénynek az, hogy a törvényszéken kötelezővé teszi a jogi képviseletet. Az általános indoklás szerint „az egységes eljárási szabályokat az általános hatáskörrel felruházott törvényszékre modellezi, [...] ahol mindkét fél számára kötelező a jogi képviselet, ez biztosítja a bonyolult, speciális szakértelmet igénylő perekben a professzionális pervitelt.”²⁸ A fentiek alapján tehát az eljárási jogi törvény alapesetként tekint a jogi képviselővel eljáró ügyfélre és kivételként a képviselő nélkül eljáró felekre. A fő szabályként alkalmazott kötelező jogi képviselet követelményét a részletes indoklásban azzal magyarázta a jogalkotó, hogy „polgári jogviták a korábbiakhoz képest lényegesen bonyolultabbá váltak”.²⁹ Annak megválaszolásával

²⁶ Pp. Részletes indoklás 4. §.

²⁷ Pp. Részletes indoklás 3. §, „A felek irányában a perkoncentráció biztosítása érdekében megfogalmazott követelményeket a Javaslat részben az eljárás-támogatási kötelezettség keretei között írja elő (...)”.

²⁸ Pp. Általános indoklás III. 6.

²⁹ Pp. Részletes indoklás 72. §.

azonban adós marad az indoklás, hogy mit jelent a bonyolult per fogalma, illetve hogy minek következtében, milyen okból és mióta váltak bonyolultabbá a perek. A jogalkotói értelmezés szerint tehát azért szükséges az ügyvédkényszer, mert bonyolultak a perek, a bonyolult pereket pedig az ügyfél egyedül nem tudja szakszerűen ellátni.

A jogalkotó álláspontja alapján azonban a kötelező jogi képviselőt bevezetése az ügyfelek oldaláról nem jelenthet problémát. Az indoklás szerint: „a [...] képviselő általánossá tétele a joghoz való hozzájutásban tényleges akadályt nem jelent. Egyrészt ugyanis a tapasztalatok azt mutatják, hogy a perek túlnyomó részében a felek akkor is jogi képviselőt hatalmaznak meg perbeli képviselőjük ellátására, ha a törvény ezt nem írja elő számukra kötelező jelleggel, másrészt a pártfogó ügyvéd intézménye azok számára is elérhetővé teszi jogi képviselő igénybevételét, akik anyagi lehetőségeik folytán nem vagy csak aránytalan nehézségek árán tudnának jogi képviselő részére meghatalmazást adni.”³⁰

Az törvény indoklásában itt fordul elő egyetlen alkalommal, hogy a jogalkotó megemlíti a joghoz való hozzájutás fogalmát. Az indoklás fenti szövege több szempontból is vitatható, egyrészt semmiféle adattal, statisztikával nem támasztja alá azon állítását, hogy a felek akkor is ügyvéddel járnak el, ha ez nem kötelező számukra. Nyilvánosan elérhető adatbázis nem létezik a jogi képviselővel és az anélkül eljáró ügyfelek arányáról, így az indoklás tartalma nem igazolható. A jogalkotó ugyanakkor nem veszi figyelembe, hogy éppen az új Pp. perkoncentrációval kapcsolatos követelménye az, amely az ügyvédektől is nagyobb erőfeszítést vár el, mindez pedig feltételezhetően növeli az ügyvédi munkadíjak mértékét, amely pedig hatással lehet a jogi képviselővel eljáró felek számarányára is.

Másrészt arról sincsen nyilvánosan elérhető információ, hogy mennyi ügyben, mennyi ügyfél részére biztosít az állam pártfogó ügyvédet, így akár az is feltételezhető, hogy a törvényszékhez forduló ügyfelek száma azért csökken, mert az ügyvédkényszer következtében és pártfogó ügyvédre való jogosultság híján nem engedhetik meg maguknak az eljárás megindítását.

Az általános indoklás kitér a jogi képviselő nélkül eljáró ügyfelekre is, „Járásbírói szinten – ha a fél nem rendelkezik jogi képviselővel – számos, a jogérvényesítést segítő szabály kerül bevezetésre, pl. formanyomtatványok alkalmazása, a beadványokkal szemben támasztott alacsonyabb elvárások, és a felet szélesebb körű bírói anyagi pervezetés is segíti.”³¹ A következő alfejezetben tárgyalt novelláris módosítás egyértelműen cáfolja a jogalkotó kiinduló elképzelését, hiszen éppen a nyomtatvánnyal kapcsolatos problémák miatt teszi egyfelől opcionálissá a keresetlevél benyújtásra létrehozott formanyomtatvány alkalmazását, másfelől egyszerűsíti³² magát a nyomtatványt is. Egy jobban átgondolt, a joghoz való hozzáféréshez való jogot is figyelembe vevő jogalkotási eljárás során vélhetően látható lett

³⁰ Uo.

³¹ Pp. Általános indoklás III. 6.

³² A formanyomtatvány egyszerűsítése több lépcsőben történik: először 2019-ben, majd 2020-ban, végül a novellában. 6/2019. (III. 18.) IM rendelet, első egyszerűsítés, 17/2020. (XII. 23.) IM rendelethez második egyszerűsítés, 2020. évi CXIX. törvény a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény módosításáról 33. §.

volna az a probléma, hogy a jogászok által, a perkonzentráció és a perhatékonyság elvei alapján megalkotott formanyomtatvány nemhogy nem segíti a laikus ügyfelet a keresetlevél kitöltésében, hanem kifejezetten hátráltatja. Ugyanakkor a jogi képviselő nélkül eljáró ügyfél számára az előző eljárásjogi rendszerhez képest a formanyomtatványon kívül további támogató jogi eszközöket a jogszabály nem biztosít, miközben a polgári peres eljárások a korábbiakhoz képest nagyobb aktivitást igényelnek az ügyfelektől, és maga a keresetlevél is formalizáltabbá válik.³³

Összességében úgy tűnik, hogy a jogalkotói célok között nem szerepel az ügyfél, mint jogkereső polgár, aki a peres eljárás során igénybe veszi az igazságszolgáltatás rendszerét, a hatékony, professzionális és gyors eljárás, mint öncél kiszorította őt az eljárásjogból.

2. 2. KERESETLEVÉL BENYÚJTÁSÁVAL KAPCSOLATOS PROBLÉMÁK

– PP. NOVELLA³⁴

A jogszabály 2018-ban történt hatályba lépését követően a perhatékonyság a jogalkotó által sem várt módon és mértékben valósult meg, a bíróságok ugyanis sorozatosan utasították vissza a keresetleveleket, meggátolva így az eljárások elindulását. „Az új Pp. a professzionális pervitel fogalmára hivatkozva a régi Pp.-hez képest fokozott elvárásokat támasztott a per kezdőiratával szemben.”³⁵ Mindebből következik az az eljárásjogi helyzet, hogy a keresetlevél formai és tartalmi elemei a korábbi Pp.-hez képest nagyobb hangsúlyt kaptak. Ez a hazai bíróságok gyakorlatában úgy csapódott le, hogy a Pp. hatálybalépését követően drasztikusan megnövekedett a keresetleveleket alapvetően formai okokból visszautasító határozatok száma. A bíróságok az új Pp.-t a jogalkotó által vártnál szigorúbban értelmezték, és még a jogi képviselő által benyújtott keresetlevelek esetében is alapvetően formai okok miatt utasították el azokat.³⁶

A Kúria felállított egy joggyakorlat-elemző csoportot, amely kifejezetten a 2018-ban indult és visszautasított vagy az eljárás megszüntetésével végződött polgári peres ügyeket vizsgálta. A Kúria a keresetlevél visszautasításának problémakörében összesen majdnem 1700³⁷ visszautasított keresetlevéllel kapcsolatos ügyet elemzett, és számtalan problémát észlelt mind jogalkotói, mind jogalkalmazói oldalon is. A joggyakorlat-elemző csoport végül arra a következtetésre jutott, hogy a formai okokból

³³ Fontos megemlíteni, hogy alapjaiban tér el a formanyomtatvánnyal kapcsolatos személet az amerikai és a magyar kutatásokban, míg az előbbiben a jogi képviselő nélkül eljáró feleket segítő, jellemzően online és nyelvi támogatást nyújtó eszközként tekintenek rá, addig hazánkban ez kevésbé jelenik meg, inkább egyfajta adminisztratív szemlélettel tekintenek rá. Lásd: 7. lj.

³⁴ 2020. évi CXIX. törvény.

³⁵ Pp. Részletes indoklás 108–109. §.

³⁶ Kúriai joggyakorlat-elemző csoport: *A keresetlevél visszautasításának vizsgálata tárgykörében felállított joggyakorlat-elemző csoport összefoglaló véleménye* (lezárva: 2020. február 15.), kuriabirosag.hu/sites/default/files/joggyak/a_keresetlevel_visszautasitanak_vizsgalata_osszefoglalo_velemenypdf.

³⁷ Uo. 7.

történt keresetlevél visszautasításának az aránya kifejezetten magas volt,³⁸ ami alátámasztja, hogy a Pp. hatályba lépésével valamennyi jogkereső fél számára megnehezült a joghoz való hozzáférés. A joghoz való hozzáférés szűkülését és a módosítás szükségességét igazolja vissza a jogalkotásban részt vevő Wopera Zsuzsa³⁹ véleménye is: „A visszautasítások magas aránya a gyakorlati problémákon túl alapjogi szempontból is nemkívánatos jelenség, mert nehezíti, adott esetben ellehetetleníti az Alaptörvényben garantált bírósághoz fordulás jogának gyakorlását.”⁴⁰

A helyzet érdekessége, hogy a joghoz való hozzáféréssel foglalkozó kutatások között nem igazán találunk olyan esetet, amikor nem ügycsoportok vagy sérülékeny csoportok, hanem mindenki számára elnehezül a joghoz való hozzáférés egy jogszabály változása következtében. Jelen esetben ugyanis ez történt, nemcsak a szegények előtt zárult be a joghoz való hozzáférés kapuja, hanem valamennyi peres eljárást indítani szándékozó számára csökkent vagy korlátozódott a jogérvényesítés lehetősége.

A jogalkotó is érzékelte a problémát, így 2020-ban,⁴¹ a hatályba lépést követő második évben novelláris szinten módosította a kódexet. A módosítás alapvetően a joggyakorlat-elemző csoport észrevételeire reflektál, az elemzésben megnevezett problémákat orvosolja, célja a perjogi szabályok egyszerűsítése és rugalmasabbá tétele, illetve, hogy „[...] megkönnyítse a jogkeresők bírósághoz fordulása jogának gyakorlását.”⁴² A törvény indoklásához hasonlóan a novella indoklásában is csak egyszer, a fenti alkalommal jelenik meg a joghoz való hozzáférés elve.

3. JOGHOZ VALÓ HOZZÁFÉRÉS A STATISZTIKAI ADATOK TÜKRÉBEN

Ahhoz, hogy a polgári eljárásjogi törvénynek a joghoz való hozzáférésre gyakorolt hatását, illetve a novelláris módosítás hatásait elemezzük, a következőkben a nyilvánosan elérhető bírósági statisztikai adatokat vizsgálom meg. Célom, hogy az érkezett peres ügyek arányának változásával bemutassam, hogy hogyan változott a joghoz való hozzáférés az eljárásjogi törvény hatályba lépése óta. Az előfeltevés az, hogy a perek számának csökkenése rontja a joghoz való hozzáférés esélyeit, mivel így kevesebben tudják a jogvitáikat a bíróság előtt lefolytatni. A kérdés az, hogy a jogkereső közönség képes-e alkalmazkodni a változásokhoz, a joghoz való hozzáférés joga akkor sérül, amennyiben ez az alkalmazkodás sikertelen.

Természetesen többféle hatás befolyásolhatja az érkezett ügyek számának alakulását, nemcsak az eljárási struktúra, de idesorolhatók a gazdasági változások vagy

³⁸ Uo. 12.

³⁹ 2014-től a Polgári Perjogi Kodifikációs Főbizottság tagja, szervezési titkára, 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozat a polgári perjogi kodifikációról.

⁴⁰ WOPERA ZSUSZA: „Jogtudomány kontra jogalkalmazás? A polgári perrendtartás novelláris módosításának irányai” *Miskolci Jogi Szemle* 2021/16. 715–728., <https://doi.org/10.32980/mjsz.2021.5.1506>.

⁴¹ 2020. évi CXIX. törvény.

⁴² 2020. évi CXIX. törvény, Általános indoklás.

a természeti katasztrófák is. Ilyen esemény volt a vizsgált időszakban a covid-járvány vagy a magas infláció is, azonban ezek a jelenségek a statisztikai adatokban nem mutatkoznak meg, 2020 és 2022 között érdemben nem változott sem a polgári, sem a gazdasági ügyszakban a perek száma.

A statisztikai elemzés során a 2010-es évet választottam kiindulópontnak, mert bár így viszonylag hosszú időtartamot, tizenöt évet ölel fel a kutatás, azonban láthatóvá válnak olyan korábbi események is, mint például a devizahiteles perek megjelenése, amelyek befolyásolták a perek érkezésének alakulását. Ugyanakkor az adatok részletesebb, törvényszéki szinten történő elemzése kiinduló évének 2017-et választottam, mivel az egyes törvényszékekre vonatkozó részadatok vizsgálatakor kifejezetten az eljárásjogi törvény hatására voltam kíváncsi.

Kutatásomban ügycsoportonként – polgári és gazdasági ügyszakra bontva az eljárásokat – tanulmányozom az érkezett peres ügyek számát, az ügycsoportokon belül pedig bírósági szintenként tárgyalom az adatokat. A polgári és a gazdasági perek elkülönítése a kutatás közben vált szükségessé, mivel a statisztikai mintázatok a két ügyszakban eltértek egymástól. A bírósági szinteket azért elemzem külön-külön, mert előfeltevésem szerint az eljárásjogi szabályok változása az elsőfokú bíróságokra nagyobb hatással volt, mint a felsőbb szintekre. Törvényszéki szinten már nemcsak országos adatokat, hanem az egyes bíróságokat is megfigyelem, egyrészt a központi régió és nagyobb ügyszámmal rendelkező vidéki bíróságok statisztikáit elemzem, másrészt pedig magának a központi régiónak a jelentőségét vizsgálom meg.⁴³

3. 1. POLGÁRI PERES ÜGYEK ÉRKEZÉSÉNEK STATISZTIKÁJA

Összefoglalva az eredményeket, a polgári peres eljárások esetében az érkezett ügyek a Pp. hatályba lépését követően lecsökkennek, a csökkenés pedig törvényszéki szinten a legnagyobb, itt országosan 45%-kal esik vissza az ügyszám. A gazdasági perekkel ellentétben a polgári pereknél az idő előrehaladtával nem történik a számokban visszapattanás, az adatok a központi régió kivételével kifejezetten egyenletesnek mondhatóak.

3. 1. 1. JÁRÁSBÍRÓSÁG

A hosszú távú adatok azt mutatják, hogy 2012 és 2017 között ugyan voltak 2–5%-os változások,⁴⁴ mindemellett az ügyérkezési statisztika egyenletesnek nevezhető, a devizahiteles perek hatása tehát a járásbíróságok szintjén nem érzékelhető. A Pp. hatályba lépésével, 2018. január elsejétől számítva csökken a peres eljárások szá-

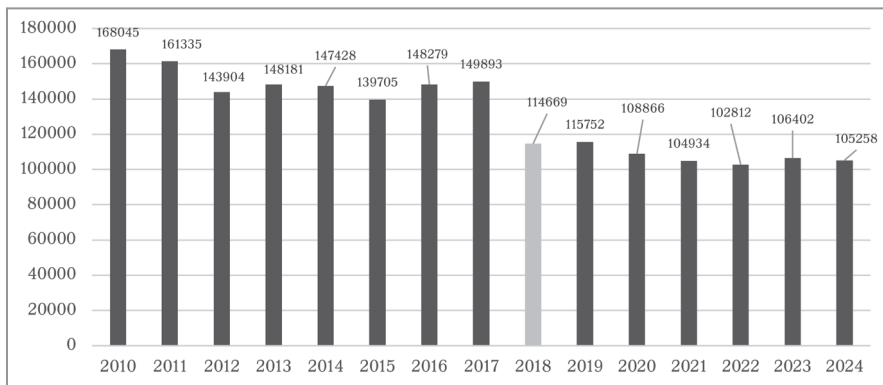
⁴³ A tanulmányban a fizetési meghagyásos eljárások és a perstatisztikák közötti összefüggésekre nem térek ki, mivel ennek elemzésére külön tanulmány lenne alkalmas. Lásd: ÖRKÉNYI László: „A fizetési meghagyásos eljárás hazai szabályozási modelljei és azok időbeli változásai az értékhattárral kapcsolatos szabályok alapján” *Magyar Jog* 2020/7–8. 433–443.

⁴⁴ 2012-ről 2013-ra 2%-os növekedés, 2015-ről 2016-ra 5%-os csökkenés.

ma, az egyik évről a másikra 23%-kal kevesebb polgári peres ügy érkezik a járásbírói szintre.

1. diagram⁴⁵

A járásbírói szintre érkezett I. fokú polgári peres ügyek száma – országos adat

Annak ellenére, hogy a novellás módosítás 2021. január 1-jén hatályba lép,⁴⁶ a statisztikai adatok ezt követően sem mutatnak változást, az érkezett ügyek száma nem növekszik, épp ellenkezőleg még körülbelül 2-3%-kal csökken is. Ugyan a novella következtében egyszerűsödött a peres eljárás szabályrendszere, könnyebb lett a jogi képviselő nélkül eljáró felek számára a keresetlevél beadása, a perek száma mégsem emelkedett. Amennyiben a 2018 és a 2024 közötti időszakra nézve vizsgáljuk meg az adatokat, akkor azt tapasztaljuk, hogy tartósan alacsonyan maradt az érkezett ügyek száma, ráadásul 2024-re még csökkent is a 2018-as adatokhoz képest 8%-kal.

3. 1. 2. TÖRVÉNYSZÉK

Időrendben elemezve a törvényszékre érkezett polgári peres ügyek számát, 2013 és 2016 közötti időszakban jelentősen megnőtt az ügyérkezések száma. 2012-höz viszonyítva 2016-ra 70%-kal emelkedett az ügyszám. Az emelkedés kétségtelen oka a devizahiteles perek hatása, amely körülbelül 35 000⁴⁷ új peres eljárást jelentett – járási és törvényszéki szinten – a megszokott ügyérkezéshez képest. Ebben az időszakban járási szinten nagyjából azonos mennyiségű peres eljárás indult, tör-

⁴⁵ Bírósági ügyforgalmi éves adatok: 2010. helyi bíróságok 23. o. 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 15. o., 2012. 19. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban a Járásbírói munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

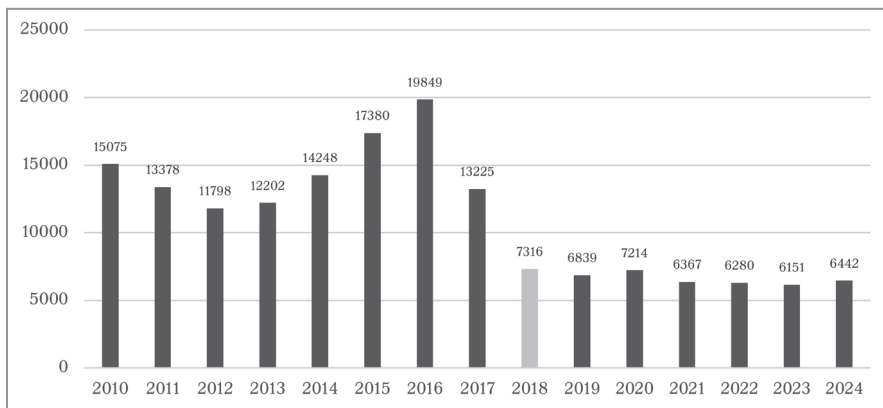
⁴⁶ 2020. évi CXIX. törvény.

⁴⁷ Devizahiteles peres ügyek 2013. november 1. – 2017. augusztus 31., birosag.hu/ugyfeleknek/birosagi-eljarasok/polgari-eljaras/deviza-es-forinthiteles-peres-eljarasok.

vényszéki szinten azonban drasztikusan emelkedett az ügyek száma. Az adatokból ugyanakkor az is látszik, ahogy ezek a perek kifutnak, hiszen 2017-ben, 2016-hoz képest 23%-kal csökkent az ügyszám.

2. diagram⁴⁸

A törvényszéki szintre érkezett I. fokú polgári peres ügyek száma – országos adat

A járásbírószéki szinttel összevetve a törvényszékekre érkezett ügyek esetében 2018-ban jelentősebb mértékű a visszaesés, a polgári perek száma majdnem a felével, 45%-kal csökkent az előző évi adatokhoz mérve. A járásbírószékekhez képest történő magasabb ügy visszaesést az új Pp. által bevezetett ügyvédkényszer magyarázhatja, azaz kevésbé tudtak a joghoz hozzáférni azok az ügyfelek, akik az ügyvédi költséget valamiért nem voltak képesek megfizetni, és az állam által biztosított jogi segítségre sem voltak jogosultak.

A törvényszékekre esetében is hosszú távon mutatkozik meg a csökkenés, a polgári peres ügyek száma 2018 óta – a 2020-as évet kivéve – gyakorlatilag stagnál, a devizahiteles perrobbanás előtti 2012-es adathoz viszonyítva viszont a peres ügyszám körülbelül felére esett vissza. Ugyanakkor itt is igaz az állítás, hogy a 2021-ben hatályba lépett módosítás következményei nem mutatkoznak meg a statisztikai adatokon, az ügyérkezés nem változik.

Az adatok további érdekessége, hogy a jogalkotó elképzelése szerint a polgári eljárást alapvetően a „törvényszékekre mint az általános elsőfokú hatáskörű bíróságra modellelzi”⁴⁹. Az érkezett ügyek számának tekintetében azonban meglehetősen furcsa, hogy a jelenleg évente százezres polgári és hétezeres gazdasági ügyszám körül mozgó járásbírószékek helyett az évente hatezer körüli polgári és ötezer körüli gaz-

⁴⁸ Bírósági ügyforgalmi éves adatok: 2010. megyei bíróság első fok 23. o. 2011. bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 37. o., 2012. 38. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

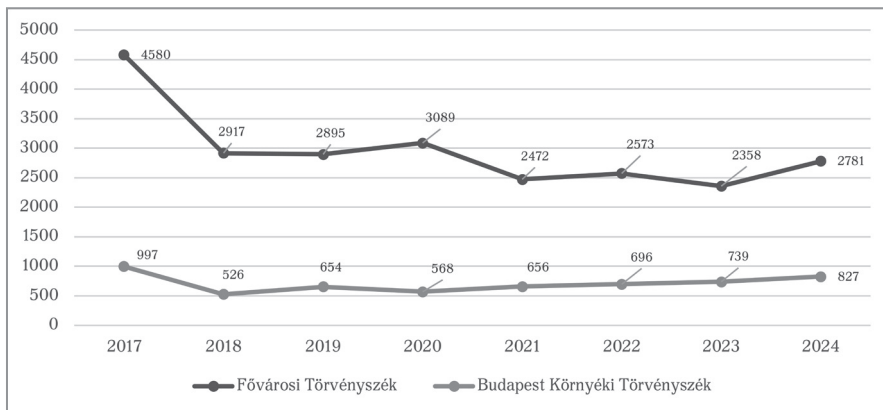
⁴⁹ Pp. Részletes indoklás 72. §.

dasági peres eljárást befogadó törvényszékek jelentik a polgári eljárás szabályrendszerének alapját, modelljét. Lehetséges ugyan, hogy a törvényszékeken a peres ügyek összetettebbekké váltak, de a civilisztika területén a peres eljárások 90%-a⁵⁰ nem itt indul, hanem járási szinten.

Amennyiben bíróságonként vizsgáljuk meg az adatokat, azt tapasztaljuk, hogy a törvényszéki szinten megjelenő ügyvédkényszer bevezetése kevésbé érintette a központi régiót. Ennek talán az lehet az oka, hogy az általánosan magasabb jövedelmi szinttel rendelkező fővárosban vagy Pest vármegyében többen képesek az ügyvédi munka ellentételezésére, mint az ország más részein. Az ügyvédkényszer bevezetése így nagyobb hatással volt a vidéki törvényszékekre, mint a gazdagabb központi területekre. Ezt igazolja az alábbi két ábra is, ahol a központi régió adatait, illetve ve több vidéki törvényszék⁵¹ adatait mutatom be.

3. diagram⁵²

*Törvényszéki szinten érkezett I. fokú polgári peres ügyek száma
- Központi régió*

Amíg a Pp. hatályba lépése előtti évhez, 2017-hez képest a fővárosban 2024-re 40%-kal csökkent a perszám, addig Pest megyében csak 17%-kal. A központi régióban a 2018-as visszaesést követően a fővárosban – a 2020-as erősödéstől eltekintve – csökkenek a számok, de 2024-re már közelít – 5%-kal marad csak alatta – a 2018-as szinthez. Ezzel szemben Pest vármegyében 2018-tól kezdve fokozatosan

⁵⁰ 2024-es adat polgári és gazdasági perek együtt: Járási szint 105.258+7860, Törvényszék szint 6442+5417.

⁵¹ Az ügyforgalmi adatbázisból a legnagyobb érkezezett ügyszámú bíróságokat választottam ki. A nagy elemszám száz ügy feletti átlagos érkezést jelent. Csongrád-Csanád vármegye a polgári ügyszakban még idetartozik, a gazdasági ügyszakban pedig a kis elemszámú bíróságok közé. A kisebb ügyszámmal rendelkező bíróságok adatai nehezen elemezhetőek az alacsony elemszám miatt. 2017–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

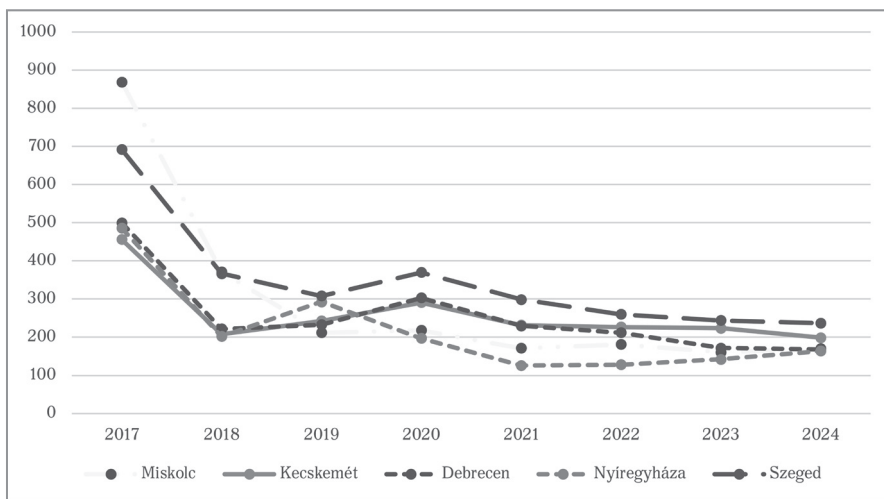
⁵² Uo.

emelkedik az ügyszám, a 2018-as adathoz képest 43%-kal nőtt 2024-re, megközelítve ezzel a Pp. hatályba lépése előtti számot. A kötelező jogi képviselőt bevezetése tehát hatott ugyan az ügyérkezésre, de ehhez a jogkereső közönség elkezdett alkalmazkodni. A központi régió két bírósága közötti eltérés magyarázatát itt is, mint a gazdasági ügyek esetében céltzott, a bírósági ügycsoportok szintjét is elemző kutatások adhatják meg.

A fent jellemzett folyamattal ellentétes módon a vidéki törvényszékek mindegyikében kisebb kilengésektől eltekintve csökkenő tendencia látható. Miközben országosan 2017 és 2024 között 50%-kal csökkent a törvényszékre érkezett polgári peres ügyek száma, addig a vizsgált vármegyékben ez az arány 60% fölött van, Borsod-Abaúj-Zemplén 80%-kal, Hajdú-Biharban és Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 66%-kal, Csongrád-Csanádban pedig 65%-kal csökkent az ügyek száma. Egyedül a Kecskeméti Törvényszéken alacsonyabb a csökkenés, 56%.⁵³

4. diagram⁵⁴

*Törvényszéki szinten érkezett I. fokú polgári peres ügyek száma
– Borsod-Abaúj-Zemplén, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar,
Szabolcs-Szatmár-Bereg, Csongrád-Csanád vármegye*

Ha a 2024-es adatokat a 2018-as adatokhoz képest vizsgáljuk meg, akkor a már említett Kecskeméti Törvényszék 4%-kal marad csak el, de Nyíregyháza 18%-kal

⁵³ Érkezett polgári peres ügyek száma: Miskolc: 2017 – 869, 2024 – 170, Debrecen: 2017 – 500, 2024 – 168, Nyíregyháza: 2017 – 486, 2024 – 164, Szeged: 2017 – 692, 2024 – 237, Kecskemét: 2017 – 456, 2024 – 199. 2017–2024 között éves ügyfoglalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyfoglalmi-adatok.

⁵⁴ Uo.

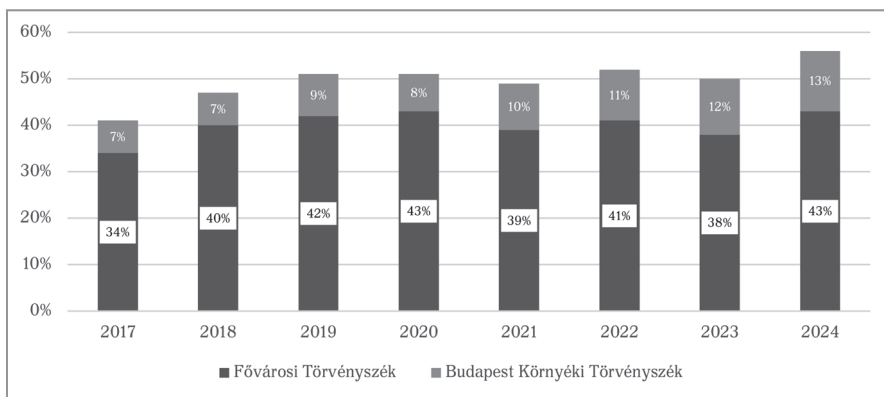
van alatta, Debrecen 24%-kal, Szeged 35%-kal, Miskolc pedig 46%-kal.⁵⁵ Mindez azt mutatja, hogy szemben a központi régióval a nagyobb vidéki bíróságokon a joghoz való hozzáférés romlott.

A következő ábrán azt látjuk, hogy a központi régió súlya folyamatosan nő az országoshoz képest; a 2017-es 42%-ról 50%-ra, majd 2024-ben 56%-ra emelkedik. Az a tény, hogy 2024-ben az országos adathoz viszonyítva már minden második polgári per a központi régióban indult, arra enged következtetni, hogy a többi törvényszékre viszont kevesebb per érkezett.

A központi régió és a többi vármegye közötti eltérő mintázat oka a kötelező jogi képviselőhez való rosszabb alkalmazkodás lehet. Miközben azt látjuk, hogy az ügyvédkényszerhez még a gazdagabb központi régió is lassan tudott alkalmazkodni, és csak a 2018-as számokhoz kezd el felzárkózni, a többi magyar vármegye erre nem volt képes, ott az ügyszámok alapvetően csökkenő tendenciát mutatnak.

5. diagram⁵⁶

Törvényszéki szinten érkezett I. fokú polgári peres ügyek – Központi régió országoshoz viszonyított aránya

3. 1. 3. FELSŐBB BÍRÓSÁGOK

Ahogy az előző diagramokon csökken országosan az elsőfokú ügyek száma, úgy ez a jelenség a felsőbb bíróságok ügyforgalmi adataiban is megmutatkozik. A teljes idősort nézve a 2010-es évekhez képest a 2020-as évekre az ítéletáblákon az érkezett

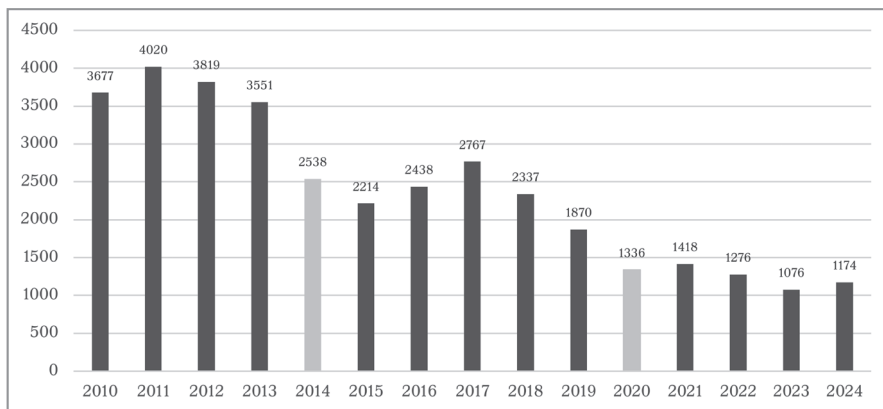
⁵⁵ Érkezett polgári peres ügyek száma: Miskolc: 2018 – 372, 2024 – 170, Debrecen: 2018 – 222, 2024 – 168, Nyíregyháza: 2018 – 202, 2024 – 164, Szeged: 2018 – 367, 2024 – 237, Kecskemét: 2018 – 208, 2024 – 199. 2017–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

⁵⁶ 2017–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

ügyek száma a harmadára, a Kúriára érkezett ügyek száma pedig a felére csökkent. A felsőbb bíróságokon a csökkenés később, 2020-tól válik erőteljesebbé, ennek oka nyilvánvalóan a jogorvoslatok időbeli eltolódása az elsőfokú eljáráshoz képest.

6. diagram⁵⁷

Ítéltáblára érkezett fellebbezett polgári peres ügyek száma – országos adat

Az ítéltábla esetében érdekes módon nemcsak egy töréspont, hanem kettő látható az adatokban. 2014-ben és 2020-ban is 28%-kal esik vissza az ügyérkezés. A második esetben a csökkenés ugyan 2018-ban kezdődött, de az érdemi visszaesés a 2020-as évektől kezdve tapasztalható. 2017-hez képest 2024-re az Ítéltáblákon 68%-kal a csökkent az érkezett ügyek aránya.

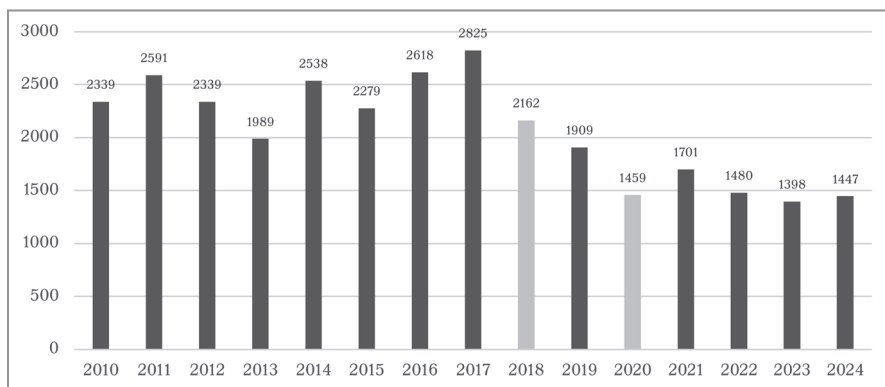
Kúriai szinten is két alkalommal tapasztalunk visszaesést, először 2018-ban, majd 2020-ban, mindkét esetben 23%-kal esik az érkezett ügyek aránya az előző évi adatokhoz képest. A Pp. hatályba lépése és 2024 között 33%-kal esik vissza az érkezett polgári peres ügyek aránya, 2022-től azonban stagnálnak az adatok. Fontos látni, hogy a Kúria ügyérkezési statisztikájában a másodfokhoz képest a felülvizsgálati ügyek száma⁵⁸ a meghatározó, ez a szám befolyásolja alapvetően az adatokat.

⁵⁷ 2010. Ítéltábla 2. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 80. o., 2012. 81. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az Ítéltábla munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

⁵⁸ Az összes civilisztikai eljárás esetében 90% felett van a felülvizsgálati eljárások aránya a másodfokhoz képest. 2012-ben 92%, 2018-ban 93%. Ezen belül a polgári felülvizsgálati eljárások aránya 75 és 90% között mozog. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 2012. 98. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban a Kúria munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

7. diagram⁵⁹

Kúriára érkezett fellebbezett és felülvizsgálati polgári peres ügyek száma – országos adat

3. 2. GAZDASÁGI ÜGYEK

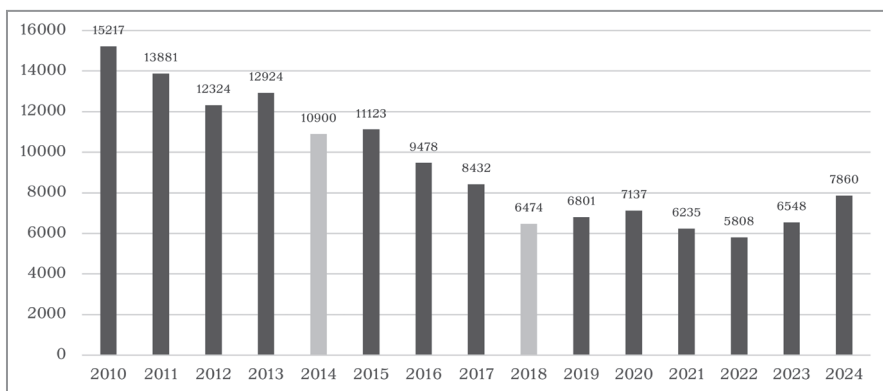
A gazdasági ügyek esetében a polgári peres eljárásokhoz képest jelentősen pozitívabb kép rajzolódik ki, mind járási, mind törvényszéki szinten. Bár 2018-ban mindkét szinten visszaesik az érkezett ügyek száma, de ez a folyamat megfordul, és 2024-re már közelít a 2017-es, 2018-as adatokhoz. A gazdasági társaságok összességében tehát jobban tudtak alkalmazkodni az új Pp. támasztotta követelményekhez, mint más peres felek.

⁵⁹ 2010. Legfelsőbb Bíróság 2–3. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 97. o., 2012. 98. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban a Kúria munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

3. .2. 1. JÁRÁSBÍRÓSÁG

8. diagram⁶⁰

Járási bírósági szinten érkezett I. fokú gazdasági perek száma – országos adat

Járási szinten két időpontban látható beszakadás az ügyek érkezésében az első esetben 2014-ben 15%-kal, a második esetben 2018-ban 23%-kal csökken az ügyek száma. A Pp. hatályba lépése mindkét ügyszakot hasonló módon érintette, hiszen a polgári perekben is kicsit kevesebb mint negyedével esett vissza az érkezett ügyek száma. A csökkenés azonban a gazdasági pereknél nem folyamatos, hanem időszakos, és 2022-ben megáll. 2022 és 2024 között az érkezett ügyek aránya 25%-kal növekszik, közelítve a Pp. hatályba lépése előtti adatokhoz, azaz egyfajta visszapattanást tapasztalhatunk a perszámokban.

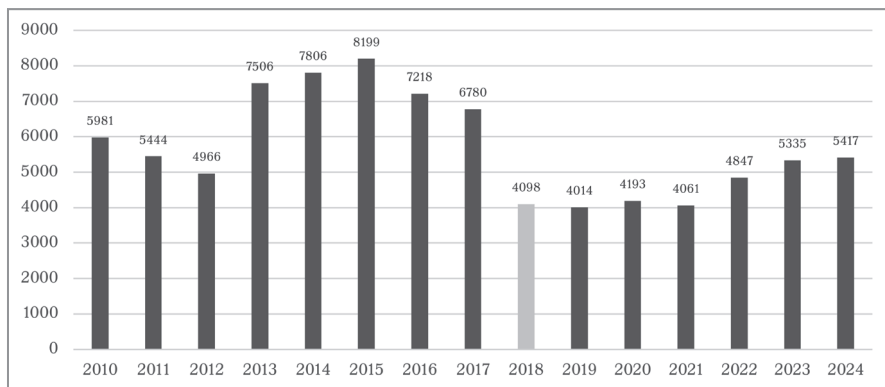
3. .2. 2. TÖRVÉNYSZÉK

A polgári peres ügyérkezéshez hasonlóan a gazdasági ügyek estében is folyamatosan emelkedik 2013 és 2015 között az ügyszám. A 2012-es adatokhoz képest és 2015-re 40%-kal növekszik, majd 2016-tól kezd visszaesni, végül 2018-ban beszakad, és mintegy 40%-kal – hasonlóan a polgári perekhez – csökken a gazdasági perek aránya. 2018 és 2021 között stagnál, azaz érdemben nem változik az érkezett keresetek száma, majd 2022-től itt is visszapattanást tapasztalunk. A járásbíróságok gazdasági adataihoz hasonlóan 2021-hez viszonyítva 2024-re a 25%-kal emelkedik az ügyszám. A 2017-es ügyérkezést azonban a törvényszék még nem érte el, attól 20%-kal marad el, míg a járásbírósági szint csak 7%-kal van alatta. A járásbíróság és a törvényszék közötti eltérést a polgári perekhez hasonlóan a kötelező jogi képviselő bevezetése okozhatja.

⁶⁰ Bírósági ügyforgalmi éves adatok: 2010. helyi bíróságok: 26. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai 15. o., 2012. 19. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban a Járásbíróság munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

9. diagram⁶¹

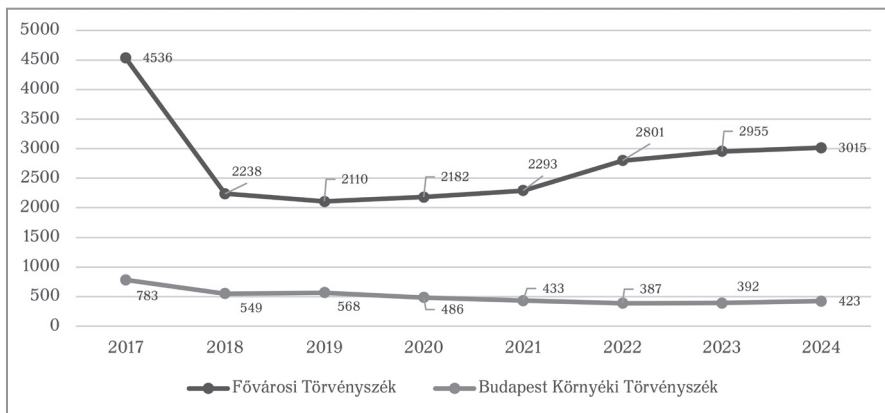
Törvényszéki szinten érkezett I. fokú gazdasági perek száma – országos adat

A központi régióban érdekes jelenséget tapasztalhatunk, a Budapest Környéki Törvényszék ügyérkezése elszakad a fővárosétól, mivel csökkenő tendenciát mutat. A fővárosban 2018-ban erőteljesen – 50%-kal – beszakad az ügyérkezések száma, viszont az ezt követő stagnálás után 2022-től már emelkedik. A Fővárosi Törvényszéken 2024-ben 34%-kal haladja meg az ügyek száma a 2018-ban érkezett ügyszámot, de a 2017-ben érkezett ügyszámot még nem éri el, attól 33%-kal marad el.

10. diagram⁶²

Törvényszéki szinten érkezett I. fokú gazdasági perek száma – Központi régió

⁶¹ 2010. Megyei Bíróság elsőfok 26. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 37. o., 2012. 38. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

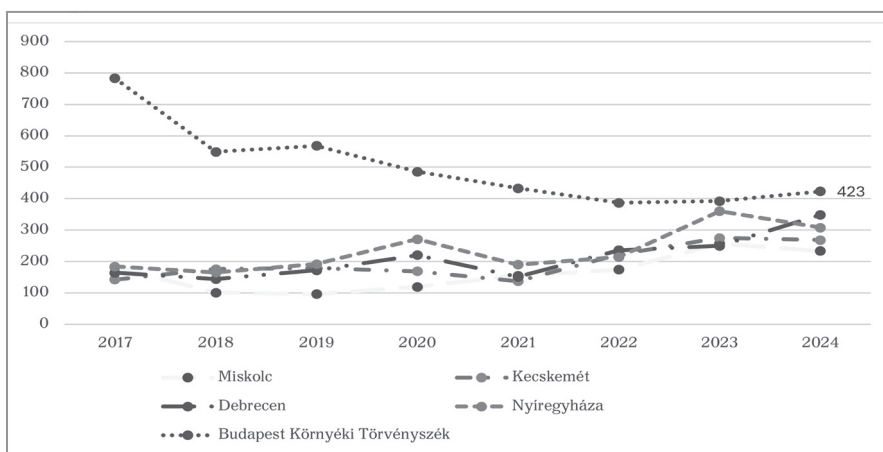
⁶² 2017–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

Ellenben a Budapest Környéki Törvényszékre érkezett ügyek száma folyamatosan csökkent, 2018 óta 22%-kal. Az elemszámot tekintve azt mondhatjuk, hogy elszakad a fővárostól, és inkább a nagyobb vidéki törvényszékek adataihoz közelít. Míg a központi régió a polgári pereknél egyértelműen értelmezhető a vidéki törvényszékekkel szemben, addig a gazdasági perekben ez a fogalom kiüresedik, csak a főváros marad mint nagy bíróság. A Budapest Környéki Törvényszéken szemben a Fővárossal és a többi vidéki bírósággal csökkenő tendencia mutatkozik meg, ezzel egyedül marad a nagy ügyszámú bíróságok között, hiszen az ügyérkezésben mindenhol másutt viszsza-
szapattanást vagy emelkedést tapasztalhatunk. A csökkenésre vélhetően csak a konkrét bíróságot érintő, ügycsoportokra lebontott kutatások adhatnak magyarázatot.

11. diagram⁶³

Törvényszéki szinten érkezett I. fokú gazdasági perek száma

– Borsod-Abaúj-Zemplén, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar,
Szabolcs-Szatmár-Bereg és Pest vármegye

A vidéki nagyobb ügyszámú bíróságokat megvizsgálva a polgári perekkel ellentétes tendencia azonosítható be, míg a polgári pereknél csökkennek az ügyszámok, illetve stagnálnak, a gazdasági pereknél emelkednek. Az emelkedés mértéke kifejezetten magas, mindegyik vizsgált vidéki törvényszéken magasabb a 2024-ben érkezett ügyek száma, mint 2017-ben, tehát itt nemcsak visszapattanás érzékelhető, hanem jelentős növekedés is.⁶⁴ 2017-et alapul véve 2024-re egyedül Miskolcon

⁶³ Csongrád-Csanád vármegye a gazdasági ügyszakban a kis elemszámú bíróságok közé tartozik, így ebből a diagramból kimaradt (Szeged 2017 – 65, 2024 – 23 érkezett ügy). Lásd: 51. l. 2017–2024 között éves ügyfoglalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosagok.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

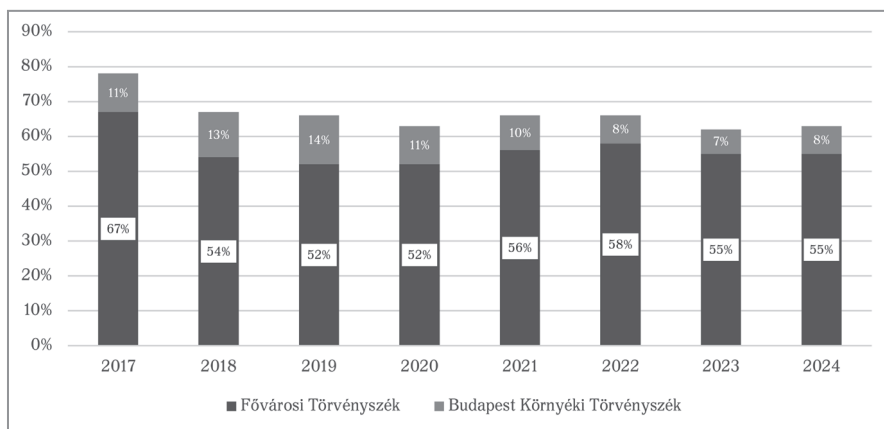
⁶⁴ Az ügyérkezés növekedését a KSH cégalapokra vonatkozó statisztikái nem magyarázzák. Az okokra vélhetően a perstatistikák részletesebb, ügycsoportokra lebontott nyilvánosan nem elérhető adatai adhatnak magyarázatot: www.ksh.hu/stadat_files/gsz/hu/gsz0063.html.

viszonylag alacsony, 28% a növekedés, de Kecskeméten már 88%, Debrecenben 110% és Nyíregyházán is 67%.⁶⁵ Az összes elsőfokú bíróság esetében kimutatható a 2018-ban hatályba lépett Pp. hatása az ügyérkezésekre, egyedül a vidéki gazdasági perekben nem látható beszakadás, kivéve Miskolcon, ahol az országos adathoz képest egy kicsit nagyobb arányban 44%-kal esett az ügyszám 2017-ről 2018-ra.⁶⁶

A központi régió szerepe az országos adatokhoz viszonyítva visszaesik, ellentétben a polgári pereknél látott aránnyal. Ahogy a 11. diagramon látható, a Budapest Környéki Törvényszék ügyszáma olyan mértékben csökkent le, hogy közelíti a vidéki nagy bíróságok számait. A vidéki bíróságok súlyának növekedését támasztja alá, hogy az egyedüli nagy bíróságnak a Fővárosi Törvényszéknek 2017 és 2024 között 12%-kal csökken az aránya az összes érkezett gazdasági peren belül. A Budapest Környéki Törvényszékre 2024-ben már csak az összes ügy 8%-a érkezik, ehhez képest Debrecenbe 6%, Nyíregyházára és Kecskemétre pedig 5-5%. Ez az arány Kecskeméten, Debrecenben és Nyíregyházán 2017-ben még 2% körül mozgott, a Budapest Környéki Törvényszéken viszont 11% volt.⁶⁷

12. diagram⁶⁸

Törvényszéki szinten érkezett I. fokú gazdasági peres ügyek – Központi régió országoshoz viszonyított aránya

⁶⁵ Érkezett gazdasági peres ügyek száma: Miskolc: 2017 – 182, 2024 – 233, Debrecen: 2017 – 164, 2024 – 348, Nyíregyháza: 2017 – 165, 2024 – 308, Kecskemét: 2017 – 142, 2024 – 268, Budapest Környéki Bíróság: 2017 – 783, 2024 – 423. 2017–2024 között éves ügyfoglalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyfoglalmi-adatok.

⁶⁶ Érkezett gazdasági peres ügyek száma: Miskolc: 2017 – 182, 2018 – 101, 2017 – 2024 közötti éves ügyfoglalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyfoglalmi-adatok.

⁶⁷ Érkezett gazdasági peres ügyek száma: országos adat 5417.

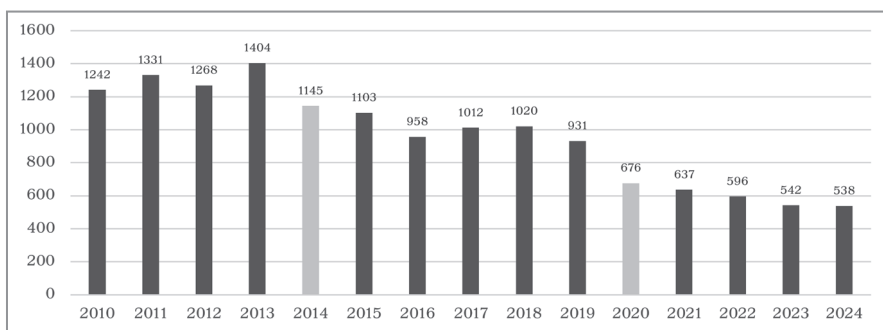
⁶⁸ 2017–2024 közötti éves ügyfoglalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyfoglalmi-adatok.

3. 2. 3. FELSŐBB BÍRÓSÁGOK

A polgári peres ügyekkel összhangban a gazdasági perekre nézve is két beszakadás tapasztalható az adatokban, 2014-ben 18%-kal csökken az érkezett ügyek száma, itt azonban a csökkenés folyamatosnak mondható. A csökkenő tendenciában 2020-ban történik érdemi változás, amikor az ügyszám 27%-kal esik vissza. A késleltetett visszaesés a polgári perekhez hasonlóan a fellebbviteli pozícióból eredhet. Ellentétben a járási és törvényszéki szinttel, az ítéletábrán nem történik visszapattanás, a csökkenés egészen 2024-ig folyamatos. Az első beszakadás és 2024 között összesen több mint 50%-kal esik vissza a beérkezett fellebbezések száma.

13. diagram⁶⁹

Ítéletábrára érkezett fellebbezett gazdasági peres ügyek száma – országos adat

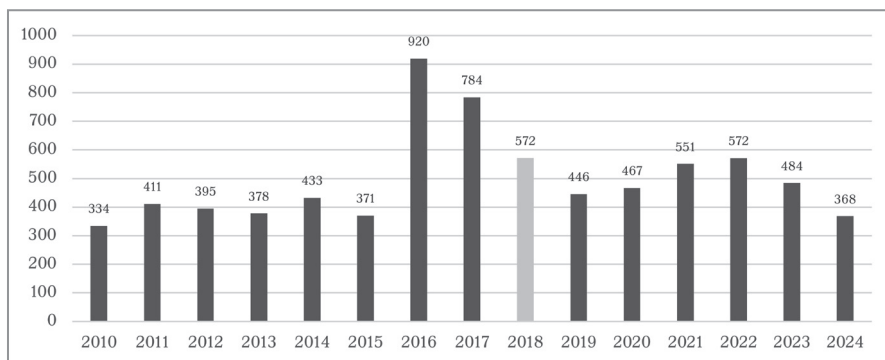
A Kúrián 2015-ig pár száz fellebbezett és felülvizsgálati ügy érkezett a gazdasági ügyekben, majd 2016-ban vélhetően a devizahiteles perek okán hatalmas növekedés mutatkozik meg, egyik évről a másikra majdhogynem két és félszeresére nő az eljárások száma. A növekedést alapvetően a felülvizsgálati ügyek száma okozza.⁷⁰ 2018-ban ugyan 27%-kal csökken az ügyérkezés, de ez nem lehet a Pp. hatása, hiszen az a felsőbb bíróságokon késleltetve mutatkozik meg, ezt a visszaesést sokkal inkább a devizahiteles perek száma befolyásolhatja. A vidéki törvényszékekhez hasonlóan a Kúrián sem mutatható ki közvetlen kapcsolat az ügyérkezés és a Pp. hatálybalépése között. A polgári peres eljárásokhoz képest, ahol csökkenő a tendencia, a gazdasági pereknél inkább azt láthatjuk, hogy az ügyérkezési arány visszaáll a devizahiteles perrobbanás előtti időszakra.

⁶⁹ 2010. Ítéletábra 2. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 80. o., 2012. 81. o., 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az Ítéletábra munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

⁷⁰ Lásd: 58. lj. Az összes civilisztikai eljárás esetében 90% felett van a felülvizsgálati eljárások aránya a másodfokhoz képest. 2012-ben 92%, 2018-ban 93%. Ezen belül a gazdasági felülvizsgálati eljárások aránya ingadozik, 10% és 25% között. A 25%-ot 2016-ban érte el egyedül, amikor az előző évhez képest a 64%-kal emelkedett a gazdasági felülvizsgálati eljárások aránya. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai 2012. 98. o. 2013–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban a Kúria munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

14. diagram⁷¹

Kúria érkezett fellebbezett és felülvizsgálati gazdasági peres ügyek száma – országos adat

4. ÖSSZEGRÉS

A kiinduló hipotézisem részben igazolható, a polgári perek esetében a központi régióon kívül mindenhol csökken az ügyek érkezése, a járásbírói szinten pedig a visszaesést követően stagnál. A gazdasági perek vonatkozásában azonban országosan beszakad ugyan az ügyszám 2018-ban, de a csökkenés megáll, amit visszapattanás követ, a Budapest Környéki Törvényszék kivételével pedig emelkednek az ügyszámok járási és törvényszéki szinten is.

Az eljárásjogi kódex új elemeinek, mint a perhatékonyság, a professzionális perrivel és a perkoncentráció, illetve a kódex joghoz való hozzáférésre vonatkozó elégtelenségének együttes hatása az ügyérkezések egyik évről a másikra történő erőteljes visszaesésében érhető tetten, azonban az ügyszámok alakulása elválnak a polgári és a gazdasági perek tekintetében. A felsőbb bíróságok adatainak változása ugyan csökkenő tendenciát mutat, ennek okai azonban a nyilvános adatokból nem olvashatóak ki egyértelműen.

4. 1. ÜGYÉRKEZÉSEK CSÖKKENÉSE

Elsőfokon az ügyérkezések visszaesése 2018-ban járásbírói szinten mindkét ügyszakban 23% volt, törvényszéki szinten pedig 45 és 40%. Bár sok tényező befolyásolja a perek számának alakulását, de az adatok alapján biztosnak tűnik, hogy az új kódex eljárási szabályai is szerepet játszottak a perek számának ilyen nagy mértékű, erőteljes csökkenésében.

⁷¹ 2010. Legfelsőbb Bíróság 2–3. o., 2011. Bíróságok összefoglaló ügyforgalmi adatai: 97. o., 2012. 98. o., 2013–2024 között Excel-táblázatban a Kúria munkalapot követő oldalon, birosag.hu/birosagokrol/statistikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

A szabályozás 2018-ban bekövetkezett változása és a perek számának csökkenése között a jelen tanulmány közvetlen okozati összefüggést nem, csak korrelációt tudott igazolni. Az adatok ugyanis önmagukban nem elegendőek az okozati kapcsolat megállapításához, mivel egyéb, már korábban említett tényezők hatása nem zárható ki. Ilyenek például a gazdasági környezet alakulása, a covid-járvány hatásai vagy az alternatív vitarendezési eljárások, illetve a fizetési meghagyások számának időbeli alakulása.

A járási és a törvényszéki szint közötti ügyszámcsökkenés különbsége feltételezhetően abból fakad, hogy törvényszéki szinten a Pp. kötelezővé tette a jogi képviselést. A kötelező jogi képviselőt egyfajta vagyoni diszkriminációnak is tekinthető, hiszen a jogalkotó az ügyvédkényszer bevezetése mellett nem rendelkezett a pártfogó ügyvédre való jogosultságra vonatkozó szabályok módosításáról, azaz a perek száma azért is csökkenhet, mert a szegényebb társadalmi csoportok kizáródtak a joghoz való hozzáféréstől.

Az Ítéletábrára érkezett ügyek száma mindkét ügyszakban folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, a Pp. bevezetésének lehetséges hatása pedig a jogorvoslati szint következtében csak 2020-ban észlelhető. Az adatokból nem mutatható ki egyértelműen, hogy a Kúriára hatással lett volna az eljárási szabályok változása, bár mindkét szakban észlelhető erős csökkenés, de ez lehet a devizahiteles felülvizsgálati eljárások számának változásából eredő következmény is.

Összességében tehát az eljárási kódex bevezetése legerőteljesebben a törvényszéken, majd a járásbírószágon befolyásolhatta az ügyek érkezésének arányát. Ezzel szemben a felsőbb bíróságokon a jogszabály változása és az ügyérkezés közötti összefüggés nem értelmezhető szorosan. Bár az ítéletábrán folyamatos ügyszámcsökkenés tapasztalható, ami fakadhat abból is, hogy ha az elsőfokú ügyek száma csökken, akkor a fellebbezéseké is, de lehet más magyarázata is.

4. 2. POLGÁRI ÉS GAZDASÁGI PEREK ELTÉRÉSEI

A törvényszéki adatok részletes elemzésének egyik eredménye a két ügyszak, a polgári és a gazdasági mintázatának elkülönülése. Míg a polgári ügyek esetében a központi régió kivételével mindenhol az ügyérkezések csökkenését, majd a számok stagnálását látjuk, addig a gazdasági perek esetében épp ellenkezőleg a Budapest Környéki Törvényszéken kívül mindenütt a csökkenés után egyfajta visszapattanás észlelhető. Nemcsak a törvényszéki, hanem a járásbírószámi szintre is igaz ez, hiszen a gazdasági ügyszakban itt is megfigyelhető az ügyérkezések emelkedése. Mindebből az következik, hogy a gazdasági társaságok inkább képesek voltak alkalmazkodni az eljárási törvény új rendszeréhez, a jogkereső polgárok azonban Budapesttől és Pest vármegyétől eltekintve ezt nem tudták teljesíteni.

A központi régió szerepe is eltérő, hiszen a polgári ügyszakban az országosan érkezett ügyszámokhoz viszonyítva növekszik az aránya, mivel minden második per itt indul, valamint az ügyérkezések száma is csak itt emelkedik. A gazdasági pereknél viszont csökken az országoshoz viszonyított aránya, illetve azt mondhatjuk,

hogyan maga a fogalom is értelmét veszti, hiszen a Budapest Környéki Törvényszék ügyszámának csökkenése miatt a Fővárosi Törvényszék egyedül marad a régióban.

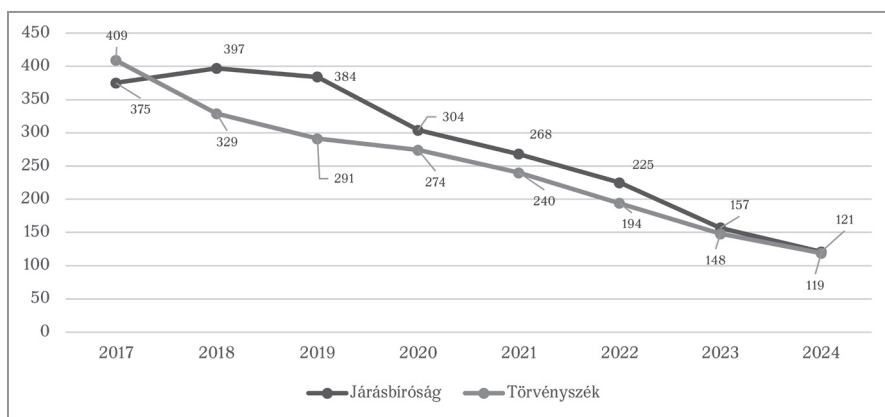
A vidéki nagyobb ügyforgalommal rendelkező bíróságok⁷² tekintetében is van különbség a két ügyszak között. A központi régió jelentőségének változásával a gazdasági ügyszakban 2017 és 2024 között 10%-ról 20%-ra emelkedik az országoshoz mért arányuk, míg a polgári ügyszakban 22%-ról 14%-ra csökken.⁷³

4. 3. POZITÍV KÖVETKEZMÉNY

A perek elhúzóására – úgy tűnik – jó hatással volt az új Pp. bevezetése, mivel évről évre javuló tendenciát mutat az öt éven túli ügyek számának alakulása. Jelentős mértékben esett vissza az időn túli peres eljárások aránya, 2017 és 2024 között törvényszéki szinten 70%-kal, járásbírói szinten pedig 68%-kal csökkent a számuk. Bár járási szinten 2018-ban még nőtt az ügyek száma, a következő évtől itt is folyamatos a csökkenés.

15. diagram⁷⁴

Öt éven túl folyamatban levő perek száma – civilisztika I. fok

⁷² Az arányok annyiban torzítanak, hogy Szeged nem szerepel a gazdasági ügyszak nagyobb bíróságai között, mivel a polgárral ellentétben kis elemszámú bíróságnak számít.

⁷³ Gazdasági ügyszak: 2017: Miskolc – 182, Kecskemét – 142, Debrecen – 164, Nyíregyháza – 184, összesen 672; 2024: Miskolc – 233, Kecskemét – 268, Debrecen – 348, Nyíregyháza 308, összesen 1157; országos adat: 2017: 7218, 2024: 5417; Polgári ügyszak: 2017: Miskolc – 869, Kecskemét – 456, Debrecen – 500, Nyíregyháza – 486, Szeged – 692; összesen 3003; 2024: Miskolc – 170, Kecskemét – 199, Debrecen – 168, Nyíregyháza – 164. Szeged – 237, összesen 938; országos adat: 2017: 13 225, 2024: 6442. 2017–2024 között éves ügyforgalmi adatok Excel-táblázatban az elsőfok munkalapot követő oldal, birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

⁷⁴ Részletes elemzés a 2020. évi ügyforgalomról: Járásbíróság 187. o., Törvényszék első fok 196. o. Részletes elemzés a 2024. évi ügyforgalomról: Járásbíróság 206. o., Törvényszék első fok 217. o., birosag.hu/birosagokrol/statisztikai-adatok/ugyforgalmi-adatok.

Azt azonban fontos megjegyezni, hogy az öt éven túli ügyek 70%-a⁷⁵ a központi régió két bíróságát érinti, a többi törvényszéknek jellemzően egy-két⁷⁶ ilyen ügye van csak. Ugyan a jogalkotó ezirányú szándéka a törvény indoklásából nem olvasható ki, vélhetően az elhúzódó perek nagyobb arányú befejezése összefüggésben áll az ügyérkezések mindkét fokon történő visszaesésével, illetve az alacsonyabb ügyszámok stagnálásával.

4. 4. JÖVŐBELI KUTATÁSI IRÁNYOK

Két hangsúlyos terület rajzolódik ki, ahol a további kutatások magyarázattal szolgálhatnak a jelen tanulmányban felvetődött, de meg nem válaszolt kérdésekre. Az egyik a fizetési meghagyások, illetve az alternatív vitarendezési eljárások és a peres eljárások arányának összevetése, amely esetleg több információval szolgálna a perek számának alakulásáról. A másik pedig a törvényszéki szinten érkezett ügyek részletesebb, nyilvános adatbázisokban nem elérhető, ügycsoportok szerinti vizsgálata, amely a polgári és a gazdasági ügyszak eltéréseire, illetve a gazdasági ügyszakon belül a nagyobb vidéki bíróságok emelkedő ügyszámára, valamint a Budapest Környéki Törvényszéknek a Fővárosi Törvényszéktől eltérő adataira adhatna értelmezési keretet. Mindent összevetve mélyebb, részletesebb adatbázisokon alapuló elemzésekre lenne a jövőben szükség ahhoz, hogy a 2018-ban hatályba lépett Pp. és a joghoz való hozzáférés kapcsolatát alaposabban megismerjük.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

IGNORANTIA IURIS NOCET?

A JOGI TÉVEDÉS DOGMATIKAI ÉS GYAKORLATI KÉRDÉSEI A CSEMEGI-KÓDEX HATÁLYA ALATT**

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.04>

A Csemegi-kódex tévedésre vonatkozó rendelkezéseit a 20. század első harmadában számos kritika érte, amelyek főként a ténybeli-jogi, büntetőjogi-büntetőjogon kívüli tévedés elhatárolásai, valamint a büntetőjogi tévedést közömbösítő rendelkezések köré összpontosultak. Hasonló tendencia bontakozott ki Németországban, ahol a birodalmi büntetőtörvénykönyvet ért kritikák 1917-ben a menthető jogi tévedés (entschuldbarer Rechtsirrtum) dogmatikai kategóriájának megalkotásához vezettek, amely áttörte az „error vel ignorantia iuris nocet” elvét. Tanulmányomban így elsőként – összehasonlító módszertan alkalmazásával – a Reichsstrafgesetzbuch és a Csemegi-kódex tévedésre vonatkozó rendelkezéseinek problematikus pontjait elemzem. Ezt követően a Magyar Királyi Kúria Csemegi-kódex hatálya alatt keletkezett döntvényeit vizsgálom, két dogmatikai kérdést helyezve a kutatás fókuszába: (1) hogyan alkalmazta a Kúria az 1878. évi V. tc. szabályait a nem büntetőjogi természetű normatív objektív tényállási elemek relációjában, (2) milyen dogmatikai álláspontot alakított ki a legfelsőbb bírói fórum a kerettényállásokkal és az azokban való tévedéssel összefüggésben. A kerettényállásokkal kapcsolatos problémakört az elsőbbségi bíróságok első világháborús, valamint két világháború közötti gyakorlatában is elemzem, felhasználva a Budapesti Királyi Ítéltábla, a Szegedi Királyi Ítéltábla, valamint illetékességi körükbe tartozó törvényszékek levéltári iratanyagát. A tanulmányban külön hangsúlyt fektetek az ítéltáblai és törvényszéki gyakorlat által kialakított „jóhiszemű tévedés” doktrínájára az árdrágító visszaélésekkel összefüggésben. Az utóbbi dogmatikai probléma általánosságban azon kérdéssel függ össze, hogy egy jogalkotói mulasztás, szabályozási hézag hogyan hat ki a jogi normában való tévedés megítélésére.

BEVEZETÉS

A büntettekről és vétségekről szóló 1878. évi V. tc. (Csemegi-kódex) a tévedés tekintetében a hatályostól eltérő szabályozási modellt alkalmazott.¹ A büntetőkódex a téve-

* PhD-hallgató, SZTE ÁJTK, 6720 Szeged, Tisza Lajos krt. 54. E-mail: benedekvarga1@gmail.com.

** A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

¹ A 2012. évi C. tv. szabályozási modellje a ténybeli és a társadalomra veszélyességben való tévedés közötti differenciál. HOLLÁN Miklós: „A kerettényállásokkal kapcsolatos tévedés” *Jog – Állam – Politika – Jog- és politikatudományi folyóirat* 2019/1. 50–51.; 60–62.

désnek két fő kategóriáját különböztette meg, a ténybeli és a jogi tévedést.² A jogi tévedés tekintetében azonban a törvény hallgatása miatt egy differenciált szabályozás érvényesült, ugyanis míg a jogalkotó a büntetőjogi normában való tévedést kivonta a büntethetőséget kizáró okok köréből, addig a nem büntetőjogi rendelkezést érintő tévedésnek a ténybeli tévedéssel azonos büntethetőséget kizáró hatályt tulajdonított. E szabályozási modell azonban több jogértelmezési kérdést is felvetett. Egyfelől maga után vonta annak a kérdésnek a megválaszolását, hogy hogyan alkalmazható a büntetőjogi és büntetőjogon kívüli tévedés distinkciója azon normatív tényállási elemek esetén, amelyek nem büntetőjogi, hanem magánjogi vagy közigazgatási jogi természetűek. Másrészt az első világháború során, illetve azt követően a bírói gyakorlatnak egy addig kevésbé alkalmazott szabályozási technikával kellett szembenéznie: a kerettényállásokkal.³ A keretdiszpozíciók fokozatos megjelenésével mind a jogirodalomnak, mind a joggyakorlatnak választ kellett adnia arra a kérdésre, hogy hogyan alkalmazhatók a Csemegi-kódex rendelkezései a tényállást kitöltő jogi és igazgatási jellegű szabályokban való tévedésre. Ez szükségképpen maga után vonja annak elemzését, hogy a Kúria mit tekintett kerettényállásnak a vizsgált időszakban.

Emellett élénk jogirodalmi kritika érte a kódex azon rendelkezését, amely a büntetőjogi normában való tévedést kivételt nem tűrő módon közömbössé tette a bűnösség szempontjából. Ahogyan Berger Miksa fogalmazott: *„Ha csak egy futó pillantást vetünk a bíróságaink által követett gyakorlatra, azt kell tapasztalnunk, hogy alig van kódexünkben még egy rendelkezés, amely ellen a bíróságaink olyan deklarált küzdelmet folytatnának, mint ezen szakasz ellen.”*⁴ Kérdés, hogy a joggyakorlat alapján valóban igazolható-e az említett „deklarált küzdelem”?

A fenti kérdések megválaszolásához szükségesnek tartom a német szabályozástörténet elemzését, valamint a német jogirodalmi álláspontok bemutatását. Az összehasonlítás alapját két tényező indokolja: (1) az 1871. évi *Reichsstrafgesetzbuch* (Továbbiakban: RStGB) és a Csemegi-kódex tévedésre vonatkozó szabályozása kis kivétellel azonosnak mondható, s a birodalmi büntetőtörvény tévedésre vonatkozó rendelkezései ugyanúgy a jogirodalmi kritika keresztútjába kerültek, mint az 1878. évi V. tc. szabályai. (2) A világháború által indukált jogalkotás, a kerettényállások megjelenése, valamint az egyre kevésbé nyomon követhető normatömeg a büntetőjog-alkotás és büntetőjog-dogmatika homlokterébe emelte a „menthető tévedés”

² HOLLÁN (I. lj.) 51–52.; EDVI ILLÉS Károly: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata. 1. kötet* (Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet 1909) 362–363.

³ A modern büntetőjogi dogmatikában kerettényállásnak tekintjük azokat a diszpozíciókat, amelyeket más jogágazathoz tartozó jogszabály, annak alapján kiadott hatósági rendelkezés, európai uniós jogi aktus vagy más szakmai szabály tölt ki tartalommal. Az említett két jogértelmezési kérdés különválasztása azért is indokolt, mert mint arra Hollán Miklós is rámutat, nem beszélhetünk kerettényállásról abban az esetben, amikor valamely tényállási elem körülírására egy másik jogágból származó fogalmat használ a jogalkotó, például lopás esetén a dolog idegen jellege esetében. HOLLÁN Miklós: „A kerettényállás fogalmáról” in HOLLÁN Miklós – MEZEI Kitti (szerk.): *A büntetőjog hazai rendszere megújításának koncepcionális céljai és hatásai* (Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Jogtudományi Intézet 2020) 148.; 167.; NAGY Ferenc: „Kerettényállás, mulasztás és a büntetőjogi legalitás kapcsolatáról” *Magyar Jog* 2015/11. 614.

⁴ BERGER Miksa: „A büntetőjogbeli tévedés kérdéséhez” in *Büntetőjogi Dolgozatok Wlassics Gyula születése 60. évfordulójának ünnepére* (Budapest: Franklin 1912) 69.

dogmatikai kategóriáját. A szekunder források mellett kutatásom joggyakorlat-analízisre épül, amelyet két szinten végzek el: (1) a Magyar Királyi Kúria Csemegikódex hatálya alatti, releváns döntvényeinek szisztematikus feldolgozásával. (2) A kerettényállások tekintetében azonban az alsóbb bíróságok gyakorlatát is bevonom az elemzésbe, egészen pontosan a Budapesti Királyi Ítéltábla, a Szegedi Királyi Ítéltábla, valamint illetékességi körébe tartozó törvényszékek első világháborús és két világháború közötti büntetőperes iratanyagát. A primer forrásbázist Budapest Főváros Levéltárának és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltárának iratanyaga képezi.

I. A NÉMET SZABÁLYOZÁSTÖRTÉNET ÉS DOGMATIKA

I. 1. A REICHSSTRAFGESETZBUCH SZABÁLYOZÁSA ÉS KRITIKÁJA

Az RStGB egyetlen rendelkezést tartalmazott a tévedésre vonatkozóan. Ennek értelmében az elkövetőnek nem számíthatók be a törvényi tényálláshoz tartozó vagy a büntethetőséget fokozó ténykörülmények, amelyeket az elkövetés időpontjában nem ismert.⁵ Az RStGB szabályozása az 1870. évi északnémet büntetőtörvény rendelkezéseit vette át, ami kizárólag a ténybeli tévedést szabályozta büntethetőséget kizáró okként, a jogi tévedésről nem rendelkezett. Így alapvetően az „*error vel ignorantia iuris nocet*” elv érvényesült a büntetőjogban.⁶ 1880-ban a Reichsgericht is megerősítette, hogy az 59. § kizárólag ténybeli tévedésre alkalmazható, a cselekmény tilalmazott voltával (*Verbotenstein seiner Handlung*) kapcsolatos tudatlanság nem mentesíti az elkövetőt a büntetőjogi felelősség alól.⁷ A bíróság ezt alapvetően a szándékosság fogalmából vezette le, ugyanis álláspontja szerint a büntetőtörvény e körben nem követel meg többet, minthogy az elkövető tudata átfogja a tényálláshoz tartozó ténykörülményeket, nem követelmény, hogy tudatában legyen cselekménye jogellenességének (*Rechtswidrigkeit*), illetve tiltott vagy meg nem engedett voltának (*Verboten, Unerlaubtseins seiner Handlung*).⁸

E merev dogmatikai felfogás azonban nem sokáig maradhatott érvényben a mellékbüntetőjog (*Nebenstrafrecht*) expanziója miatt.⁹ A büntetőtörvényen kívül sza-

⁵ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich (1871) 59. §: „Wenn Jemand bei Begehung einer strafbaren Handlung das Vorhandensein von Thatumständen nicht kannte, welche zum gesetzlichen Thatbestande gehören oder die Strafbarkeit erhöhen, so sind ihm diese Umstände nicht zuzurechnen.”

⁶ Sören LICHTENTHÄLER – Jörg SCHEINFELD: „Vorsatztheorie de lege lata? Eine Replik auf Herzberg” *Zeitschrift für internationale Strafrechtswissenschaft* 2022/3. 420.

⁷ III. Strass. 1862/80. in: *Rechtsprechung des Deutschen Reichsgerichts in Strafsachen. Herausgegeben von den Mitgliedern der Reichsanwaltschaft* (München – Leipzig: Drud und Verlag von R. Oldenbourg 1880) 256.

⁸ Uo. 257.

⁹ A mellékbüntetőjogot jelen tanulmányban Tiedemann meghatározását követve formális értelemben alkalmazom, azaz minden olyan tényállás a mellékbüntetőjog terénümába tartozik, amelyet nem a büntetőtörvény, azaz a központi büntetőjog (*Kernstrafrecht*) szabályoz. Klaus TIEDEMANN: *Tatbestandsfunktionen im Nebenstrafrecht. Untersuchungen zu einem rechtsstaatlichen*

bályozott tényállások szaporodása egyre inkább megdönthető vélelemmé tette az *ignorantia iuris nocet* elvét, ami a tévedés tan átalakulásához és új dogmatikai álláspontok megjelenéséhez vezetett. A ténybeli és jogi tévedés distinkciójának feloldását képviselte Binding, ugyanis szerinte az RStGB által használt „*Thatumstand*” kifejezés nem kizárólag a törvényi tényálláshoz tartozó ténykörményeket fogja át, hanem a tilalmazottság tudatát is. Ezt abból vezette le, hogy a szándékosság megköveteli a jogellenesség tudatának (*Bewusstsein der Rechtswidrigkeit*) fennállását is.¹⁰ Nem kizárólag a jogirodalom, hanem a joggyakorlat is érezte a szabályozás diszcrepanciáját, ugyanis a Reichsgericht a jogi tévedés körében elkezdett differenciálni, megkülönböztetve a büntetőjogi (*strafrechtlichen Rechtsirrtum*) és büntetőjogon kívüli tévedést (*ausserstrafrechtlichen Rechtsirrtum*), utóbbinak büntethetőséget kizáró hatályt tulajdonítva. Liszt tanítványa, Eduard Kohlrausch a birodalmi bíróság gyakorlatát szisztematikusan feldolgozó munkájában kimutatta, hogy a Reichsgericht lényegében a méltányosnak tűnő eredményből kiindulva visszafele érvelt, tehát pre-judikált a tévedéssel kapcsolatos ügyekben, s nem dolgozott ki általános dogmatikai tételt arra nézve, hogy mi alapján kell elhatárolni a büntetőjogi és büntetőjogon kívüli jogi tévedést.¹¹ A jogtudós kimutatta, hogy a birodalmi bíróság nem vette figyelembe a tévedéssel érintett jogi fogalom jogrendszerbeli helyét, ugyanis több büntetőtörvénykönyvön kívüli fogalommal (pl.: Kereskedelmi törvénykönyv által szabályozott kereskedői jogállás vagy a *Wehrordnung* által szabályozott katona fogalma) kapcsolatos tévedést figyelmen kívül hagyott, addig büntetőjogon kívülnek minősítette többek között a hivatalos személy (*Beamter*) fogalmára vonatkozó tévedést, annak ellenére, hogy e legáldefiníció a büntetőtörvényben kapott helyet.¹² Kohlrausch azonban felhívta a figyelmet a formális elhatárolási szempont generális alkalmazásának veszélyeire, amit a bíróság ellentmondásos gyakorlata alapján szemléltetett: a Reichsgericht a lopás tényállásával kapcsolatban a dolog idegen eredetére vonatkozó tévedést büntetőjogon kívülnek tekintette, arra való tekintettel, hogy a tulajdonjog terjedelmét szabályozó normák a büntetőtörvényen kívül, a BGB-ben találhatóak. Ellenben a szerzői jog elleni bűncselekményekkel kapcsolatos tévedést büntetőjoginak minősítette. Tartalmilag tehát mindkét esetben büntetőjogon kívüli, polgári jogi normákról van szó, azonban a bíróság ellentétes következtetésekre jutott.¹³

A kerettényállások megjelenésével a Reichsgerichtnek választ kellett adnia arra a kérdésre is, hogy az azt kitöltő normák a büntetőtörvény jogi sorsát osztják vagy sem. A bíróság az ún. „filoxéria törvény” (*Reblausgesetz*) büntető rendelkezéseivel összefüggésben alakította ki a kerettényállásokkal kapcsolatos álláspontját. A döntés lényege, hogy a nyitott büntető rendelkezések (*offene Strafbestimmungen*) kiegészítésére szolgáló jogszabályok, utasítások és egyéb intézkedések nem válnak a

Tatbestandsbegriff, entwickelt am Problem des Wirtschaftsstrafrechts (Tübingen: J. C. B. Mohr 1969) 63–65., <https://doi.org/10.1628/978-3-16-166537-0>.

¹⁰ Karl BINDING: *Die Normen und ihre Übertretung; eine Untersuchung über die Rechtmässige Handlung und die Arten des Delikts* (Leipzig: W. Engelmann 1877) 607.

¹¹ Eduard KOHLRAUSCH: *Irrtum und Schuldbegriff in Theorie und Praxis* (Berlin: J. Guttentag 1903) 119. 178–179.; 181.

¹² KOHLRAUSCH (11. l.) 180.

¹³ KOHLRAUSCH (11. l.) 181–182.

büntetőtörvény részévé, ennek következtében az azokban való tévedés büntetőjogon kívüli tévedésnek minősül, így kizárja a bűnösséget.¹⁴

I. 2. A MENTHETŐ TÉVEDÉS DOGMATIKAI KATEGÓRIÁJA

A ténybeli-jogi distinkció feloldására tett dogmatikai kísérletek, valamint a jogi tévedés differenciálására vonatkozó bírói gyakorlat mellett a jogalkotás területén is megjelent az RStGB reformjára vonatkozó igény. Ez nem volt más, mint egy kivételszabály kodifikálása az „*ignorantia iuris nocet*” elve alól az ún. menthető/fel nem róható tévedés (*entschuldbaren/unverschuldeter Rechtsirrtum*) formájában.¹⁵ A *Nebenstrafrecht* expanziója mellett e kategória megjelenését az RStGB szabályozása és a dogmatika között feszülő paradoxon is indokoltta tette. Az ellentmondást az okozta, hogy amennyiben dogmatikai főszabályként tekintünk arra a tételre, hogy a törvénysértés tudata (*Bewusstsein der Gesetzeswidrigkeit*) szükséges a szándékosság megállapításához, akkor ennek teljesen ellentmond az a dogmatikai tézis, miszerint a jogtudatlanság (*Rechtsunkkenntnis*) vagy a jogi tévedés (*Rechtsirrtum*) nem biztosít mentességet.¹⁶

A büntetőjogi normára vonatkozó menthető tévedés gyökerei már az 1870. évi szerzői jogi törvényben megtalálhatóak, amely a büntetendő utánnomást büntetlennek nyilvánította, ha az elkövető menthető ténybeli vagy jogi tévedés alapján, jóhiszeműen járt el.¹⁷ A legfőbb változást azonban az első világháború okozta gazdasági szerkezetváltás indokolta, amelyet Achenbach találóan az „intervencionalista gazdasági kényszerjog” (*interventionistischen Bewirtschaftungszwangsrechts*) időszaka-

¹⁴ Max ALSBERG: *Preistreibereistrafrecht* (Leipzig: W. Moeser Buchhandlung, 1922) 275.

¹⁵ Szükséges kiemelni, hogy a büntetőjogi normában való menthető tévedés (*Entschuldigung wegen Rechtsirrtum*) dogmatikai kategóriája már a 19. század első felében is ismert volt. Feuerbach a tévedéstan szempontjából visszatart a római jogi gyökérű elhatárolásra (*juris gentium* és *jure civile* distinkció), megkülönböztetve azokat a deliktumokat, amelyeket a természetes értelem is tiltotként ismer, s azokat, amelyek csak egy meghatározott állam különös törvényi rendelkezései miatt büntethetőek. Utóbbi esetben a jogi tudatlanság mentesíthet a felelősség alól, például a rendszeti jellegű kihágások (*polizeiliche Übertretungen*) esetében. Feuerbach munkájához írt szerkesztői kommentárjában Mittermaier is utal a „törvény nem ismerete miatti mentség” (*Entschuldigung wegen Unwissenheit des Gesetzes*) kérdésére, kiemelve, hogy több tartományi büntetőtörvény már szabályozta ezt, mint például a württembergi büntetőkódex. Anselm Ritter v. FEUERBACH: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen Peinlichen Rechts* (Giessen: Georg Friedrich Heyer's Verlag, 1847) 109–110.; 159. A római jogi tévedéstan körében SÁRY PÁL is levonja azt a következtetést, hogy bizonyos esetekben a jogbeli tévedés kizárta az elkövető büntethetőségét, azonban természetjogi eredetű, erkölcsi jellegű büntetőnormák (pl.: gyászév letelte előtti újabb házasságkötés tilalma) nem tudására senki nem hivatkozhatott eredményesen. SÁRY PÁL: A tévedés értékelése a római büntetőjogban” in: JAKAB ÉVA (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában* (Szeged: Szegedi Tudományegyetem 2011) 200.

¹⁶ Christian Reinhold KÖSTLIN: *Neue Revision der Grundbegriffe des Criminalrechts* (Tübingen: Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung 1845) 621.

¹⁷ Gesetz, betreffend das Urheberrecht an Schriftwerken, Abbildungen, musikalischen Compositionen und dramatischen Werken, 1870. 18. §: „Die Bestrafung des Nachdrucks bleibt jedoch ausgeschlossen, wenn der Veranstanter desselben auf Grund entschuldbaren, thatsächlichen oder rechtlichen Irrthums in gutem Glauben gehandelt hat”.

kának nevezett. 1914-ben az ún. *Ermächtigungsgesetz* felhatalmazta a Bundesratot törvényerejű rendeletek kiadására, amelynek során számos kerettényállás született, amelyeket többek között a kancellár és az állami hatóságok aktusai töltöttek ki tartalommal.¹⁸ Az egyre inkább elhatalmasodó normatömegben a büntetőjog elvesztette normaorientáló funkcióját, ami különösen a gazdasági szereplőket érintette hátrányosan a folyamatosan változó gazdasági jogi szabályok miatt.

I. 3. A MENTHETŐ TÉVEDÉS AZ 1917. ÉVI TÉVEDÉSI RENDELETBEN

Az egyéntől elvárt gondossági kötelesség mértéke azokban az időkben fokozódik, amikor a jogalkotás a közösség védelme érdekében büntetőjogi eszközökkel avatkozik be a magánszférába, ami leginkább háborús és átmeneti időszakokban jellemző. Ennek következtében minden állampolgárt fokozott mértékben terhel az a kötelezettség, hogy tájékozódjon a jogszabályok fennállásáról és tartalmáról, különösen a kereskedelmi élet résztvevői esetében.¹⁹ Azonban ez nem vezethet oda, hogy a norma címzettjeire egy teljesíthetetlen tájékozódási kötelezettséget telepítsen a jogalkotó, ugyanis – mint ahogy Otto Mayer fogalmaz – még egy „*teljesen rendőrszerűen viselkedő polgártól*” sem követelhető nagyobb gondosság, mint ami az adott körülmények között szükséges és lehetséges.²⁰ A jog tehát nem kötelezhet lehetetlen teljesítésére: *nemo potest ad impossibile obligari*.

A német jogalkotó így lépésre kényszerült, s a Bundesrat 1917-ben kiadta az ún. tévedési rendeletet (*Rechtsirrtumsverordnung*), amely strukturálisan átalakította a jogi tévedés rendszerét. Mint azt bemutattam, a Reichsgericht kizárólag a büntetőjogon kívüli tévedést tekintette büntethetőséget kizáró oknak, az említett rendelet azonban kimondta, hogy büntethetőséget kizáró okot képez a büntetőjogi rendelkezés fennállására vagy alkalmazására vonatkozó vétkes tévedés („*in unverschuldetem Irrtum über das Bestehen oder Anwendbarkeit übertretenen Vorschrift die Tat für erlaubt gehalten hat*”).²¹ E speciális szabály a tárgyat tekintve kizárólag a felhatalmazási törvény által rendeleti úton szabályozott büntetőjogi rendelkezésekre vonatkozott, mint például az árdragító visszaélésekről rendelkező 1918. évi *Preistreibereiverordnung*.²² Mivel a büntetőjogi szabályokat tartalmazó törvények esetén a rendelet nem volt alkalmazható, a törvényhozó több törvénybe is beépítette a menthető tévedésre vonatkozó fordulatot, mint például az adóbüntetőjogot egysegesen kodifikáló 1919. évi *Reichsabgabenordnung*ba.²³

¹⁸ Hans ACHENBACH: *Grundfragen des Wirtschaftsstrafrechts* (Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag 2018) 38., <https://doi.org/10.35998/9783830522416>.

¹⁹ OTTO MAYER: *Deutsches Verwaltungsrecht* (Leipzig: Duncker und Humblot 21914) 279.

²⁰ MAYER (19. l.) 278.

²¹ ALSBERG (14. l.) 280–281.; MICHAEL KUBICIEL: „Zwischen Weltkrieg und Wirtschaftskrise: Das Wirtschaftsstrafrecht als Krisenphänomen?” *Juristen Zeitung* 2019/23. 1118., <https://doi.org/10.1628/jz-2019-0400>.

²² ALSBERG (14. l.) 281.

²³ Deutsche Reichsabgabenordnung. Vom 13. Dezember 1919. 358. §: Straffrei bleibt, wer in unverschuldetem Irrtum über das Bestehen oder die Anwendbarkeit steuerrechtlicher Vorschriften die Tat

Kérdés, hogy milyen esetekben volt megállapítható a menthető tévedés. Alsberg álláspontja szerint ennek során azt kellett vizsgálni, hogy az elkövető vétkes módon (*schuldhaft*) mulasztotta-e el a helyes jogi fogalmak megismerését, azaz egyéni gondossági mérce alapján kellett mérlegelni.²⁴ Az elkövetői tudattartalom elemzésére Alsberg több lépcsőből álló vizsgálati sémát vázolt fel, elhatárolva egymástól két esetkört. (1) Az első esetben az elkövető jogi véleménye helyességében egyáltalán nem kételkedett, és nem merült fel olyan körülmény, ami bármiféle kételyt ébresztett benne a büntetőjogszabály fennállása, illetve alkalmazása tekintetében. (a) Ennek első alosete, mikor az elkövető nem ismerte azt a büntető rendelkezést, amelyet megsértett. Ebben az esetben azt kellett vizsgálni, hogy az elkövető, körülményeinél fogva megszerezhetette volna-e a szükséges jogi ismeretet. A szerző példájával élve a háborús időkben az árdrágító visszaélésekkel kapcsolatos jogszabályok a kiterjedt ítélkezési gyakorlat és a nyilvános viták sokasága miatt általánosan ismert közügyekké váltak, s így a kereskedők nem hivatkozhattak a tévedésre.²⁵ (b) A második aloset, amikor tudott a jogszabály fennállásáról, azonban az alkalmazhatóságában tévedett, azaz félreértelmezte a rendelkezéseit. Ebben az esetben azokat a körülményeket kell értékelni, amelyek az elkövetőben a tévedést előidézhették. Megalapozhatta például a menthető tévedés fennállását, amennyiben egy hatóság „tudatos tűrése” (*wissentliche Duldung*) hozta létre az elkövetőben azt a képzetet, hogy jogszerűen cselekszik. Emellett figyelembe veendő szempont lehet, ha az elkövető jogi tévedésére azért került sor, mert a szakmai környezetében általánosan uralkodó álláspontot követte.²⁶ (2) A második eshetőség, ha magában az elkövetőben is kétely ébredt a jogszabály fennállása vagy alkalmazása tekintetében. Ebben az esetben akkor állapítható meg a menthető tévedés az elkövető javára, amennyiben az arra jogosulttól (leginkább hatóságoktól) tájékoztatást kért az érintett norma értelmezése tekintetében. Azonban Alsberg felhívta a figyelmet arra, hogy a jogalkalmazás nem várhat el túlzott tájékozódási kötelezettséget (*Erkundigungspflicht*), azaz nem követelhető meg, hogy az elkövető pontosan ismerje az egyes szervek hatáskörét, azaz a tájékozódási kötelezettség nem szűkíthető le kizárólag egy adott hatáskörrel és illetékességgel rendelkező szervnél történő tájékozódásra.²⁷

II. A CSEMEGI-KÓDEX DOGMATIKAI RENDSZERE

II. 1. KÍSÉRLETEK A TÉNYBELI-JOGI DISTINKCIÓ FELOLDÁSÁRA

A Csemegi-kódex a tévedés mint beszámítást kizáró ok tekintetében szinte szó szerint átvette a RStGB 59. §-át, mikor kimondta, hogy a törvényi tényálláshoz tartozó

für erlaubt gehalten hat.; Hans CATTIEN: *Reichssteuerstrafrecht und Reichssteuerstraßverfahren* (Berlin: Carl Heymanns Verlag 1925) 36–38.

²⁴ ALSBERG (14. l.) 282–284.

²⁵ ALSBERG (14. l.) 286.

²⁶ ALSBERG (14. l.) 286–287.

²⁷ ALSBERG (14. l.) 287.

és a súlyosabb beszámítást okozó ténykörülmények nem beszámíthatóak, amennyiben azokról az elkövető az elkövetés időpontjában nem tudott.²⁸ A német büntetőtörvénykönyvtől eltérően azonban egy további szabályt is tartalmazott a beszámítást kizáró okokról szóló fejezetben, ami pedig kimondta, hogy a büntetőtörvény nem tudása, illetve téves felfogása a beszámítást nem zárja ki.²⁹ Az *ignorantia iuris nocet* elvét érvényesítő ezen rendelkezést hívták az ún. Feuerbach-féle fikciónak,³⁰ ugyanis a német jogtudós azon dogmatikai álláspontjából indult ki, amely szerint a büntetőtörvényt minden polgárnak ismernie kell.³¹ Az érvelés alapját azon tézis képezi miszerint, a jogi tilalmak nem kizárólag a jogtudományi munkákból sajátíthatók el, hanem azokat az ember gyermekkorától kezdve a nevelés és a mindennapi tapasztalások útján folyamatosan megismeri.³²

A kódex indokolása utalt rá, hogy a szabályozási modell az *ignorantia iuris* – *ignorantia facti* dichotómia talaján állt.³³ A ténybeli és jogi ellentétpár anakronisztikus voltát azonban több jogtudós is hangsúlyozta. Finkey szerint a határvonal számos tényállási elem tekintetében elmosódhat.³⁴ Például abban az esetben, ha az elkövető abban a téves feltevésben vesz el egy ingó dolgot, hogy az a sajátja, akkor mondhatjuk, hogy tévedésben volt a dolog idegen minőségében (magánjogi kérdésben való tévedés), de azt is mondhatjuk, hogy a dolog tulajdonságai tekintetében volt tévedésben (ténybeli tévedés).³⁵ Ennek következtében – Binding tanait követve – Finkey egybemossa a két kategóriát, ugyanis álláspontja szerint minden nem büntetőjogi tévedés, tehát a Csemegi-kódex 81. §-a alá nem szubszumálható tévedés-

²⁸ 1878: V. tc. a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. 82. §: „Nem számíthatók be a büntettnék vagy a vétségnek tényálladákaéhoz tartozó, vagy annak súlyosabb beszámítását okozó ténykörülmények, ha az elkövető, a cselekmény elkövetésekor, azokról nem birt tudomással.”

²⁹ 1878: V. tc. 81. §: „A büntetőtörvény nem-tudása vagy téves felfogása a beszámítást nem zárja ki.”

³⁰ FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Grill 1914) 192.

³¹ A magyar szakirodalom, illetve az indokolás Feuerbach elméletet konzekvensen fikciónak nevezi, holott jogtechnikailag a jogtudós valójában egy megdönthető vélelemről beszélt. Álláspontja szerint az ember szabad akarattal és megismerési képességekkel (*Erkenntniskräften*) rendelkezik, hogy a törvényekhez való viszonyát felismerje, így főszabályként a beszámíthatóságot vélemezni kell (*in Zurechnungsfähigkeit als Regel anzunehmen*), mindaddig ameddig a „különös tényekből az ellenkezője ki nem derül” (*so lange nicht aus besonderen Thaten das Gegentheil sich ergibt*). FEUERBACH (15. lj.)159.

³² 1878: V. tc. indokolása a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekről és vétségekről. Részletes indoklás a 80. és 81. §-hoz.

³³ Uo.

³⁴ FINKEY Ferenc: *A szándék fogalma és ismérvei a büntetőjogban, különösen a szándék hiánya miatt történő felmentésekre* (Budapest: Pesti Lloyd 1899) 64.

³⁵ Uo. Marton Géza a lopás római jogi dogmatikai kereteit elemezve szintén elhatárolta egymástól a ténybeli és a jogi tévedést, de utalt arra, hogy magánjogi normára vonatkozó tévedés azonos hatályú volt a ténybeli tévedéssel, hiszen a „cselekményt dolózus voltától megfosztja, így a büntethezőség alapját elvonja”. Marton példái szintén jól rávilágítanak a ténybeli – jogi tévedés közötti elhatárolás nehézségeire. Amíg az *error facti* körébe sorolták azt az esetkört, mikor az elkövető abban a tévedésben volt, hogy a dolog birtokbavétele vagy vele való rendelkezés senkinek a jogát nem sérti (pl.: azt hitte, hogy az általa örökölt hagyatékba tartozik a dolog), ellenben *error iuris* körébe tartozott az az eset, ha egy érvénytelen végrendelet alapján az elkövető tévesen örökösnek hitte magát, és ezért a hagyaték tárgyát képező dolgokkal rendelkezett. MARTON Géza: *A furtum mint delictum privatum* (Debrecen: Hegedűs és Sándor Könyvkiadóhivatala 1911) 63–66.

sek valójában a tényálláshoz tartozó ténykörülmenyekben való tévedések. A tévedés „egységét” abból vezette le, hogy a szándékosság nem foglalja magában kifejezetten a jogellenesség tudatát, így a szándékon Finkey kizárólag a törvényi tényállás egyes elemeire kiterjedő szándékosságot,³⁶ azaz tényszándékot értett. Ezt az álláspontját azonban később némileg korrigálta, ugyanis beépítette a szándékosság tartalmába a helytelenség vagy kötelességellenesség tudatát.³⁷ Hasonlóan Finkeyhez Vámbéry is önkényesnek tekintette a ténybeli és jogi tévedés éles elhatárolását, amelyet egy rongálással kapcsolatos példával szemléltetett: a dolog idegen jellegében való tévedésnél az elkövető egyaránt hivatkozhat arra, hogy a dolgot a tulajdonságai alapján saját dolgával tévesztette össze, s arra is, hogy a dolgot sajátjának tartja,³⁸ tehát mindkét esetben az adott tényállási elemre vonatkozó lényeges tévedésről van szó.

Heller álláspontja szerint sem volt fenntartható az említett dichotómia. Ennek következtében a német jogirodalomban kialakult szubszumciós tévedés (*Subsumptionsirrtum*) kategóriáját alkalmazta. Szubszumciós tévedésen azt értette, mikor az elkövető egy konkrét életbeli jelenségnek, dolognak vagy cselekvésnek egy adott jogszabály alá tartozását vagy nem tartozását nem ismerte fel.³⁹ Ez lehet tényre és jogra vonatkozó tévedés is, ami voltaképpen a tévedésmentesen érzékelt létező hibás jogi megítélésében áll.⁴⁰

II. 2. A TÉVEDÉS „LÁTENS” FOGALMI ELEMEINEK KÉRDÉSE: MENTHETŐSÉG ÉS ALAPOS OK

A tévedésre vonatkozó szabály azonban mégsem lehet teljesen egységes a 81. §-ban szabályozott tétel miatt. Fontos, hogy e szakasz kizárólag a büntetőtörvény nem tudásáról és téves értelmezéséről rendelkezett, nem általánosságban a jog nem tudásáról.⁴¹ Ebből *a contrario* az a következtetés vonható le, hogy a nem büntetőjogi normában való tévedés a 82. § hatálya alá tartozik, tehát büntethetőséget kizáró hatálya van.⁴² Ezt maga az indokolás is kifejezésre juttatta: „nem a büntetőtörvénykönyv rendelkezésének nemtudása tehát: hanem azon tényi természetű föltétel körüli jogtévedés, mely a törvény elemét képezi hanem igenis előfordulhat az eset, hogy a tettes tévedésben volt azon jogra nézve, melynél fogva a cselekményt elkövette.”⁴³ A kódex szövege alapján a jogalkotó nem kívánta meg, hogy a tévedés alapos okból eredjen, ezt a fogalmi elemet csak a büntetőtörvénykönyv általános részéről szó-

³⁶ MARTON (35. lj.) 66.

³⁷ FINKEY 1914 (30. lj.) 193.

³⁸ VÁMBÉRY Ruzstem: *Büntetőjog, I. kötet*. (Budapest: Grill 1913) 205.

³⁹ HELLER Erik: *A magyar büntetőjog tankönyve. Bevezetés és általános rész* (Szeged: Szent István Társulat 1931) 127.

⁴⁰ HELLER (39. lj.) 128.

⁴¹ FAYER László: *A magyar büntetőjog kézikönyve. I. kötet* (Budapest: Franklin 1900) 337.

⁴² BERNOLÁK Nándor: *A tévedés tana* (Kassa: Kassai Kir. Jogakadémia 1910) 67.

⁴³ 1878: V. tc. indokolása a magyar büntetőtörvénykönyv a büntettekéről és vétségekről. Részletes indokolás a 80. és 81. §-hoz.

ló 1950. évi II. törvény vezette be a büntetőjog rendszerébe explicit módon.⁴⁴ Ezen a ponton azonban szükségesnek tartom kiemelni a törvényszöveg és az indokolás között feszülő ellentmondást.

Mivel a büntetőjogon kívüli szabályban való tévedés joghatását tekintve egyenértékű volt a ténybeli tévedéssel, így az kizárta a szándékosságot, azonban a deliktum gondatlan alakzata megállapítható volt, amennyiben a törvény kifejezetten büntetni rendelte azt.⁴⁵ A kódex rendelkezése szerint ugyanis gondatlan elkövetés esetén csak akkor zárta ki a tévedés a bűnösséget, amennyiben a tévedés maga nem gondatlanságból eredt.⁴⁶ Ezt azt jelenti – mint azt Angyal is megállapítja, hogy, amennyiben az elkövető a szükséges gondossággal járt el, s ennek ellenére mégsem szerezhett tudomást a tévedéssel érintett körülményről, akkor mentesült, „[...] *mert nem állapítható meg, hogy tévedése vagy nemtudása culposus.*”⁴⁷ Angyal a tévedésnek e vétlen változatát „menthető tévedésnek” nevezi,⁴⁸ s Bernolák is megerősíti, hogy ebben az esetben gondatlan bűncselekmény sem állapítható meg.⁴⁹ Azonban e menthető tévedést szükséges elhatárolni a német jogirodalomban és az 1917. évi tévedési rendeletben foglalt menthető tévedéstől: míg Németországban a menthető tévedés kifejezetten a büntetőjogi norma nem tudása vagy téves értelmezése miatti kivételszabályt jelentette, addig a Csemegi-kódex szerint ez kifejezetten a büntetőjogon kívüli tévedésre vonatkozott, azt leszámítva, hogy – mint azt majd bemutatom – a jogirodalom *de lege ferenda* javasolta a menthető tévedés német mintára való bevezetését. Az indokolás azonban a szándékosságot kizáró nem büntetőjogi tévedés esetén az ettől elkülönült „alapos ok” fogalmát használta: „*ha az alapos okokkal igazoltatik, ha a tettes alaposan hihette, hogy neki joga van arra, a mit tett: számbaveendő körülményt képez s több esetben a cselekmény szándékosságát – dolosus voltát szünteti meg.*”⁵⁰ Kérdés, hogy az alapos ok átszívárgott-e a bírói gyakorlatba, s ha igen milyen tartalommal.

II. 3. A BÜNTETŐJOGI TÉVEDÉSRE VONATKOZÓ KRITIKAI JAVASLATOK

Korábban már utaltam a Kohlrauschnál is felmerült kérdésre, hogy hogyan határolható el egymástól a büntetőjogi és a büntetőjogon kívüli tévedés. A német jogirodalomhoz hasonlóan a magyar dogmatikai irodalom sem tudott választ adni erre a kérdésre. Berger Miksa is utalt rá, hogy ez a típusú elhatárolás prejudikáláshoz vezethet a bírói gyakorlatban: „[...] *amint már most a bíró fel akar menteni, vagy el akar ítél-ni, ahhoz képest folyamodik ahhoz az expedienshez, hogy a tévedést büntetőjog-*

⁴⁴ HOLLÁN (1. lj.) 53.

⁴⁵ 1878: V. tc. 75. §.

⁴⁶ 1878: V. tc. 82. §. (2). bek.: „A gondatlanságból elkövetett cselekményekre ezen szabály csak az esetben alkalmazható, ha az érintett körülmények nem tudása már magában nem képez gondatlanságot.”

⁴⁷ ANGAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve* (Budapest: Athenaeum 1909) 425.

⁴⁸ ANGAL (47. lj.).

⁴⁹ BERNOLÁK (42. lj.) 243.

⁵⁰ 1878: V. tc. indokolása a magyar büntetőtörvénykönyv a bűntettekről és vétségekről. Részletes indokolás a 80. és 81. §-hoz.

*belinek vagy más jogi térre vonatkozó természetűnek kvalifikálja.*⁵¹ A büntetőjogi tévedésre vonatkozó szakaszt több kritika is érte. Berger a német terminológiát követve „őszintétlen szakasznak” (*unehrliche Paragraphen*) nevezte, amely ellen a bíróságok „deklarált küzdelmet” folytatnak.⁵² Finkey szerint a beszámításhoz nincs szükség a jogellenesség tudatára, ennek következtében a 81. § is feleslegessé válik, hiszen a beszámítás szempontjából a büntetőjog ismerete közömbös, a gyakorlatban pedig igazságtalan szigorra vezet.⁵³ Finkey érve ez utóbbi tekintetében inkább pragmatikus, mintsem dogmatikai, ugyanis álláspontja szerint vannak olyan bűncselekmények, amelyek nem váltak a jogi „közmeggyőződés” részévé (pl.: az, hogy a tulajdonjog-fenntartással vásárolt dolog eladása a vételár kifizetése előtt sikkasztást képez). Ennek következtében, ha a büntetőjogi „tudatlanság” valódi és menthető, akkor az elkövető felmentésének van helye jóhiszemű tévedés miatt.⁵⁴ A jogtudós ezzel voltaképpen egy szokásjogilag fennálló bűnösséget kizáró ok elismerésére tett javaslatot. Angyal is *de lege ferenda* fogalmazta meg, hogy büntethetőséget kizáró okot kellene létrehozni arra az esetre, ha az elkövetőnek „[...] módjában sem volt a cselekmény tiltó büntetőjogi szabályt felismerni.”⁵⁵ Sajátos elméletet dolgozott ki a menthető büntetőjogi tévedéssel kapcsolatban Lévay Tibor budapesti ügyvéd a *Jogtudományi Közlöny* hasábjain, ugyanis e kategóriát nem büntethetőséget kizáró okként, hanem csupán enyhítő körülményként fogta fel. Dogmatikai álláspontjában Feuerbach elméletét vélhetjük felfedezni, ugyanis véleménye szerint a menthető tévedés kizárólag azon deliktumok esetén alkalmazható, amelyek nem olyan bűncselekményekre vonatkoznak, amelyekben valamilyen általános erkölcsi szabály testesül meg. Lévay azonban nem kifejezetten jogforrási szint alapján differenciált, ugyanis véleménye szerint „[...] a rendeletek tömege között is sok van olyan, mely a társadalom erkölcsi felfogását foglalja parancsokba, mint az árueltitkolások, árdrágítások stb. eseteiben.”⁵⁶ Így tehát nem mondta ki a menthető tévedés automatikus alkalmazhatóságát a háború miatt keletkezett kerettényállásokra. Az elemzett álláspontok megerősítik azt, hogy a menthető tévedés doktrínáját Németországhoz hasonlóan Magyarországon is a világháborús büntetőjog-alkotás hívta életre, ugyanis az egyre növekvő normatömegben egyre nagyobb kihívást jelentett eligazodni, főleg az ipar és a kereskedelem területén.

III. A MAGYAR KIRÁLYI KÚRIA GYAKORLATA

Mint arra a bevezetőben utaltam, a kúriai gyakorlatot két fő csoportra bontva elemzem: (1) egyfelől arra a kérdésre keresem a választ, hogy hogyan érvényesült a Csemege-kódex tévedésre vonatkozó szabálya azon tényállási elemek vonatkozásá-

⁵¹ BERGER (4. lj.) 69.

⁵² BERGER (4. lj.) 58.

⁵³ FINKEY (30. lj.) 193. FINKEY Ferenc: *A jogtalanság mint a büntetendő cselekmény ismérve* (Budapest: MTA 1915) 55.

⁵⁴ FINKEY (53. lj.) 55.; FINKEY (30. lj.) 193–194.

⁵⁵ ANGAL (47. lj.) 422.

⁵⁶ LÉVAY Tibor: „A tévedés a büntetőjogban” *Jogtudományi Közlöny* 1918/39. 302.

ban, amelyek büntetőjogon kívüli jogterületről eredtek. Ezzel összefüggésben választ kívánok adni arra is, hogy az indokolás által kiemelt „alapos ok” fogalmi elemet alkalmazta-e a bíróság, s ha igen, milyen tartalommal töltötte meg. (2) A kerettényállásokban való tévedés kérdését érdemes külön tárgyalni,⁵⁷ amely viszont magában foglalja annak vizsgálatát is, hogy a kúriai gyakorlat mit tekintett kerettényállásnak. Az említett dogmatikai elhatároláson kívül ennek oka a komparatív módszertanban keresendő, hiszen a reichsgerichti gyakorlat is külön kategóriaként kezelte a kerettényállásokban történő tévedést, így a joggyakorlat analízisben alkalmazott klasszifikáció mélyebb összehasonlítást tesz lehetővé.

III. 1. A KÚRIA GYAKORLATA NEM BÜNTETŐJOGI NORMATÍV OBJEKTÍV TÉNYÁLLÁSI ELEMENK ESETÉN

Az első releváns ügy tárgya egy intellektuális közokirathamisítás volt, amelynek vádlottja egy ingatlan tulajdonjoga tekintetében volt tévedésben. A történeti tényállás értelmében örökösödési jogvita bontakozott ki a vádlott és a sértett között az elhunyt nagyapjuk ingatlanvagyonát illetően. A tisztázatlan magánjogi körülmények között a vádlott egy 1904 januárjában kelt kötelezvény alapján zálogjogot kebeleztetett be a telekkönyvbe a sértett ingatlanára vonatkozóan.⁵⁸ A vád szerint tehát azáltal valósította meg az intellektuális közokirat-hamisítást, hogy a sértett jogaira vonatkozóan valótlan tényeket vezetett be a telekkönyvbe a kötelezvény alapján. A Kúria elsőként megállapította, hogy a vád tárgyát képező bűncselekmény megállapításához szükség van arra, hogy a vádlott a jogtalanság tudatában járjon el, a tudatának ki kell terjednie arra, hogy valótlan tény bejegyzésében működjön közre. Tehát a fő kérdés annak megválaszolása, hogy kétségtelen tudomása volt-e arról, hogy az ingatlan a sértett tulajdonát képezi vagy sem.⁵⁹ Az eljárás során mind a sértett, mind a vádlott örökösödési jogcímre vezették vissza a tulajdonjogukat, azonban egyikük sem tudta azt kétséget kizáróan bizonyítani.

Az elsőfokon eljáró törvényszék, valamint a másodfokon eljáró ítéltábla arra alapították a vádlott bűnösségét, hogy az ingatlant a sértett és anyja „emberi emlékezet óta” használta, ezért az elkövető nem lehetett tévedésben a tulajdonjog tekintetében. A Kúria álláspontja szerint azonban önmagában az ingatlan sértett általi használatából nem vonható le az a következtetés, hogy a vádlottnak kétséget kizáró bizonyossággal kellett volna tudnia arról, hogy az ingatlan nem az ő tulajdona. A bíróság felmentette a vádlottat arra hivatkozással, hogy az elkövető nem a jogta-

⁵⁷ Tanulmányomban a kerettényállás 19–20. századi, német dogmatikában kialakult fogalmi változatát tekintettem kiindulópontnak, amelynek értelmében minden olyan bűncselekmény kerettényállás, amelyet más jogalkotó tölt ki tartalommal. Karl BINDING: *Die Normen und ihre Übertretung* (Leipzig: W. Engelmann 1890) 161.; Franz von LISZT: *Lehrbuch des Deutschen Strafrechts* (Berlin–Leipzig: Verlag von J. Guttentag 1888) 84.

⁵⁸ 4740/1909. sz. a. III. Bt. in BALOGH Jenő (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár. 3. kötet* (Budapest: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége 1910) 346–347.

⁵⁹ Uo. 347.

lanság tudatában követte el a bűncselekményt.⁶⁰ A Kúria jelen ügyben tehát érzékelte a büntetőjogon kívüli jogi tévedést, hiszen az tulajdonjogi kérdésre vonatkozott, azonban nem hivatkozott rá explicit módon az indokolásban. A bíróság kísérletet sem tett a büntetőjogi és büntetőjogon kívüli tévedés elhatárolására, hanem ezt az érvelési fordulatot megkerülve, általánosságban a szándékosság hiányára hivatkozva hozott felmentő ítéletet. Emellett megállapítható, hogy a törvényi indokolásban említett alapos okra sem explicit, sem implicit utalás nem történt az ítéleti indokolásban.

Egy három évvel későbbi, szintén intellektuális közokirat-hamisítással kapcsolatos esetben a Kúria már jobban kibontotta az érvelését. Az ügyben a vádlott egy szóban megkötött ingatlan adásvételi szerződés érvényességét tekintve volt tévedésben, azaz magánjogi kérdésben.⁶¹ A Kúria a másodfokon eljáró ítélőtábla döntését helybenhagyva felmentő ítéletet hozott, szintén azon az alapon, hogy hiányzott a jogtalanság tudata, azonban cizellálta az érvelését: álláspontja szerint a „*bűncselekmény keretében tartozó magánjogi jogviszonyra vonatkozó ignorantia iuris nem a Btk. 81. §-a körébe eső büntetőjogi, hanem a Btk. 82.-ában meghatározott ténybeli tévedés*”.⁶² A Kúria tehát elfogadta a jogirodalom által kiemelt *a contrario* értelmezést a Csemegi-kódex 81. és 82. §-ainak relációjában, valamint Finkeynek a tévedés „egységére” vonatkozó elméletét is, ugyanis a magánjogi kérdésben való tévedést ténybeli tévedésnek tekintette. A tévedés „alapos okának” vizsgálata jelen ügyben sem detektálható.

M. Mihály ügyében a vád tárgyát a Csemegi-kódex 386. § alatti *quasi* családi alakzat képezte, amelyet az követett el, aki a hitelezők megkárosítása céljából a hatósági végrehajtás előtt a vagyonához tartozó értéktárgyat eltitkolt, elidegenített, megrongált, adósságokat vagy jogügyleteket koholt.⁶³ A tettesi kvalifikáció szempontjából kizárólag egy adós követhette el, tehát az elkövető tudatának ki kellett terjednie arra, hogy egy valós magánjogi követelés áll fenn vele szemben. A történeti tények szerint az elkövető 1910 júniusában szóbeli szerződést kötött a sértett ingatlanaira, s a szerződés biztosítékként foglalót is adott. A felek abban egyeztek meg, hogy az írásbeli szerződést majd csak szeptemberben kötik meg. Azonban a vádlott (vevő) álláspontja szerint a sértett (eladó) nem a szerződésben meghatározott mennyiségű ingatlanhányadot adott át, így a szerződéstől a foglaló elvesztésével elállt, s közölte, hogy az írásbeli szerződést nem köti meg, valamint a vételárat sem teljesíti. A sértett keresetet nyújtott be ellene, a polgári pert meg is nyerte, azonban az elkövető ellen foganatosított végrehajtás sikertelen volt, ugyanis a vád-

⁶⁰ Uo. 347.

⁶¹ 4072/1912. sz. a. IV. Bt. in VARGHA Ferenc (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár, 6. kötet* (Budapest: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége 1913) 235. A bűncselekmény elkövetése, illetve elbírálása idején az ingatlan adásvétel tekintetében az alakszabadság elve érvényesült. Ez azt jelentette, hogy a kötelmi ügylet szóban megkötve is érvényes volt, az ingatlanokra vonatkozó okirati formakényszert a kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. alapján kibocsátott 4420/1918. M. E. rendelet vezette be. ANTALFY Mihály: „Vétel, csere” in SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog 4. Kötelmi jog, különös rész* (Budapest: Grill 1942) 204.; MESZLÉNY Artúr: „Új Jogszabálytan” *Polgári Jog* 1925/8–9. 336.

⁶² MESZLÉNY (61. lj.) 235.

⁶³ 1878: V. tc. 386. §.

lott időközben elidegenítette az ingatlanát testvérének.⁶⁴ A vádlott az ügyben tehát abban tévedett, hogy az elsőként megkötött szerződés érvényes-e, azaz tévedése a „bekövetkező hatósági végrehajtás” tényállási elemére vonatkozott, hiszen az elkövetői tudattartalom nem terjedt ki a vele szemben fennálló érvényes magánjogi követelésre. A Kúria arra a következtetésre jutott, hogy az elkövető „egyszerű földműves létére” nem lehetett tisztában a magánjogi szabályokkal, így a sértett követelését méltán tarthatta aaptalannak vagy legalább kétesnek, így a tévedése menthető volt.⁶⁵ Jelen ügyben már kimutatható tehát, hogy a tévedés „vétkességét” vizsgálta a bíróság. A Kúria értelmezésében tehát a tévedés „alaposságát” az elkövető személyi körülményei, jogban való járatlansága alapozta meg. Ez az interpretáció még elfogadható lenne, amennyiben a törvény szövege egyértelműen kifejezésre juttatná, hogy a tévedésnek alapos okból kell származnia. Álláspontom szerint azonban a büntetethetőségi akadály ezen interpretálása *contra legem* módon szűkíti a tévedés alkalmazási körét, ugyanis – mint azt korábban levezettem – a nem büntetőjogi tévedésre vonatkozó ezen többletkritérium nem olvasható ki a Csemegi-kódex szövegéből egyértelműen, csupán az indokolás utal rá.

Hasonló, megszorító értelmezés jelent meg egy 1914. évi ügyben is, ahol a lopás tényállási elemét képező dolog „idegen” minőségére vonatkozó tévedés miatt hozott felmentő ítéletet a bíróság. A vádlottak fakitermelési és eladási szerződést kötöttek a sértettel, amelynek értelmében a sértett köteles lett volna egy meghatározott határidőre kivágni és elvitetni a fát. A sértett ugyan kivágta a fákat, viszont határidőre nem szállította el. A vádlottak értelmezése szerint a kivágott fa tulajdonjogával az erdő tulajdonosai, tehát ők rendelkeztek, a sértett viszont tagadta ezt. A nem eldöntött magánjogi kérdés ellenére a kivágott fát a vádlottak elszállították, s az ügyészség lopás miatt emelt vádat ellenük.⁶⁶ A Kúria álláspontja szerint közömbös az, hogy a polgári ügyekben eljáró bíróság kinek a javára dönt majd a tulajdonjogi kérdésben, ugyanis a vádlott a fa elszállítását abban a tudatban eszközölte, hogy az a sajátja, ennek következtében „vétkes” magánjogi tévedésben volt a fa „idegen” minősége tekintetében.⁶⁷ A bíróság tehát itt is beemeli az értelmezésbe a tévedés vétkességének kérdését, azonban míg az előző ügyben meg is indokolta azt személyi körülményekkel, addig jelen ügyben pusztán ornamentáció maradt.⁶⁸

⁶⁴ B III. 2405. sz. in LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár, 9. kötet* (Budapest: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége 1916) 275–276.

⁶⁵ LENGYEL (64. lj.) 275–276.

⁶⁶ 1740/1914. sz. in LENGYEL Aurél (szerk.): *Büntetőjogi döntvénytár, 8. kötet* (Budapest: Jogtudományi Közlöny Szerkesztősége 1915) 173.

⁶⁷ LENGYEL (66. lj.) 173.

⁶⁸ Egy 1914. évi döntvényben a Kúria a „jóhiszemű tévedés” kifejezést használta, mikor az alapul fekvő ügyben a vádlott végrehajtásra vonatkozó pénzügyi jogszabályok értelmezésében tévedett, azonban itt sem bontotta ki annak tartalmát, hanem általánosságban a szándék hiányára tekintettel hozott felmentő ítéletet. 5682/1914. sz. in NÉMETH Péter (szerk.): *Büntető Jog Tára, 67. kötet* (Budapest: 1915) 11–12.

III. 2. A KERETTÉNYÁLLÁSOKBAN VALÓ TÉVEDÉS MEGÍTÉLÉSE

Magyarországon az első világháborút követően kezdődött meg a kerettényállások expanziója, ami a gazdasági büntetőjogi tényállások fokozatos kriminalizálásával indokolható (pl.: adócsalás, fizetési eszközökkel elkövetett visszaélés, árrágítás). A jogértelmezési probléma alapvetően a Csemegi-kódex 81. §-ából eredt, ugyanis ennek értelmében a büntetőtörvény nem tudása vagy téves értelmezése nem zárta ki a bűnösséget. Kérdés, hogy a „büntetőtörvény” fogalma alatt kizárólag az 1878. évi V. tc. rendelkezéseit kellett érteni, vagy beletartozott az egyre jelentősebbé váló mellékbüntetőjogi normaanyag.

A Kúria elsőként az adócsalás körében értelmezte a kérdést. E ponton szükséges röviden utalni az adócsalás két világháború közötti szabályozási modelljére. Az adócsalást az államkincstár megkárosítására irányuló büntettekről és vétségekről szóló 1920. évi XXXII. tc. kriminalizálta, amely csupán egy formális legaldefiníciót tartalmazott, amelynek értelmében adócsalásnak minősült minden olyan cselekmény, amelyet az adóról vagy egyéb köztartozásról rendelkező törvény kifejezetten adócsalásnak nyilvánított.⁶⁹ Angyal az adócsalási törvény szabályait az adócsalás „általános részének”, az egyes adótörvények által szabályozott tényállásokat pedig az adóbüntetőjog „különös részének” nevezte, ugyanis a konkrét bűncselekményi tényállásokat az egyes szaktörvények határozták meg.⁷⁰

Az alapul fekvő történeti tényállás értelmében a vádlott egy cséplőgép-tulajdonos volt, aki a munkásaitól elmulasztotta behajtani az általános forgalmi adót, ugyanis védekezése szerint nem tudta, hogy e kötelezettség rá is vonatkozik. A háttérnormák tekintetében kiemelté igényel, hogy az őrlési és forgalmi adóról rendelkező 1921. évi XXXIX. tc. kriminalizálta az adócsalásnak azt a formáját, mikor az elkövető az üzleti könyveibe, feljegyzéseibe, bevallásába valótlan adatokat tüntet fel, vagy azokból fizetéseket kihagy. Azt azonban, hogy milyen bevételek tartoznak a cséplőgép-tulajdonosok adóalapjához, nem a törvény, hanem egy pénzügyminiszteri rendelet határozta meg. A fő dogmatikai kérdés tehát abban állt, hogy az említett rendelet szabályaiban való tévedés büntetőjogi vagy azon kívüli jogi tévedésnek minősült-e, tehát a korábban említett „büntetőtörvény” definíciót kellett értelmeznie. A bíróság úgy foglalt állást, hogy büntetőtörvényen nem kizárólag az 1878. évi V. tc. rendelkezéseit kell érteni, hanem „[...] minden büntető rendelkezést tartalmazó törvényt vagy törvényes rendeletet is.”⁷¹ Ennek következtében az elkövető téve-

⁶⁹ 1920: XXXII. tc. az államkincstár megkárosítására irányuló büntettekről és vétségekről (adócsalásról). 1. §.

⁷⁰ Például a vagyonátruházási illetékről szóló 1920: XXXIV. tc. 61. §-a adócsalásnak nyilvánította azt, ha valaki a vagyonátruházásról kiállított okiratban az illetékkötelezettségre, az illeték kulcsára vagy összegére nézve döntő körülményekről tudatosan helytelen vallomást vagy kijelentést tett, vagy az ezekre a körülményekre nézve irányadó tényeket tudva valótlanul adta elő. További példaként említhető a fényüzési forgalmi adóról szóló 1920: XVI. tc. azon rendelkezése (22. §), amely büntetendővé nyilvánította, ha valaki a hatóság megtévesztésével őt meg nem illető adómentességet vett igénybe vagy arra törekedett, esetleg ahhoz más javára akár cselekvéssel, akár való tény-körülmény tudatos elhallgatásával hozzájárult.

⁷¹ B. III. 4798/1925. in DEGRÉ Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára*, 78. kötet. (Budapest: 1926) 115.

dése a kerettényállást kitöltő normákban nem zárja ki a szándékosságot. A Kúria ezzel lényegében két irányban tágította ki a büntetőtörvény fogalmát: (1) egyfelől bevonta az értelmezésbe a mellékbüntetőjogot, (2) másfelől impliciten kimondta, hogy a kerettényállást kitöltő rendeleti szabályokban való tévedés, függetlenül a szabályozás tárgyától, a büntetőjogi tévedés jogi sorsát osztja.

A Kúria hét évvel később foglalkozott újból a részletesebben a kérdéssel, a szintén kerettényállásnak minősíthető fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések kapcsán.⁷² Az ügyben a vádlott azzal védekezett, hogy nem tudott arról, hogy érvényben van olyan kormányrendelet, amely tilalmazná a külföldi fizetési eszközök vételét és eladását. A bíróság maga is érzékelte az értelmezési problémát, amikor utalt arra, hogy a Csemegi-kódex 81. §-ából grammatikai értelemben nem vezethető le a kerettényállást kitöltő, nem büntetőjogi tárgyú rendeletekben való tévedés. Ezt követően a bíróság a kerettényállások jogi természetével foglalkozott, kimondva, hogy azok a „büntetendő tényálladékok” nem határozzák meg, hanem más jogszabályokra tartalmazznak utalást. A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések tényállását így a tilalmat előíró rendeletek határozzák meg.⁷³ Szükséges megjegyezni, hogy nem helyeselhető a Kúria azon álláspontja, miszerint a keretdiszpozíciók egyáltalán nem tartalmazzák a deliktum tényállását, hiszen erre éppen a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések szolgálnak ellenpéldaként, hiszen e diszpozíciók meghatározzák mind a bűncselekmény elkövetési tárgyát (külföldi fizetési eszköz), mind az elkövetési magatartások körét (üzérkedés, kizárás, valótlán hír kóhola stb.). Mindezekből kiolvasható a Kúria kerettényállásokkal kapcsolatos álláspontja: (1) a kerettényállást kitöltő normák körét a büntetőjogon kívüli más jogszabályokban látja; (2) nem differenciál a tekintetben, hogy a háttérnorma a keretdiszpozíció mely tényállási elemét tölti ki tartalommal. A Kúria az érvelését azzal zárta, hogy a kerettényállást kitöltő háttérnormák a büntetőtörvény „kiegészítő részévé” válnak, így minden ilyen jogszabály a „[...] a büntetőtörvénnyel eggyé olvad s így azzal egy elbírálás alá esik”.⁷⁴

1941-ben a Kúria ismét megerősítette a kerettényállásokkal, illetve azokban való tévedéssel kapcsolatos dogmatikai álláspontját egy ártúllépéssel kapcsolatos ügyben. Az ártúllépést az *árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc.* kriminalizálta, amelynek értelmében e bűncselekményt az valószínűsítette meg, aki az erre jogosult hatóság részéről megszabott vagy megengedett hatósági árnál magasabb árat követelt, fogadott el vagy kötött ki közszükségleti cikkért.⁷⁵ A bíróság kimondta,

⁷² A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések nagy része kerettényállás volt, amelynek tartalmát a fizetési eszközök forgalmára vonatkozó kormányrendelet vagy pénzügyminiszteri rendelet töltötte ki tartalommal. Például bűncselekményt valószínűsített meg, aki a minisztérium vagy a pénzügyminiszter tilalma ellenére külföldi fizetési eszközzel üzérkedett, vagy azt külföldre kizárta. ANGVAL PÁL: *A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények. Árdrágító visszaélések. A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések* (Budapest: Széchenyi Művészeti és Irodalmi Rt. 1941) 138–139.; 1922: XXVI. tc. a fizetési eszközökkel elkövetett visszaélésekről 1. §

⁷³ B. II. 4996/1932. in DEGRÉ Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára, 85. kötet* (Budapest: 1933) 48.

⁷⁴ DEGRÉ (73. l.). 48.

⁷⁵ 1920: XV. tc. az árdrágító visszaélésekről. 1. § 1. pont; ANGVAL (72. l.). 71–75.; VARGA Norbert: „Árdrágító visszaélések a Szegedi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján” *Forum. Acta Juridica et Politica* 2017/2. 84.

hogy az 1920. évi XV. tc. is kerettörvény, ugyanis annak tartalmát az árak megállapításáért felelős kormánybiztos rendeletei töltik ki tartalommal, így a hatósági árra vonatkozó tévedés nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól.⁷⁶ E döntvény alapján is kirajzolódni látszik, hogy a bíróság nem differenciált annak kapcsán, hogy a háttérnorma a kerettényállás mely tényállási elemét tölti ki tartalommal, a döntés alapján az is megalapozta a kerettényállás minőséget, ha az elkövetési tárgy kerekeit tölti ki másik jogszabály.⁷⁷ A Kúria egy másik árdrágítással kapcsolatos ügyben leszögezte, hogy a büntetőjogi normában való tévedés esetén közömbös, hogy az elkövető tudott-e írni vagy olvasni, s lényegében megismételte a Feuerbach-féle fikciót kimondva, hogy az országos érvényű rendeletek kötelező erejének „[...] *nem előfeltétele az, hogy azok ne csak a hivatalos lapban, hanem a helyi szokás szerint is közhírré legyenek téve.*”⁷⁸ A Kúria tehát leszögezte, hogy a büntetőjogi tévedés nem tűr kivételt.

Az elemzett gyakorlat alapján tehát kimutatható, hogy a Kúria a büntetőjogi tévedés szempontjából kerettényállásnak minősített minden olyan szabályozási technikát, mikor a büntetőjogi tényállás tartalmát, akár azonos (pl.: adócsalásnál adójogi szaktörvény), akár alacsonyabb jogforrási szinten lévő más jogági jogszabály (pl.: árdrágításnál rendelet) töltött ki tartalommal, függetlenül attól, hogy mely tényállási elemre vonatkozott a háttérnorma. Ennél is tágabban értelmezte a fogalmat egy 1941. évi döntésében. K. G. ügyében a vádlott szintén egy büntetőjogi normát (forgalmi adócsalás tényállása) kitöltő szakjogi normában tévedett, egészen pontosan az adómentesség kérdésében. Az elkövető az üzleti könyveiben nem tüntette fel a saját vállalatából a háztartásban felhasznált áruk pénzértékét. A semmisségi panaszában egyfelől előadta, hogy nem volt tudomása arról, hogy a forgalmi adónak le nem rovása bűncselekmény, másfelől nem tudta, hogy a húsfélék saját háztartásban való felhasználása esetén azok pénzértékét is fel kell tüntetni az üzleti könyvben.⁷⁹ Az őrlési és forgalmi adóról szóló 1921. évi XXXIX. tc. azonban úgy rendelkezett, hogy az adóalany köteles az általános forgalmi adó alapjához hozzászámítani a saját vállalatából a háztartásban való fel- vagy elhasználása céljából elvett áruk pénzértékét is.⁸⁰ A Kúria kimondta, hogy az adócsalás vétségéről szóló törvény nem tudása a Csemegi-kódex 81.-ában foglalt rendelkezés szerint a beszámítást nem zárja ki. Szükséges kiemelni, hogy a vizsgált ügyben egy adómentességi szabály értelmezése állt a középpontban, tehát az adóalap, azaz az 1921. évi XXXIX. tc. elkövetési tárgya tekintetében volt tévedésben az elkövető. Látható tehát, hogy a Kúria jelen ügyben is pusztán az elkövetési tárgyra tekintettel kerettényállásnak tekintette az adott bűncselekményt. A legfontosabb eltérés az előző ügyekhez képest, hogy a

⁷⁶ B. II. 258/941. in DEGRÉ Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára 93. kötet* (Budapest: 1941) 116.

⁷⁷ A Kúria szinte szó szerint ugyanezt mondta ki ugyanebben az évben (1941) egy másik ártülpései ügyben: „Az árdrágításról szóló törvény egy kerettörvény, amelynek tartalmát a vonatkozó és az arra jogosított hatóság által kibocsátott rendeletek töltik ki, amelyek ebből folyólag egy tekintet alá esnek a törvénnyel [...]” B. II. 887/941. in DEGRÉ Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára 93. kötet* (Budapest: 1941) 118.

⁷⁸ B. II. 1368/941. in DEGRÉ Miklós (szerk.): *Büntető Jog Tára 93. kötet* (Budapest: 1941) 118.

⁷⁹ Budapest Főváros Levéltára (Továbbiakban: BFL) VII. 1. d. 689. doboz. B. III. 4651/1925/12. sz.

⁸⁰ 1921: XXXIX. tc. az őrlési és forgalmi adóról. 31. § (2). bek.

bíróság olyan büntetőjogi normát tekintett kerettényállásnak, ahol mind a büntetőjogi keretnorma, mind az azt kitöltő szakjogi (adóügyi) rendelkezések egy s ugyanazon törvényben kaptak helyet.

IV. ALSÓBB BÍRÓSÁGI GYAKORLAT

IV. 1. A KERETTÉNYÁLLÁSOKBAN VALÓ TÉVEDÉS MEGÍTÉLÉSE

Ahogy a Kúria gyakorlatában, az alsóbb bírósági gyakorlatban is leginkább az adócsalással, fizetési eszközökkel visszaéléssel és az árdrágítással kapcsolatos ügyekben merült fel a jogi tévedés kérdése. F. I. ügyében a vádlott eleinte H. J. tőzsdeügynök alkalmazottja volt, azonban miután H. J. huzamosabb időt töltött külföldön, a tőzsdeügynökség vezetését F. I.-re bízta, megfelelő mennyiségű készpénzt és értékpapírt hagyva neki.⁸¹ Miután H. J. szívbajára hivatkozva hosszabb időre külföldre távozott, F. I. teljesen átvette az üzlet irányítását, azonban ő maga tőzsdeigazolvánnyal nem rendelkezett, így a H. J. által előírt tőzsdei megbízásokat tőzsdeigazolvánnyal rendelkező más személyek útján bonyolította le. Az elkövető cselekménye az 1970/1935. sz. M. E. által meghatározott kihágást valósította meg, ugyanis a devizakülföldi főnöke részére befolyt üzleti jövedelmeket az MNB engedélye nélkül használta fel, holott egy zárolt belföldi pengőszámlára kellett volna helyezni az említett rendelet és az azt kiegészítő további rendeleti tilalmak értelmében. A vádlott azzal védekezett, hogy nem tudott a hatályban lévő tilalmakról, különös tekintettel arról, hogy H. J.-t a devizajogi szabályok értelmében „devizakülföldinek” kellett tekinteni. A Budapesti Kir. Törvényszék e tévedést a Kúria gyakorlatával összhangban közömbösnek tekintette, s kimondta, hogy [...] „a jogszabályok nem tudása a büntetés alól nem mentesít”,⁸² amit a Budapesti Kir. Ítéltábla is helybenhagyott.⁸³ Ez az indoklás azonban túl általánosnak tekinthető, hiszen kizárólag a büntetőjogi normában való tévedés irreleváns a Csemegi-kódex rendelkezése és a Kúria gyakorlata alapján.

Ezzel a dogmatikai felfogással találkozhatunk B. M. ügyében is, ahol szintén az adómentesség értelmezése képezte a tévedés tárgyát, egészen pontosan az 1921. évi XXXIX. tc. azon rendelkezése, amely kivételszabályt állapított meg bizonyos keresőtevékenységek adóalapba való bevonása alól.⁸⁴ A Budapesti Kir. Törvényszék az adóügyi jogszabály félreértelmezését nem fogadta el a 81. §-ra hivatkozással, azonban az érvelése eltér a korábbi döntésektől: kiemeli, hogy az elkövető azért nem hivatkozhat alappal az adóügyi normában való tévedésre, mert „az adó eltitkolásának legnagyobb része, mintegy 42 millió korona 1924. évre esik, mikor is

⁸¹ BFL VII. 1. d. 2634. doboz. B. V. III. 6260/1941/6. sz.

⁸² Uo.

⁸³ BFL VII. 1. d. 2634. doboz. B. IX. 2634/1941/13. sz.

⁸⁴ 1921: XXXIX. tc. az őrlési és forgalmi adóról. 29. § (3). bek.: „A törvény alkalmazása szempontjából nem tekinthető önálló kereseti tevékenységnek az oly tevékenység, amidőn valaki bér- vagy szolgálati viszonyban munkaerejét egy vagy néhány munkaadó számára köti le.”

*az általános forgalmi adó törvény rendelkezései már köztudatba mentek át.*⁸⁵ A jogi „köztudatra”, közmeggyőződésre való utalás miatt tehát itt a bíróság már nem mechanikusan hívta fel a Csemegi-kódex 81. §-át, hanem utalás történt a büntetőjogi tévedés körülményeire.

A vizsgált ügyek között azonban akadt egy olyan adócsalási eset, amelyben a Balassagyarmati Törvényszék valamelyest áttörte a Csemegi-kódex merev szabályát és a Kúria álláspontját. A tévedés tárgya ismételten az *1921. évi XXXIX. tc.* egyik rendelkezése volt. Az említett törvény értelmében az őstermelésből származó jövedelem nem tartozott az általános forgalmi adó alapjához. Erre vonatkozóan a törvény egy értelmező rendelkezést tartalmazott, amelynek értelmében a mezőgazdasági tevékenység őstermelésnek minősült, viszont a terménynek iparcikké feldolgozása nem minősült annak, úgyszintén az erdőgazdálkodás sem, így az utóbbi két tevékenység adóköteles volt.⁸⁶ Megállapítást nyert, hogy a vádlott gazdasági tevékenysége abban állt, hogy kivágott fákat gyűjtött össze, s abból készített szőlőkarókat, így nem volt egyértelmű, hogy a tevékenysége őstermelésnek minősült vagy sem. A törvényszék kiemelte, hogy a forgalmi adóról rendelkező törvény *„kétséget kizáró határozottsággal nem rendelkezik”* a kérdéssel, így a vádlottnak az a védekezése, miszerint az eladást adómentesnek tekintette, *„[...] mint törvényt értelmező egyéni vélemény teljesen indokolatlannak nem mondható, a bíróság az adócsalásra irányuló szándék fennforgását bizonyítottanak nem találta.”*⁸⁷ A bíróság tehát a jogszabályi rendelkezés homályosságát *in melius* értékelte, s implicite a keretkitöltő normában való tévedést relevánsnak tekintette. Érezhető, hogy a bíróság nem kívánta deklarált módon áttörni a 81. § merev szabályát, így általánosságban a szándék bizonyítottságának hiányában hozott felmentő ítéletet.

A vizsgált árdrágítással kapcsolatos ügyekben szinte teljes egészében a Kúria 1941-ben kiadott döntvényeiben foglalt dogmatikai álláspontok tükröződnek vissza. Egy – az Egri Kir. Törvényszék előtti ügyben – P. B. zöldségkereskedő vádlott a rendeletben meghatározottnál magasabb áron adott el vöröshagymát R. J.-nek, mindketten tényállásszerű ártüллépést realizálva ezzel. A vádlotti védekezés alapja annyiban állt, hogy nem voltak tájékoztatva a legmagasabb ár felől. A törvényszék szinte szó szerint átvette a Kúria egyik döntvényének megállapítását, kimondva, hogy e védekezés az *„[...] árszabások megfelelő nyilvános közzététele folytán, mint menthető körülmény figyelembe nem vehető.”*⁸⁸ A Kúria kerettényállásokkal és abban való tévedéssel kapcsolatos álláspontja jelenik meg a Kalocsai Kir. Törvényszék

⁸⁵ BFL VII. 1. d. 856. doboz. B. VII. 356/1925/6. sz.

⁸⁶ 1921: XXXIX. tc. 29. § (2). bek.: „A törvény alkalmazásában őstermelésnek számít a mező- és szőlőgazdaság, állattenyésztés, kertészet, gyümölcs- vagy zöldségtermelés, méhészet, vadászat és halászat. Nem számít azonban őstermelésnek a terményeknek iparcikké feldolgozása és ily módon való értékesítése. Nem számít továbbá őstermelésnek a föld terményeinek nyílt üzlethelyiségben, akár a föld tulajdonosa, akár más által való forgalomba hozása, végül a halászatnak vagy vadászatnak bérelt területen kereskedés céljából üzése és a halaknak vagy vadaknak kereskedelem útján forgalomba hozatala. Nem számít végül adómentes őstermelésnek az erdőgazdaság, amelyből származó bevétel általános forgalmi adó alá esik.”

⁸⁷ BFL VII. 1. d. 689. doboz. B. 3187/1923/6. sz.

⁸⁸ BFL VII. 1. d. 2706. doboz. B. 2930/1941/2. sz.

gyakorlatában is. A hetvenéves, földműves foglalkozású M. G. ügyében kimondta, hogy a vádlottat a hatósági árról való téves információja nem mentesíti, hiszen az árkormánybiztosság rendelete a hivatalos lapban kihirdetésre került, s „[...] *hogy ez a rendelet az 1920: XV. tc. kereteinek hézagát tölti ki, a büntetőjogszabállyal egy tekintet alá esik.*”⁸⁹ Szintén az adott jogszabály kihirdetésének objektív tényét emelte ki a Budapesti Kir. Ítéltábla CS. J. ügyében, kimondva, hogy a tejfől árában való tévedés közömbös, hiszen az érintett kormánybiztosi rendeletet a *Budapesti Közlönyben* szabályszerűen kihírdették, s a „[...] *törvény kereteit kitöltő, s azzal egy tekintet alá eső rendelet nem tudása a Btk. 81. § szerint a cselekmény beszámítását nem zárja ki.*”⁹⁰ A Ráckevei Járásbíróság szintén azt állapította meg, hogy a büntetőjogi tévedést befolyásoló személyi körülmények tárgytalanok a 81. § alkalmazása szempontjából. Az alapul fekvő ügyben az elkövető nem volt tisztában a tehéntúró maximális árával. A földműves foglalkozású vádlott védekezésül előadta, hogy egy tanyán él, újságot nem olvas, emberekkel helyzeténél fogva nem igazán érintkezik, így nem volt tisztában a tehéntúró hatósági árával, amit azzal erősített meg, hogy a helyi piacon a hatósági árak jegyzéke még ki sem volt függesztve. A bíróság ezt figyelmen kívül hagyta, s kizárólag arra hivatkozott, hogy a törvényes felhatalmazás alapján kiadott rendelet a büntetőtörvény jogi sorsát osztja, így az abban való tévedés a beszámítást nem zárja ki.⁹¹

IV. 2. JOGALKOTÓI MULASZTÁS HATÁSA A TÉVEDÉSRE – A JÓHISZEMŰ TÉVEDÉS DOKTRÍNÁJA

Az előző fejezetben már utaltam rá, hogy egy esetben a Balassagyarmati Kir. Törvényszék a keretkitöltő normában való tévedést jogértelmezési kétség és a rendelkezés homályossága miatt az elkövető javára értékelte. Ez felvet egy további, általánosabb kérdést: hogyan értékelhető a tévedés, amennyiben az jogalkotói mulasztásra vezethető vissza? E probléma nem precedens nélküli magyar büntetőjog történetében, ugyanis az *ádrágító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. tc.* megalkotásával került a jogirodalom és a joggyakorlat napirendjére. Az *1916. évi IX. tc.* elsőként kriminalizálta az ádrágító visszaéléseket Magyarországon, megalkotva annak egyik legfontosabb alakzatát, az ún. árufelhalmozást.⁹² Ezt az követte el, aki háború idején szerzett be közszükségleti cikkeket nyereszkes céljából a saját házi, gazdasági, üzemi szükségleteit meghaladó mennyiségben.⁹³ A jogalkotó célja ezzel a háborús gazdaságon nyereszkesdni kívánó, visszaélésszerű kereskedelmi tevékenység visszaszorítása volt, azonban a kriminalizációval nem akarta teljesen

⁸⁹ BFL VII. 1. d. 2705. doboz. B. 2120/1941/3. sz.

⁹⁰ BFL VII. 1. d. 2705. doboz. B. X. 10 859/1941/5. sz.

⁹¹ BFL VII. 1. d. 2705. doboz. B. 2907/1941/2. sz.

⁹² VÁMBÉRY Rusztem: „Törvényjavaslat az ádrágító visszaélésekről” *Jogtudományi Közlöny* 1915/49. 491.

⁹³ 1916: IX. tc. az ádrágító visszaélésekről. 1. §; FINKEY Ferenc: „Az ádrágító visszaélésekről szóló 1916. évi IX. t. c.” *Jogállam* 1916/3–4. 156–157.

megbénítani a kereskedelmet,⁹⁴ így büntethetőséget kizáró okokat kapcsolt a fenti magatartáshoz: nem volt büntethető, aki hatósági engedély birtokában szerzett be ilyen cikkeket, vagy azok kereskedésével már korábban is hivatásszerűleg foglalkozott.⁹⁵ A probléma azonban az volt, hogy 1916 és 1917 közötti időszakban a jogalkotó nem határozta meg, hogy mely hatóság jogosult ilyen engedélyt kiadni.⁹⁶

E jogi problémával kapcsolatos esetek megjelentek mind a Budapesti Kir. Ítéltábla, mind a Szegedi Kir. Ítéltábla és illetékességi körükbe tartozó törvényszékek gyakorlatában. K. Gy. ügyében a vádlott a háborút megelőzően kátrányolaj-kereskedő volt. Annak érdekében, hogy a fűszerkereskedéssel foglalkozó, de csődbejutott fivérének segíteni tudjon, kereskedelmi tevékenységét fűszerárura is kiterjesztette, s ezt követően került sor a házi szükségletet meghaladó élelmiszer-áru beszerzésére. A vádlott azzal védekezett, hogy 1916 júliusában iparigazolványt váltott hüvelyes veteményekkel való kereskedésre, valamint be is jegyeztette egyéni cégét.⁹⁷ Fontos kiemelni, hogy az iparigazolvány és a törvényben szereplő hatósági engedély nem szinonim fogalmak. Az iparigazolvány az iparhatóság által kiállított deklaratív hatályú jognyilatkozat, amely a már fennálló iparüzési jogot tanúsítja, a hatósági engedély viszont konstitutív hatályú hatósági aktus, amely a jövőre nézve közszükségleti cikkekké való kereskedésre jogosít.⁹⁸ Az elkövető viszont tévesen úgy gondolta, hogy a kettő azonos egymással. A bíróságnak így több kérdésben is állást kellett foglalnia: (1) egyfelől abban, hogy a hatósági engedélyre mint büntethetőséget kizáró okra vonatkozó tévedést büntetőjogi vagy büntetőjogon kívüli tévedésnek tekinti, (2) másfelől állást kellett foglalnia abban a kérdésben, hogy a bizonytalan jogállapotot milyen dogmatikai elvek mentén értékeli.

A Budapesti Kir. Törvényszék megállapította, hogy az elkövetés és az elbírálás időpontjában a jogalkotó nem határozta meg, hogy mely hatóság rendelkezett hatáskörrel az említett engedély kiadására, így a cégbejegyzés és az iparigazolvány kiváltása pótolja a hatósági engedély kiváltását. A büntethetőséget kizáró okot így fennforogni látta, és felmentő ítéletet hozott.⁹⁹ A Budapesti Kir. Ítéltábla nem fogadta el a törvényszéknek azt az álláspontját, miszerint a hatósági engedélyt pótolná az iparigazolvány vagy a cégbejegyzés, ezek jogi természete ugyanis eltérő. Utalt viszont arra a problémára, hogy az akkor hatályos szabályok szerint nem volt meghatározva az a hatóság, ahova engedélyért lehetett volna folyamodni, ennek következtében a vádlott „jóhiszeműen feltételezte”, hogy a cégbejegyzés és az iparigazolvány kiváltása egy tekintet alá esik a hatósági engedéllyel.¹⁰⁰ Az ítéltábla pedig érvelését

⁹⁴ BALÁS P. Elemér: *Az árdrágító visszaélésekről szóló törvény (1916.: IX. tc.) a gyakorlatban* (Budapest: Magyar Jogélet 1917) 6–13.; 46.

⁹⁵ 1916: IX. tc. 1. §.

⁹⁶ DEGRÉ Miklós: „Az árdrágító visszaélések tárgyában kibocsátott új kormányrendelet” *Jogállam* 1917/9–10. 650–663.

⁹⁷ BFL VII. 5. c. 2486/1917.

⁹⁸ ANGYAL Pál: „Az iparigazolvány 1916: IX. tc. (ÁV.) 1. § 1. bekezdése szerinti hatósági engedélyt nem képez” *Büntető Jog Tára* 1916/2. 20.

⁹⁹ BFL VII. 5. c. 2486/1917.

¹⁰⁰ BFL VII. 5. c. B. I. 3066/1917.

azzal zárta, hogy e tévedés nem büntetőjogi tévedésnek minősül, ennek következtében a 82. § szerinti beszámíthatóságot kizáró okot képez.¹⁰¹

Ugyanez az érvelés jelent meg A. M. és A. H. ügyében is. A vádlottak nyugalmasított gazdasági tisztségviselők voltak, akik jelentős mennyiségű (több mint négy tonna) szappant szereztek be továbbértékesítés céljából, főként azért, mert A. M.-nek a családjában felmerült egzisztenciális problémák és az elhatalmasodó infláció miatt új jövedelemforrást kellett keresnie. A beszerzést megelőzően a vádlottak az iparhatósági jogkörben eljáró kerületi elöljáróságához fordultak, ami ki is állította az iparigazolványt. A Budapesti Kir. Törvényszék nem fogadta el az elkövetők tévedésre alapított védekezését, s azzal érvelt, hogy a hatósági engedély, valamint az iparigazolvány közötti különbség már átment a jogi köztudatba: [...] *már túlhaladott álláspont, hogy az iparigazolvány nem ruházta tulajdonosára a hivatásszerű kereskedői jelleget, sem pedig beszerzésre feljogosító hatósági engedélynek nem tekinthető, az csak közrendészeti okokból kiadott ellenőrzési eszköz*”¹⁰² A vádlottak és védőjük azonban jogi tévedés miatt fellebbeztek, s védekezésük alátámasztására indítványozták a kerületi elöljáróság által hozott véghatározat felolvasását, ugyanis abból állításuk szerint egyértelműen kiderült, hogy az iparigazolványon kívül a közszükségleti cikkekkel való kereskedés szempontjából más engedélytípust nem ismert a hatóság.¹⁰³ A vádlottak tehát az Alsberg által is kiemelt tájékoztatói kötelezettség teljesítésével kívánták bizonyítani a büntetőjogon kívüli tévedésük „menthetőségét”, valamint igazolni, hogy a jogalkotói mulasztás miatt az elkövetők tévedését voltaképpen a hatóság tévedése okozta. E védekezés sikerre vezetett, ugyanis a Budapesti Kir. Ítéltábla felmentette őket. Az előző üggyel azonos módon az ítéltábla megállapította, hogy az elkövetők „jóhiszemű tévedésben” voltak, ugyanis [...] *tévedésük forrása az a hit, hogy a törvényes szabályozás híján a tényleg kiadott iparigazolványt olyannak tekintették, amely a hatósági engedélyt magában foglalja.*”¹⁰⁴ Az ítéltábla ugyanezt a dogmatikai álláspontot képviselte D. D. ügyében is, ahol az elkövető szintén egy kerületi elöljáróság által kiállított iparigazolvánnyal védekezett. A bíróság kimondta, hogy a vádlott tévedésének forrása a „tüzetesebb jogszabály hiánya”, így [...] *jóhiszemű védekezése folytán neki az árdrágító visszaélés vétségének a hatósági engedély meg nem létében rejlő tényállásdéli eleme nem számítható be.*”¹⁰⁵ A Budapesti Kir. Ítéltábla gyakorlatát tekintve kirajzolódni látszik, hogy a bíróság a hatósági engedélyben való tévedést büntetőjogon kívüli tévedésnek tekintette. Ez a nézet álláspontom szerint dogmatikailag összhangban volt a Kúria nem büntetőjogi természetű normatív tényállási elemekre vonatkozó gyakorlatával, hiszen a büntethetőséget kizáró okot képező hatósági engedély egy közigazgatási jogi jogintézmény volt. Megállapítható az elemzett jogesetektől, hogy a judikatúra az általa „jóhiszemű tévedésnek” minősített ügyekben hozott felmentő ítéletet, tehát tartalmilag azokban az esetekben, mikor a jogon

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² BFL VII. 5. c. 3391/1917.

¹⁰³ BFL VII. 5. c. B. I. 2618/1917/10.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ BFL VII.5.c. 16. B. 3214 – 1918/5. szám.

kívüli tévedést „menthetőnek” találta. A. C. és A. H. ügyében már látható volt, hogy a „menthetőségi” feltétel teljesülését a bíróság a tájékoztatási kötelezettség teljesítésére alapította, azonban annak részleteit nem bontotta ki. A levéltári peres iratok között azonban több olyan esetet is találunk, amelyben a bíróságok részletesebben állást foglaltak a „jóhiszeműség” tartalmát illetően.

IV. 3. A TÉVEDÉS JÓHISZEMŰSÉGÉT MEGALAPOZÓ TÉNYKÖRÜLMÉNYEK

S. B. ügyében a vádlott házi szükségleteit meghaladó mennyiségű hagymát szerzett be, előtte azonban a főszolgabíróhoz folyamodott iparigazolványért. A főszolgabíróságon azonban az éppen hivatalban lévő alkalmazottól azt a tájékoztatást kapta, hogy megkezdheti a vegyes kereskedést, annak még az sem akadálya, hogy nem állították ki hivatalosan az iparigazolványt.¹⁰⁶ A hatóság tehát kettős tévedésben volt, hiszen egyfelől joghatásukat tekintve azonosnak tekintette az iparigazolványt a hatósági engedéllyel, másfelől tévedett abban, hogy valaki megkezdheti-e jogszerűen a kereskedést az iparigazolvány kézhezvételét megelőzően. A bíróságnak tehát abban a kérdésben kellett döntést hoznia, hogy a hatóság általi dezinformálás megalapozhatta-e az elkövető tévedését. A Kalocsai Kir. Törvényszék nemlegesen döntött, nem fogadta el a tévedésre hivatkozást, és megállapította a vádlott bűnösségét.¹⁰⁷ A Budapesti Kir. Ítéletábla azonban megsemmisítette a törvényszék döntését, s kimondta, hogy jóhiszemű tévedés áll fenn, és felmentette a vádlottat. A tévedés jóhiszeműségének megítélésében kombinálta az elkövető személyi körülményeit a hatósági dezinformálással. Kiemelte, hogy a vádlott egy földműves napszámos, akinek alacsonyabb műveltségi foka miatt elfogadható, hogy tévedésben volt az iparigazolvány jogi megítélése körében, s ebbéli tévedését a téves hatósági tájékoztatás erősítette meg.¹⁰⁸

A Szegedi Törvényszék világháborús gyakorlatában is több példa akadt a fentiekkel azonos dogmatikai koncepcióra. CS. I., K. F. és V. J. ügyében a vádlottak alkalmi egyesülést hoztak léte, amelynek keretei között hatszáz darab sertést szereztek be, vágta le, majd az azokból kinyert zsírt elraktározták. A vádlottak közül kizárólag K. F.-nek volt érvényes iparigazolványa a sertéskereskedésre nézve, Cs. I. és V. J. pedig tévesen feltételezték, hogy annak birtokában jogszerűen foglalkozhatnak húsipari tevékenységgel.¹⁰⁹ Az elkövetők tévedése ebben az ügyben is a hatóság által szolgáltatott téves információ alapján, ugyanis a sertések beszerzése előtt K. F. feltereste a szolgabíró, aki tévesen azt állította, hogy az említett iparigazolvány mindhármut feljogosítja a sertéskereskedésre. Ezt Cs. Gy. szolgabíró a vallomában is megerősítette. A törvényszék a vádlottak védekezését elfogadta, kimondva, hogy a

¹⁰⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára. (Továbbiakban: MNL BKVML) VII. 2. 105. doboz. B. 516/1917/3.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ MNL BKVML 105. doboz. B. I. 4956/1917/5. sz.

¹⁰⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Vármegyei Levéltára. Szegedi Királyi Ítéletábla iratai VII. (Továbbiakban MNL CSCSML VII.) 625. doboz. B. 422/1917/3. sz.

fenti hatósági tájékoztatás „[...] *alkalmas volt tévedésbe ejteni Cs. I. jóhiszeműségét* [...]”.¹¹⁰ Az előző ügyekkel ellentétben azonban a Szegedi Törvényszék e tévedést nem kizárólag joghatását tekintve (beszámítást kizáró ok) minősítette azonosnak a ténybeli tévedéssel, hanem deklaráltan ténybeli tévedésként azonosította. A bíróság ezen túlmenően a tévedéstan egy elméleti kérdésében is állást foglalt, jelesen abban, hogy az elkövetői tudattartalom szempontjából mikor beszélhetünk tényállási elemekben való tévedésről. A törvényszék szerint „[...] *egy adott ténykörményt tudnia kell annak, akit bűnösnek mondanak ki, de nem határozott tudomással kell rendelkeznie a hatósági engedély és az iparigazolvány közötti különbségről*”.¹¹¹ A törvényszék álláspontja tehát az volt, hogy a törvényi tényállást alkotó ténykörményekre kiterjedő tudat esetén merülhet fel kétely az elkövetőben – mint azt Alsberg is kiemelte –, azonban annak elosztatása céljából tájékozódási kötelezettsége van.¹¹²

A gyakorlat azonban közel sem mondható egységesnek, ugyanis több olyan eset is található a Szegedi Kir. Ítéltábla és illetékességi körébe tartozó törvényszékek gyakorlatában, ahol az elkövető tévedését egyszerűen irrelevánsnak vagy „rosszhiszműnek” tekintették a bíróságok. A Szabadkai Kir. Törvényszék M. S. ügyében egyszerűen nem vette figyelembe a vádlott azon védekezését, miszerint Zenta város tanácsánál iparigazolványt igényelt a kereskedelemre, azonban azt a tanács elutasította azzal, hogy nem is szükséges, hiszen van szatócsengedélye.¹¹³ A törvényszék tehát egyáltalán nem vizsgálta az elkövető tévedésének menthetőségét/jóhiszeműségét. Ugyanezen törvényszék gyakorlatában azonban találhatunk példát a „rosszhiszmű” tévedésre is. P. S. és társa ügyében a vádlottak kettő vagon gyertyát rendeltek Bécsből továbbértékesítés zándékával.¹¹⁴ A vádlottak egy gabonakereskedéssel foglalkozó közkereseti társaságot vezettek, s állításuk szerint Zenta város tanácsától mint iparhatóságtól vegyeskereskedésre jogosító iparigazolványt igényeltek. A törvényszék különösebb indokolás nélkül a törvény téves felfogását érintő védekezést rosszhiszműnek nyilvánította, megállapítva a vádlottak bűnösségét.¹¹⁵ A Szegedi Kir. Ítéltábla helybenhagyta a bűnösséget megállapító ítéletet, azonban az indoklásban részletesebben kibontotta a tévedés rosszhiszműségét alátámasztó történeti tényeket. Utalt arra a problémára, hogy a hatáskörrel rendelkező hatóság hiánya valóban jóhiszemű tévedést alakíthat ki az elkövetőben, azonban azt jelen ügyben nem lehetett megállapítani. Ez azzal magyarázható, hogy a beszerzés időpontjában (1916 szeptembere) „[...] *köztudomású volt a világitási cikkekben való hiány és az, hogy ezeknek a forgalombahozatalát és elosztását külön hatósági intézkedés irányítja*”.¹¹⁶ Az előző két érvelési fordulat között azonban felfedezhető némi ellentmondás, ugyanis ha az engedélyezési rendszer szabályozottságának hiánya tévedést okozhat, akkor kérdéses, hogy miért válik köztudomásúvá az, hogy ható-

¹¹⁰ Uo.

¹¹¹ Uo. A törvényszék e dogmatikai felfogását a Szegedi Királyi Ítéltábla is helybenhagyta. MNL CSCSML VII. 625. doboz. B. 1624/1917/27. sz.

¹¹² ALSBERG (14. lj.) 287.

¹¹³ MNL CSCSML VII. 651. doboz. B. 2008/1917/5. sz.

¹¹⁴ MNL CSCSML VII. 645. doboz. B. 498/1917/5. sz.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ MNL CSCSML VII. 645. doboz. B. 566/1917/11. sz.

sági engedély szükséges az adott közszükségleti cikkekre való kereskedelemhez.¹¹⁷ Másfelől az elkövetők rosszhiszemű tévedését indokolta, hogy az alapul fekvő bizonyítékok (írásbeli értesítés Bécsből a vételár megérkezéséről) szerint a vádlottak a vásárlást az iparigazolvány kiváltását megelőzően bonyolították le.¹¹⁸

Az elemzett ítétekből kirajzolódni látszik, hogy a vizsgált bíróságok a tévedés jóhiszeműségének megítélésénél kulcsszerepet tulajdonítottak az elkövető részéről tanúsított tájékozódásnak és a hatóság által nyújtott tájékoztatásnak. A Szegedi Törvényszék egy esetben azt is vizsgálta, hogy az elkövető hogyan informálódott az adott hatóságnál. A bíróság nem tekintette jóhiszeműnek a vádlott tévedését, s megállapította a bűnösségét arra hivatkozással, hogy a rendőrkapitányi hivatalban csak aziránt érdeklődött, hogy az adott áruk szállításához (nem a beszerzéséhez) milyen engedély szükséges. Így nem fogadta el a vádlott azon védekezését, hogy a rendőség jogilag nem helytálló választ adott, ugyanis a bíróság szerint a feltett kérdés sem volt helytálló.¹¹⁹

KONKLÚZIÓ

A német–magyar jogösszehasonlítás nyomán megállapíthatjuk, hogy mindkét országban a *Nebenstrafrecht* és a kerettényállások eskalációja hívta életre a büntetőjogi tévedést áttörő „menthető” tévedésre vonatkozó dogmatikai diskurzust. Azonban míg Németországban az „intervencionalista kényszerjog” időszakában ez konkrét jogalkotási eredményhez vezetett az 1917. évi tévedési rendelet formájában, addig Magyarországon megmaradt a jogtudósok (Angyal, Berger, Finkey) által megfogalmazott javaslatok szintjén. Megállapítható, hogy a büntetőjogi és büntetőjogon kívüli tévedés elhatárolására sem Magyarországon, sem Németországban nem született egyértelmű dogmatikai elhatárolás. A Kúria releváns döntései azt mutatták, hogy a bíróság konzekvensen alkalmazta a Csemegi-kódexből levezethető *a contrario* értelmezést a büntetőjogon kívüli tévedés relációjában, leginkább a vagyoni elleni bűncselekmények körében. A bíróság több esetben azzal kerülte meg a büntetőjogi-nem büntetőjogi tévedésre vonatkozó dogmatikai elhatárolás kérdését, hogy általánosságban a szándék hiányára vagy a jogtalanság tudatának hiányára tekintettel hozott felmentő ítéletet. Megfigyelhető, hogy a Csemegi-kódex indokolásában szereplő „alapos ok” kategóriáját nem minden ügyben hívta fel a bíróság. Amennyiben hivatkozott rá valamilyen formában (menthető/vétlen/jóhiszemű tévedés), akkor jellemzően a tévedést megalapozó személyi körülményeket vizsgálta, de arra is volt példa, hogy pusztán ornamentáció volt az indokolásban.

¹¹⁷ A „köztudomás” mint jogi tévedést elimináló tényező mellett is felhozhatóak érvek, leginkább az időtényezőre való tekintettel. Dietz Károly ügyvéd, budapesti rendőrfőkapitány is kiemelte, hogy az 1916: IX. tc. hatálybalépését követő egy év után a sajtó és ügyvédi tájékoztatások útján már köztudomású ténnyé vált a hatósági engedély és iparigazolvány közötti különbség, így a jóhiszemű tévedés címén hozott felmentések kifogásolhatók. DIETZ Károly: „Az árdragító visszaélések, a bírói és rendőrségi joggyakorlat I.” *Ügyvédek Lapja* 1917/7. 7–8.

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ MNL CSCSML VII. 649. doboz. B. 4039/1917/7. sz.

A kerettényállást kitöltő normákban való tévedés tekintetében élesen elvált egymástól a Reichsgericht és a Kúria gyakorlata: amíg a birodalmi bíróság az azt kitöltő normákban való tévedést büntetőjogon kívülinek tekintette, addig a Kúria szerint az azt kitöltő normák a büntetőjogi keretnorma jogi sorsát osztották, tehát az azokban való tévedés nem zárta ki a szándékosságot. Álláspontom szerint így nem igazolható Berger Miksa azon álláspontja, hogy a Kúria megpróbálta volna áttörni a Csemegi-kódex 81. §-ának merev szabályát. Az elemzett döntvényekből emellett megállapítható, hogy a Kúria keretdiszpozíciónak tekintett minden olyan tényállást, amelyet akár azonos, akár alacsonyabb jogforrási rangon lévő más jogági jogszabály töltött ki tartalommal, a tényállási elem típusára tekintet nélkül. Mi több, abban az esetben is megállapította kerettényállási jelleget, amennyiben a keret és háttérnorma ugyanabban a jogszabályban kapott helyet. Habár a kerettényállásokkal kapcsolatos álláspontját konzekvensen érvényesítette a Kúria, az mégis ellentmond a korábbi évtizedes gyakorlatának, miszerint a nem büntetőjogi természetű tényállási elemekben való tévedést büntethetőséget kizáró hatállyal ruházta fel. E logikát követve azonban az adójogi, devizajogi, élelmiszerjogi háttérnormák ugyanúgy büntetőjogon kívüli normának minősülnek, azonban azokat a büntetőjogi tévedés hatálya alá vonta a bíróság. Az alsóbb bírósági gyakorlattal összefüggésben levonható a következtetés, hogy a kerettényállásokkal összefüggésben többnyire a Kúria dogmatikai álláspontja tükröződött vissza, e tekintetben csupán egy ellenpéldát sikerült azonosítanom, mikor az értelmezési kétségre vezette vissza a bíróság a tévedés „menthetőségét”, azonban deklaráltnak itt sem mondta azt ki. Ugyan az alapos ok/menthetőség vizsgálata nem volt konzekvens a kúriai gyakorlatban, azonban a vizsgált levéltári iratok azt mutatták, hogy az alsóbb bíróságok esetében következetesebb judikatúrával találkozhatunk. A hatósági engedélyre vonatkozó jogalkotói mulasztás következtében a bíróságok kialakították a „jóhiszemű tévedés” doktrínáját, amelynek során a bíróságok a tévedés „vétkességét” vizsgálták, alapvetően három tényezőt mérlegelve: (1) az elkövető személyi körülményeit; (2) az adott hatóság irányába tanúsított tájékozódást, illetve a hatóságok által nyújtott téves tájékoztatás szerepét, valamint (3) a jogi rendelkezések „köztudatba” való beépülését.

RECENZIO

TAHIN SZABOLCS*

VALÓBAN A NYELV FOGSÁGÁBAN ÉL A JOG?

– BLUTMAN LÁSZLÓ *ÉRTELMEZÉS A JOGBAN. A JOG A NYELV FOGSÁGÁBAN* CÍMŰ MONOGRÁFIÁJÁRÓL

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.05>

Blutman László akadémikus, egyetemi tanár, a hazai jogtudomány egyik legtermékenyebb és legsokoldalúbb szerzője. A nemzetközi jog, az uniós jog, a büntető- és alkotmányjog területén épp oly otthonosan mozog, mint a jog- és kultúrtörténet berkeiben. E hagyományos jogászai területek mellett azonban van egy szokatlan, ám annál inspiratívabb kutatásai területe, ahol a nyelv(elmélet) és a jog(értelmezés) érintkezési pontjait vizsgálja. Az *Értelmezés a jogban. A jog a nyelv fogságában* című új könyve e különös határterületen született.¹

A monográfia másfél évtized kutatási eredményeit fűzi össze. Legkorábbi rétege 2010-re datálható, Blutman ekkor tette közzé a *Bírói jogalkalmazás és szöveghű értelmezés* című programadó tanulmányát, míg a legfrissebb réteget a 2025-ben megjelent írás adja. Az olvasó ezúttal is egy szakirodalomban bővelkedő könyvet vehet a kezébe. A források széles, interdiszciplináris horizontot fognak át: a filozófus Gadamer, a nyelvész-szemiotikus Umberto Eco, a pragmatista Richard Posner, a kultúrantropológus Clifford Geertz mellett a szépipró Örkény István, Ady Endre is idézett szerzői a könyvnek. Blutman a kortárs szakirodalom mellett rendre megszólaltatja a klasszikus jogtudósainkat is. Kolosváry Bálint, Szász-Schwarcz, Szladits, Somló Bódog, Grosschmid Béni, de még Werbőczy gondolatai is termékenyen gazdagítják a kötet érvelését.

Mindez akár a gyakorlati elköteleződés hiányát is jelenthetné, a szerző azonban hamar felülírja az efféle várakozásainkat. Már a kötet elején leszögezi: „[a] célpont a praktikum, és nem a különböző értelmezési elméletek elemzése vagy megvédése.” (14. o.). E gyakorlati szemlélete teszi a monográfiát nyitottá arra, hogy az elmélet iránt fogékony olvasók mellett gyakorló jogászok is haszonnal forgathatják. Ítélező bírók számára – ilyen e recenzio szerzője is – revelatív kritikai igazságokat tár fel, de érvelési muníciót kínálhat a vád- és ügyfélképviselő hatékonyabb ellátásához, vagy gazdagíthatja az olvasók jogi műveltségét. A kötetre általában jellemző szerkesztési elv, hogy az elméleti megfontolásokkal karöltve járnak a Kúria,

* PhD, bíró, Zalaegerszegi Járásbíróság, 8900 Zalaegerszeg, Várkör 2. E-mail: tahinsz@gmail.com.

¹ BLUTMAN LÁSZLÓ: *Értelmezés a jogban. A jog a nyelv fogságában* (Budapest–Szeged: Gondolat–Iurisperitus 2025).

az Alkotmánybíróság, a nemzetközi bíróságok döntései, nagy erénye tehát, hogy az értelmezésméлетet „alkalmazott tudományként” tárja elénk.

Blutman könyvének fókuszában a hazai bírósági jogértelmezés áll. A témaválasztás azt a meggyőződést implikálja, hogy a jogértelmezést meghatározó gondolkodási mintáink (kritikai) bemutatása is legalább annyira fontos feladat, mint a jog dogmatikai rendszerezése. Az írott jogot körülölelő bírói gondolkodási szokásaink ugyanis döntő hatást gyakorolnak a jog formálódására. Sokszor elfeledett alapvetésről van szó: a jog nem immanens rendszerében, hanem a bíróság által *értelmezett formában* kényszeríthető ki. Ennek a kötet a nyelvelméleti-szemiotikai indokát is megadja: a jogszöveg csak nyelvi jel, a jogi norma nem e jellel egyenlő, hanem az értelmezés *eredményével* (23–40. o.). Más szövegében Blutman ezt jóval radikálisabban is megfogalmazza: a jogi normát a jogszövegből az emberi elme hozza létre, ez tekinthető leginkább belső jogforrásnak.²

A korábbi jogi gondolkodásunkban az értelmezési gyakorlatban testet öltő „élő jog” kutatása a jogelmélet számára kézenfekvő feladat volt. E terminust használó Szászy-Schwarz Gusztáv és Szladits Károly egyaránt az élő jog leírását tűzte ki céljául.³ A monográfia azonban ennél elméletibb kérdéseket feszeget: valójában nem azt kívánja bemutatni, hogy mi az élő bírói jog, hanem azt, hogy az élő jogot milyen kanonizált, legálisnak tekintett értelmezési folyamatok hozzák létre. E vizsgálódások jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen e folyamatok magyarázzák, hogy az élő jog *miért épp’ ilyen – és nem másmilyen* – tartalommal jön létre. Az ilyen folyamatok – hacsak meg nem mutatjuk őket – rendszerint némán hagyott, láthatatlan jelenségei maradnak a jognak. „A bírának szabadságukban áll olyan sokat vagy keveset mondani a határozatban, amennyi jólesik nekik” – írja a szerző Duxburyt idézve (109. o.).

Blutman jogértelmezéssel kapcsolatos vizsgálódásai ma azáltal kapnak aktualitást, hogy a 2020. április 1-jén „bevezetett” (korlátozott) precedensrendszerben a felsőbírósági döntések a hazai jogrendnek is megkerülhetetlen rétegévé váltak. Hiszen – a *stare decisis* elve szerint – a Kúria közzétett döntésein keresztül válik kikényszeríthetővé a jog. A monográfia ezzel egy mindinkább sürgető tudományos igényt elégít ki. A bírói jogformálás behatóbb vizsgálata egyre időszerűbb kérdéseink közé tartozik, a jogi gondolkodásunkban egyre aktuálisabb felülvizsgálni az írott jog és a jogértelmezés egymáshoz fűződő viszonyát.

A monográfia különösen vonzó jellemzője, hogy a nyelvelméletet és az értelmezésméлетet egymásba fonódó területként mutatja be. *A jog a nyelv fogságában él* – állítja a kötet alcíme. A szerző e meggyőződését más írásában is hangsúlyozza: a jog csak a nyelvvel megkonstruált valóság keretében létezik, egy jogi kijelentés léte a nyelvben van.⁴ E megállapításnak azonban – úgy vélem – létezik egy messzebbre

² BLUTMAN László: „Jogforrások: elméleti zavarok és nyitva maradó kérdések” *Jogtudományi Közöny* 2025/10. 422–423., <https://doi.org/10.59851/jk.80.10.1>

³ SZÁSZY-SCHWARZ Gusztáv: *Magánjogi fejtegetések felsőbírósági határozatok kapcsán* (Budapest: Franklin-Társulat Nyomdája 1890) 10., SZLADITS Károly: *A magyar magánjog I.* (Budapest: Grill 1941) 194.

⁴ BLUTMAN László: „Van-e jogi tudás, avagy mit tudhatunk a jogban?” *Jogelméleti Szemle* 2014/3. 34–35.

nyúló következménye is. Tekintve, hogy a jog létezése nyelvfüggő, a jogképződéssel kapcsolatos elgondolásainkra döntő hatással lehet az, hogy miként gondolkodunk a nyelv működéséről.⁵ A jog ezáltal nemcsak a nyelv, de a nyelvelmélet (nyelvszemlélet) fogságában is él – ebben az értelemben a monográfia alcímét e többletjelentéssel is érdemes gazdagítani. Nemcsak arról van tehát szó, hogy a jog a nyelvben/nyelv által létezik, hanem arról, hogy az élő jog képződésének alaktanát attól függetlenül rajzolhatjuk fel, hogy milyen nyelvelméleti paradigmában *hiszünk*.

A kötet nyelvszemléleti meggyőződéseit alapjaiban a szerző textualista – saját szóhasználatában – *szövegű/szövegempirista jogértelmezéshez* való vonzódása szövi át. Alapvetése, hogy a jogalkalmazás során a jogi szövegeknek a hétköznapi (vagy szakkifejezések esetén a szakmai) nyelvhasználatban kialakult szokásos értelméből kell kiindulni (115–130. o., 185–197. o.).⁶ Ilyen értelemben tehát a szövegű értelmezés nem a jogszöveghez hű, hanem annak szokásos értelméhez. Azt hiszem, a monográfia metaforikus alcíme erre az elméleti kötődésre is utal, hiszen azt sugallja, hogy a jog a jogszöveg nyelvi tartalmából dekódolható. A nyelvi fogság metaforája azonban nem csupán ártatlan szókép. A tudományos metaforáink arra szolgálnak, hogy az általuk kínált keretek között értsünk meg bonyolult jelenségeket.⁷ A nyelv fogságában élő jog metaforája a kötet kérdésirányait és az arra adott válaszokat egyaránt meghatározza. Így áll ez a bírói jogértelmezéssel is: azzal az állítással, hogy a jog a nyelv fogságában él, érzéketlenné válhatunk a jog nyelven kívüli meghatározottságára.

A kötet hat fejezetből és további alfejezetekből áll. Az 1. fejezet „A jogértelmezés háttere: tizenöt dilemma és töréspont” címet viseli (14–48. o.), amelyben a szerző az értelmezés és a jogértelmezés elméleti előkérdéseit tárgyalja. „A jogértelmezés hagyományos leírása és ennek kiváltása” című 2. fejezet (49–84. o.) arra mutat rá, hogy a magyar jogi gondolkodás sematikus értelmezési módszerek foglya, ráadásul e fogalmakat a gyakorlat következtelenül használja. A 3. fejezet „A megszorító és kiterjesztő értelmezés” címet viseli (84–130. o.), amelyben a szerző a szövegű értelmezéstől való kontextuális eltérés „kritikáját” fogalmazza meg, majd az 4. fejezetben – „A textuális értelmezésen túl: nehézségek a jogszövegben” címmel (130–185. o.) – a kontextuális értelmezés szükségességéről ír, annak nehézségeivel és képlékenységeivel együtt. Az 5. fejezetben – „Értelmezési támpontok – érvelési formák – értelmezési szabályok” (185–239. o.) – a kontextuális értelmezés jellemzőit és formáit katalogizálja a magyar jogrendben, míg az utolsó, 6. fejezetben (239–285. o.) a jogértelmezés sajátos területeire tekint ki (büntetőjog, magánjog,

⁵ A nyelvelmélet és a jogértelmezés szoros összefüggéseiről különösen lásd: Peter GOODRICH: *Legal Discourse. Studies in Linguistics, Rhetoric and legal Analysis* (New York: St. Martins 1987) 5, 9–83.; Andrei MARMOR – Scott SOAMES (szerk.): *Philosophical Foundations of Language in the Law* (Oxford: University Press 2011) 1–14.

⁶ A szerző e témában született legfontosabb korábbi szövegei: BLUTMAN László: „Bírói jogalkalmazás és szövegű értelmezés” *Jogesetek Magyarázata* 2010/4. 94–104., BLUTMAN László: „Szövegempirizmus és analitikus jogdogmatika: jogi elemzés sub specie linguae.” *Pro Futuro* 2014/2. 105–125., <https://doi.org/10.26521/profuturo/2014/2/5476>.

⁷ George LAKOFF – Mark JOHNSON: *Metaphores We Live By* (Chicago: University of Chicago Press 1980).

alkotmányjog, nemzetközi jog, tanúvallomások, szakértői vélemények, végrendeletek, szerződéses nyilatkozatok).

A monográfia olvasása során a szövegű/textualista nyelvi nézőpont felől haladunk a szövegen túli, kontextualista jogértelmezési irányok felé. Ennek során mintegy glosszaszerűen fogalmazódnak meg lényegi megállapítások a *contra legem/praeter legem* jogértelmezés határai, a kiterjesztő/megszorító jogértelmezés problémaköre, a hatalommegosztás problematikája, a bíró joghoz (szöveghez) kötöttsége, szubjektív meggyőződésének érvényesülése, a jogbiztonság sérelmének veszélye kapcsán. A kötet nézőpontja eközben folyamatosan oszcillál: a szerző hol a bírósági gyakorlatot ismerteti, hol a saját – sokszor –kritikai hangját halljuk ki a szövegből. A textus/kontextus ellenpólusok nem csak a könyv tematikáját rendezik. E fogalmak szerint történik a bírói jogértelmezés folyamatának leírása is. Blutman szerint a jogértelmezés – utalva a *duplex jogértelmezés* hagyományaira – két lépésben történik: a bíró a jogszöveg szokásos értelméből indul ki, ha ennek eredménye a tényállás tükrében nem kielégítő, egyre szélesebb (immár kontextuális) körből meríti az értelmezési támpontokat (80–83. o.).

A szövegű jogértelmezést követő 5. fejezetben a szerző külön részt szentel a szövegen túli jogértelmezés bemutatására. A kontextuális jogértelmezési keret első csoportját az (i) *értelmezési támpontok* képezik (*loci*, 185–196. o.). Ezek közül az első csoportot a magasabb rendű normák (Alaptörvény, Európai Unió joganyaga, nemzetközi normák stb.) adják, a másodikat megelőző (kúriai, alkotmánybírói, Európai Unió Bíróságának) határozatai adják, végül a harmadik csoportban a szubsztantív támpontok szerepelnek. Utóbbiak közül az Alaptörvény és a józan ész érvényesülése a bíróságok számára feltétlen követésre szorul (189. o.), ehhez képest a jogszabály célja csak másodlagos és csak feltételesen követendő szubsztantív támpont (190., 196. o.). Más szubsztantív értelmezési támpontok szabadon választhatóak (pl. a szakirodalmi munkák). Az értelmezési támpontok mellett vannak *érvelési formák* (ii) (*figurae*, 197–216. o.), amelyek „beágyazódnak” a döntés indoklásába. Ezek töltik fel szerkezettel a döntés érvelését, ez adja az érvelés meggyőző erejét. Ezek a klasszikus retorikából ismert, többnyire latin megnevezésű formák: *argumentum a contrario*, *per analogiam*, *ex minore*, *a fortiori*, *a maiore a minus*, *ex silentio*. Végül van egy harmadik fogalomkör is, az értelmezési szabályok (iii) (*regulae*, 216–238. o.), ilyen például az *expressio unius exclusio alterius*, az *ejusdem generis*, az *in claris non fit interpretatio*, *in dubio pro libertate*, *in dubio mitius*.

E szövegen túli területen kezd a jogértelmezés leírása bonyolulttá és megfoghatatlanná válni. Míg a jogszöveg szokásos (szövegű) jelentése konvencionális, előre kalkulálható, addig a szerző a szövegen túli jogértelmezést már formátlan, diffúz és bizonytalan területként mutatja be. A bizonytalanságot tetézi, hogy a kontextuális értelmezés leírására a szerző olyan fogalmi listát kínál fel, amelynek elemi egy-másba fonódnak, átfedik egymást, a hierarchiájuk sem mindig tisztázott.

Számomra például nem volt világos, hogy az értelmezési támpont – érvelési forma – értelmezési szabály hármas elemeinek mi az egymáshoz való viszonyuk. Nyilvánvaló például, hogy a Kúria eseti döntésében mint támpontban egyaránt megjelennek szubsztantív támpontok, érvelési formák, de értelmezési szabályok is. Itt

valójában mi az, ami köti a jogértelmezést? Maga a határozat, ami a monográfia szerint értelmezési támpont, vagy a határozat érvelése, ami azonban értelmezési támpontokat, érvelési formákat, de értelmezési szabályokat is tartalmazhat? Más helyen is találkozhatunk átfedésekkel. A józan ész szubsztantív támpontja például több területen is megjelenik: (i) egyfelől az Alaptörvény 28. cikke alapján értelmezési támpont, (ii) de érvelési forma is egyben (*argumentum ad absurdum*, *argumentum ad consequentiam*), (iii) ugyanakkor megjelenik értelmezési szabályként is (224. o.). Az érvelési formák között szintén találkozhatunk elmosódott fogalmi határokkal, az itt megjelenő *argumentum a contrario* történetesen azonos lehet az értelmezési szabályként megjelölt *expressio unius exclusio alterius* elvével (226. o.). Végül, akár lehet olyan kontextuális támpont is, amely mindhárom területet magában foglalhatja: a kötet nomenklatúrája szerinti szakirodalmi érvelésben (választható értelmezési támpont) például előfordulhatnak érvelési formák, egyúttal értelmezési szabályok is. Mindemellett a fogalmi listák tetszés szerint bővíthetők: az érvelési formák köre beláthatatlan (199. o.), de az „értelmezési szabályoknak is van egy beláthatatlan köre, melyben az egyes elemek átfedik egymást, sokszor ellentétesek egymással, alkalmazásuk feltételei korántsem tisztázottak” (219. o.) – írja a szerző.

Azok a listák, amelyek nem zárulnak össze formává, a szubjektivitás érzetét kelтик.⁸ A szövegen túli jogértelmezést a kötet is olyan mezőként reprezentálja, ahol a szövegtől „elszakadó spekulációk történnek” (223. o.), a „bíró saját, szubjektív, *ad hoc* preferenciája érvényesül” (124. o.), a bíró által konstruált, fiktív területre lépünk, e fikciókkal a bíró valójában a saját következtetéseit legitimálja (66–67. o.), a jog kiszámíthatatlanná, ellenőrizetlenné válik (123. o.).

Blutman a céltételező jogértelmezést is e bizonytalan területen helyezi el. A „jogszabály szövegével szemben azonban nem lehet semmiféle jogszabályi célt azonosítani, és az értelmezési támpontok sem támogathatnak a szövegtől elszakadó spekulációkat a cél mibenlétére nézve.” (223. o.) A céltételezés tehát a spekulatív, szubjektív jogértelmezés veszélyét rejt magában, így egy *contra legem* döntés sem igazolható a jogszabály céljára hivatkozva (181. o.). Számomra itt feloldhatatlan ellentétnek tűnik, hogy léteznek ugyan *szövegen túli* értelmezési támpontok, de azok mégsem vezethetnek „*szövegen túli*” értelmezéshez. A kötet által képviselt értelmezésmélt ugyan túlhaladni látszik a szöveghű jogértelmezést, de a kontextuális jogértelmezést mégis a jogértelmezés deviáns jelenségeként mutatja be.

Nem világos, hogy Blutman elméletében mi a jogszöveg és a norma céljának a viszonya. E viszony tisztázása azonban az alaptörvény 28. cikke alapján elengedhetetlennek tűnik. E témakörben a monográfia egy vélelmet említ, amely szerint „a jogalkotó vélelmezhetően a célját a jogszabály szövegének elfogadásával elérhetőnek és teljesíthetőnek tekinti, a cél megállapításához tehát nem kell a jogszövegben fel nem lelehető elképzelésekre építeni.” (223. o.) A *cél és jogszöveg* egysége szerint a célt a jogszöveg határozza meg, azon túl azonban nem konstruálható jogszabályi cél.

A monográfia ezzel a vélelem lényegi elemét téveszti szem elől, a vélelmek természetéhez ugyanis hozzátartozik, hogy megdönthetők. Peter M. Tiersma nyelvész

⁸ Umberto Eco: *A lista māmora* (Budapest: Európa 2009) 15–16.

szerint a jogszövegek *autonóm szövegek*, amelyek hasonlatosak a palackpostához, ahol a hajótöröttnek az üzenetet úgy kell megszövegeznie, hogy az minden szándékolt tartalmat magába sűrítse. Csak így biztosítható, hogy a palackba zárt üzenet szövege alapján a hajótöröttre rátaláljanak.⁹ Tiersma azért nevezi a jogszabályokat autonóm szövegeknek, mert azoknak önmagukban kell a jogalkotó szándékát hordozniuk, így a bírának feltételezniük kell, hogy a jogalkotó a teljes szándékát – a leginkább lehetséges mértékben – a jogszabály szövegébe sűrítette. E vélelmek azonban megdönthető vélelmek.¹⁰

Számomra Tiersma metaforája – ellentétben a nyelvi fogásban élő jog metaforájával – alkalmasabban tűnik a jogértelmezés folyamatának leírására. A jogszöveg és cél egységéhez fűződő vélelem megdöntésével ugyanis számos jogértelmezési dilemma oldható meg. Hadd hozzak a vélelem megdöntésére egy példát a napi gyakorlatból. A Pp. 344. § (3) bekezdésének szövege szerint az elsőfokú bíróság a fél kérelmére a határozat jogerőre emelkedése után is engedélyezheti a részletekben történő teljesítést. E szóhasználat szövegű értelmezése szerint a teljesítési határidő csak pénzbeli marasztalás esetén módosítható, hiszen csak a pénz fizetését lehet részletekben teljesíteni. Mi történik akkor, ha a jogerős ítélet más marasztalást tartalmaz, például ingatlan elhagyására kötelezi az alperest? Annak ellenére, hogy itt a részletekben történő teljesítés „fogalmilag” kizárt, a bíró *feltételezésekbe bocsátkozik* a jogalkotó célját illetően. Azt mondja: nincs olyan észszerű indok, ami a pénzbeli marasztalás és az ingatlan elhagyására kötelezés ilyen szempontból történő megkülönböztetését indokolná, így a bíróság az ingatlan elhagyására is adhat halasztást.¹¹ Ebben az esetben a jogot nem a jogszöveg, hanem a bíró feltételezése (spekulációja) hozza létre. E feltételezett normatartalom az Alaptörvény 28. cikkének is megfelel, amely szerint a „[a] jogszabályok értelmezésénél azt kell feltételezni, hogy a józan észnek [...] megfelelő, [...] célt szolgálnak.” Adott esetben *contra legem* jogértelmezésnek tekinthető-e az a jogértelmezés, amely a jogszabály szövegén ugyan túllép, de a jogszabály/jogalkotó feltehető célján nem? Spekuláció ez, vagy ellenkezőleg: a jogértelmezés olyan jelensége, amellyel a bíró beteljesíti a jogszabály célját?

Nagyon valószínűnek tűnik, hogy ebben az esetben nem a jogszöveg, hanem a céltételezés irányítja a jogértelmezést, és ez alapján szelektál a bíró az értelmezési formák, illetve szabályok között. Ha a Blutman által javasolt nomenklatúrából indulunk ki, adott esetben alkalmazható lenne a *cél és jogszöveg* egységének elve szolgáltatásban álló *expressio unius exclusio alterius* értelmezési szabálya: a jogalkotó a „részletekben történő teljesítés” fordulatot használata, ez kizárja a halasztás engedélyezését. De miért ne lehetne alkalmazni az *argumentum ex silentio* szabályát?

⁹ Peter M. TIERSMA: „A Message in a Bottle: Text, Autonomy and Statutory Interpretation” *Tulane Law Review* 2011/2. 431–482.

¹⁰ Lásd TIERSMA (9. lj.) 471. Barak szintén arról a vélelemről ír, hogy a jogalkotó akarata a jogszöveg nyelvi tartalmából olvasható ki, e vélelem azonban bírói érveléssel megdönthető. Aharon BARAK: *Purposive Interpretation in Law* (Princeton: Princeton University 2005) 144–145.

¹¹ Az ilyen pragmatikai következtetésre lásd: Andrei MARMOR: „Defeasibility and Pragmatic Indeterminacy in Law” in: Alessandro CAPONE – Francesca POGGI (szerk.): *Pragmatics and Law. Philosophical Perspectives*. (Switzerland: Springer 2016) 30., <https://doi.org/10.1007/978-3-319-30385-7>.

A jogalkotó ugyan az ingatlan elhagyása kapcsán nem rendelkezett, de a halasztás engedélyezésének lehetőségét explicit módon sem zárta ki, így a halasztás engedélyezhető.

A szövegen túli értelmezéssel kapcsolatos bizonytalansági problémák azzal válaszolhatók meg, ha abból indulunk ki, hogy a bírói jogértelmezésnek voltaképpen *egyetlen támpontot* kell figyelembe venni, a jogalkotó célját. Ezzel nemcsak a végtelen listáktól, de a céltételezéshez kapcsolódó szubjektivitás vádjától is megszabadulhatunk. Minden, a kötet által felsorolt értelmezési szubsztantív támpont, még a feltétlenül érvényesülő józan ész és az alaptörvény-konform jogértelmezés is, a jogalkotói cél konstruálása során érvényesül. Hiszen a bíró így gondolkodik: a jogalkotónak a jogszöveg megalkotásával nem lehet olyan célja, amely ellentétes a józan ésszel, az Alaptörvénnyel, a jogintézmény társadalmi rendeltetésével, céljával stb. Az ilyen tartalmú célt a bíróság konstruálja meg a jogértelmezés során. E céltételezés rendezi egybe a különböző érvelési formákat is, ez adja a belső rendezőelvet, melyik értelmezési forma, értelmezési szabály kerül előtérbe, kerekedik felül a másikon, és melyiket mellőzi a bíróság.

A célkutató jogértelmezéssel a szerző behatóan nem foglalkozik, e kérdés tárgyalására a kötet csak egy rövid kitérőt szán (63–68. o.). Ennek tárgyalását a monográfia annak ellenére kerüli meg, hogy az Alaptörvény 28. cikke szerint ez az elsődleges értelmezési kánonunk. Jóllehet a monográfia az értelmezési szabályok „háttérének megvilágításával” kívánja elősegíteni, hogy „minél optimálisabb, jobb megoldást lehessen adni a konkrét jogértelmezési problémákra” (11. o.), e *háttér* megrajzolása, tisztázása részben elmarad. Ezen a téren a monográfia kevésbé önreflexív, a célkutató jogértelmezés mibenlétével, problémakörével szinte alig foglalkozik.

A monográfia olvasása során visszatérő alapérzetünk, hogy a szerző a célkutató jogértelmezést a bírói önkény és visszaélés lehetőségével kapcsolja össze. Az Alaptörvény 28. cikke azonban éppen arra szorít minket, hogy a jogalkotói cél feltárásának leírására tegyünk kísérletet. Úgy vélem, nem az a kérdés, hogy milyen véges vagy végtelen számú érvelési fogással, az értelmezési szabályok milyen nomenklatúrával írhatjuk le a jogértelmezés folyamatait, hanem az, hogy a jog valós működése során a bíróságok milyen értelmezési „technikákkal” ragadhatják meg mind teljesebben a jogalkotó célját.

Hogyan szabadulhatunk meg a céltételezés iránti aggályainktól, félelmeinktől, és hogyan tudjuk átláthatóbbá tenni a szövegen túli jogértelmezést? Hogy szabadulhat ki a jog látszólagos oltalmat nyújtó nyelvi fogságából úgy, hogy a bírói hatalom ne tűnjék ilyen önkényes és veszélyes hatalomnak? Hogyan tekinthetjük legális területnek a célkutató jogértelmezést? E kérdések megválaszolásának kulcsa a nyelv-szemléletünkben rejlik.

* * *

1. „A szó halálosan szerelmes a valóságba, de soha nem érintheti meg.”¹² E sóvár-gás a jogalkotó nyelvére különösen igaz, a nyelv ugyanis csak részletes (*kazuisztikus*) körülírással képes a valóság megragadására, e bőbeszédűség azonban a jogalkotóra nem jellemző. A valóság folyamatos változásban áll, ezért a jogalkotó nem látja előre az összes lehetséges felmerülő esetet, így a jogszövegek nyelve eredendően „nyitott szövedékű”. „Amikor az előre nem látott eset felvetődik, akkor [...] tisztázzuk azt a kérdést, hogy az adott szabály céljai szempontjából az egyes szavak mit jelentenek.”¹³ A nyelvileg félárnyékos, bevilágítatlan területeken tehát óhatatlanul felmerül az a jogalkalmazói kérdés, hogy mit tenne a törvényhozó, ha jelen volna, és a (nyelvi) hiányokat ismerné.¹⁴ Mindemellett számolnunk kell egy harmadik, el nem hanyagolható jelenséggel is. Nem szabad túlbecsülni a jogalkotó nyelvi kompetenciáit, számolni kell olyan esetekkel, amikor a jogalkotó nyelvileg hibázott. „Nem egyszerűen azt kell megkérdeznünk, hogy mit szándékozott kifejezni a beszélő, hanem azt is, hogy mit sikerült kifejeznie, mert lehetséges, hogy a beszélőnek nem sikerült azt kommunikálnia, ami a szándékában állt” – írja Andrei Marmor jogfilozófus.¹⁵

Blutman nyelvszemléleti-értelmezésméleti meggyőződésével folytatott vitám abból adódik, hogy a nyelvnek más jelentéshordozó erőt tulajdonítunk. A beszédaktus-elmélet megalkotója, J. L. Austin a nyelvi cselekvések kapcsán azt hangsúlyozta, hogy a nyelv egyfelől nem pontos, másfelől nem is explicit. Bár „a nyelvi pontosság világosabbá teheti, hogy mit mondunk – vagyis a jelentést; az explicitiség [értsd: nyelvi kifejtettség – beszúrás tőlem] a megnyilatkozás erejét teszi világosabbá, vagyis azt, hogy az miként értendő.”¹⁶ Az, hogy a jogszabály szövege mit *jelent*, a grammatikai szabályok, illetve a szavak szokásos értelme alapján dekódolható. Voltaképpen Blutman nyelvszemlélete itt horgonyzik le, erre építi az értelmezésméletét. Az azonban, hogy egy nyelvi megnyilatkozás miként *értendő*, már a nyelvi kifejtettségre tartozik, amely a bírói jogértelmezés (jogalkotás) során alakulhat ki.

Blutman a *contra legem* kritikáit rendre a szemantikai tartalom (jelentés) megsértése kapcsán fogalmazza meg. A modern nyelvészeti kutatások azonban a monográfia által kiemelt helyen kezelt szemantikai tartalomnak kisebb súlyt tulajdonítanak. A szövegközpontú jelentéskonceptiókat a nyelvhasználók társas interakcióján alapuló jelentésméletekkel váltják fel, miközben azt hangsúlyozzák, hogy a jelentésképződés a „másik tudat” („*other mind*”) jelenléte miatt dialogikus, kommunikatív és diszkurzív természetű.¹⁷ E társas folyamatok során jutnak szerephez a nyelvi megnyilatkozás szemantikai tartalomtól túli elemei: a beszélő és a hallgató által egyaránt ismert kontextusból kikövetkeztethető *szándékolt tartalom* és a ki nem mondott, de kölcsönösen odaértett, kölcsönös elköteleződéseken alapuló tartalmak is,

¹² KRASZNAHORKAI László: *A magyar nemzet biztonsága* (Budapest: Magvető 2025).

¹³ H. L. A. HART: „A jog nyitott szövedéke” in VARGA Csaba (szerk.): *A jogi gondolkodás paradigmái* (Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem 1999) 38–46.

¹⁴ SZLADITS (3. lj.) 179.

¹⁵ Lásd MARMOR (11. lj.) 31.

¹⁶ JOHN L. AUSTIN: *Tetten ért szavak* (Budapest: Akadémiai 1990) 85.

¹⁷ GOODRICH (5. lj.) 15–16.

amelyről utóbb akár az is kiderülhet, hogy arra a beszélő szándéka nem feltétlenül terjedt ki (*feltételezett, implikált tartalom*).¹⁸

A jogértelmezés folyamata gyakran a szöveg előtti tartományban kezdődik. Peschka Vilmos egy tanulmányában arra hívja fel a figyelmünket, hogy a törvényhozást a felejtés jellemzi, a bírói hatalom azonban annál inkább a hagyomány „szavára” hallgat, így a megértési folyamatot a jogi hagyomány szigorúan korlátozza és behatárolja.¹⁹ Ahogy Mishael Cheshin fogalmazott: „Nem üres kézzel érkezünk. Minduntalan magunkkal hordjuk a szerszámosládánkat. E ládában vannak az értékeink, alapelveink, doktrínáink. [...] Az értelmezést ezek használatával kezdjük, és innen folytatjuk.”²⁰

Ez a szöveg előtti tartomány adja a megértés előzetességét, voltaképpen ebbe íródik bele a jogalkotó által kihirdetett jogszöveg szemantikai tartalma. A nyelvi fogásra ítélt jogot tehát megelőzi egy jogi hagyomány, emlékezet, amelyet a jogalkotó – ha ez a szándéka – az explicit jogszabályokkal írhatja felül. A közös tudás, a múltból meglévő előfeltevések, implikatívák, a beszélgetőpartnerek számára ismert kontextuális elemek, a jogértelmezési kánonok mind-mind olyan előzetes eszközök, amelyek a jogértelmezésnél eleve „nálunk vannak”, így óhatatlanul – és legtöbbször öntudatlanul – megelőzik a szöveg megértését. Az explicit nyelvi tartalmak a megértés során tehát eleve ilyen pragmatikai feldúsításon esnek át.

Ez megfordítja a bírói jogértelmezés monográfia által felrajzolt irányát. A kötetben bemutatott duplex jogértelmezés szerint a bírót a jogszöveg szokásos értelméből indul ki, ha ennek eredménye a tényállás tükrében nem kielégítő, immár kontextuális körből meríti az értelmezési támpontokat (80–83. o.). A jogértelmezés azonban ezzel ellentétes irányú: nem a jogszöveg az elsődleges, ellenkezőleg: a jogszöveg sokszor az előfeltevések nyelvi cáfolataként működik. Ha jogértelmezést nem így képzeljük el, az sokszor helytelen jogértelmezéshez vezethet.²¹

2. A nyelvi pragmatikát alapul vevő jogirodalom szerint a jogi nyelvet a jogalkotó és a bíróságok *közösen használják*, ezért a jogképződés e két hatalmi ág közötti „kooperatív eredményre vezető nem-kooperatív stratégiai játékokhoz” hasonló dialóguson alapul.²² E non-kooperáció során jöllehet a bíróság nyelvíleg nem mindig együttműködő, a játszmák kimenetele végül mégis kooperatív lesz. E nyelvhasználat során mindkét hatalmi ág ugyanarra törekszik: a jogpolitikai célok, az alapjogok, az alkotmányos értékek, a közjó, a józan ész vagy más – az adott jogterületen fontos-

¹⁸ Andrei MARMOR: „The Pragmatics of Legal Language” *Ratio Juris* 2008/4. 423–452., <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2008.00400.x>; Andrei MARMOR: „Can The Law Imply More Than It Says? On Some Pragmatic Aspects of Strategic Speech” in Andrei MARMOR – Scott SOAMES (szerk.) *Philosophical Foundations of Language in the Law* (Oxford: University Press 2011) 84–106., <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199572380.001.0001>.

¹⁹ PESCHKA Vilmos: „A jog mint a hermeneutika modellje” in *Appendix „A jog sajátosságához”* (Budapest: KJK 1992) 149.

²⁰ Idézi: BARAK (10. l.) 136.

²¹ E folyamatról lásd: TAHIN Szabolcs: „Az Alkotmánybíróság határozata a Budapest Környéki Törvényszék és a Váci Járásbíróság vad és személygépkocsi összeütközése tárgyában hozott ítéletéről. A bírói jogértelmezés védelmében” *Jogesetek Magyarázata* 2022/1. 17–27.

²² Izabela SKOCZEŃ: *Implicatures within Legal Language* (Springer 2019) 32., <https://doi.org/10.1007/978-3-030-12532-5>.

nak vélt – érdekek, értékek, célok mind hatékonyabb érvényesítésére. Végső soron tehát nem a bíróságok jogalkotásáról vagy nyelvi rivalizálásáról van szó, hanem közös elköteleződések alapján játszott kommunikációs stratégiákról.

A nem nyelvi gyökerű stratégiai jogértelmezés a hazai jogrendnek is *valós* jelensége. Ennek egyik jellemző példája a Btk.-beli falfirkafogalom jelentésváltozása, ahol kezdetben a falfirka-bűncselekményt kizárólag „fal”-ra lehetett elkövetni – hiszen erre utal a szó hétköznapi jelentése.²³ Ennek ellenére a bíróságok a Btk. szövegét továbbbírták, így a „járda”, a „kormányzati óriásplakát”, végül „bármely vagyontárgy” lefestése is bűncselekménnyé vált.²⁴ A stratégiai jogértelmezés érvényesülését mutatja a monográfia egyik szélsőséges *contra legem* példája is. A BH1985. 331. számú eseti döntés a régi Btk. 172. § (1) bekezdése szerinti segítségnyújtás elmulasztása „van” jelen idejű formájának szemantikai keretén lépett túl (112–113. o.).²⁵ Az alsóbb fokú bíróságok – nyelvi kooperációval – a vádlottat felmentették, mert a törvényszöveg szerint a sértett olyan személy lehet, „akinek élete vagy testi épsége veszélyben *van*”, azaz életben marad, adott esetben azonban a cselekmény sértettje elhunyt.²⁶ A Legfelsőbb Bíróság a vádlott bűnösségét a társadalom fokozott erkölcsi érzetére hivatkozással – túllépve a nyelvi kooperáción – mégis megállapította.

A fenti példák arra utalnak, hogy a valós jogértelmezési folyamatok nem csak nyelvi érvek szerint zajlanak, a jog alakulása nem a nyelv fogságában történik. A bíróságok a jogértelmezés során inkább olyasfajta kérdéseket tesznek fel, hogy vajon milyen értelmes cél állhat a jogalkotó nyelvi cselekménye mögött, a jogalkotó nyelvi cselekményével milyen társadalmi problémát kívánt megoldani.²⁷ Ezekben a helyzetekben a bíróságokat nem foglalkoztatja a nyelvi hűség (a nyelv fogsága), ilyenkor a bíróság – a pragmatista Grice szavával élve – „fittyet hány” a nyelvi kooperációra.

Az amerikai pragmatista szakirodalom e jelentésképződést a „következtetési szándék-elmélettel” („*inferential-intentional theory*”),²⁸ máshol pedig a feltételezett szándék (*hypothetical intention*) fogalmával írja le.²⁹ Ennek során a bíró nem csupán arra törekszik, hogy nyelvileg dekódolja a jogszöveget, hanem arra, hogy a lehető legjobb értelmet adja a jogszövegnek, azért, hogy a jogalkotói cél mind hatékonyabban érvényesüljön. Ez a folyamat sokkal inkább hasonlítható egy „kirakós játékhoz”, mint a nyelv dekódolásához.

3. A kötet szerint a „hatalmi ágak elválasztásán alapuló bírói szerepnek a szöveg-hű jogértelmezés felel meg” (124. o.). Úgy vélem azonban, hogy a szövegtől elsza-

²³ EBD 2016.B.5. Indokolás [16], BH 2015. 326.

²⁴ Kúria 4/2022. (Jpe.IV.60.012/2022/12) számú jogegységi határozata. TAHIN Szabolcs: „Miként használhatják a bíróságok a törvényszöveg nyelvét? – A stratégiai jogértelmezéséről” *Magyar Jogi Nyelv* 2023/2. 27–34., <https://doi.org/10.59851/mjny.9.2.3>.

²⁵ *Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény* (rég. Btk.) 172. § (1) bekezdése.

²⁶ Vö.: BH 1985. 331. Ugyanez a jogértelmezés szerepelt a BH 1983. 146. szám alatt közzétett eseti döntésben is.

²⁷ JAKAB András: „A bírói jogértelmezés az Alaptörvény tükrében” *Jogesetek Magyarázata* 2011/4. 86–94., 93.

²⁸ Nicolas ALOTT – Benjamin SHAER: „Inference and Intention in Legal Interpretation” in Jant GILTROW – Dieter STEIN (szerk.): *The Pragmatic Turn in Law* (Berlin: De Gruyter Mouton 2017) 83–85., <https://doi.org/10.1515/9781501504723-004>.

²⁹ BARAK (10. l.) 151–153., 173–174.

kadó *contra legem* tartalmak kimondása nem feltétlenül sérti a hatalommegosztás elvét. A céltételező bírósági „spekulációk felett” ugyanis a jogalkotó bármikor nyelvi kontrollt gyakorolhat. Ha a spekuláció nem egyezik az elérni kívánt céllal, azt a jogalkotó explicit nyelvi rendelkezéssel törölheti, felülírhatja.³⁰ A bíróság a jog értelmezésekor feltételezések sorát állítja fel, amelyek megdőlnék vagy éppen megerősítést nyernek a kommunikáció során.³¹

Hogy e „társas jogalkotást” miként ítéljük meg, voltaképpen azon múlik, hogy milyen közbizalmat kap a bíróságok *pragmatikai érzéke* vagy – miként a szerző fogalmaz – helyességi mércéje. Blutman elméleti paradigmája kevés bizalmat előlegez a bíróságoknak. Pedig a bíróság jellemzően nem él vissza a nyelvi hatalmával. Még a monográfia által elrettentő példaként hozott leghírhedtebb bírói jogalkotást is jóváhagyta a törvényalkotó. Miután a királyi Curia 1898. január 19-én hozott eseti döntésében a villanyáramot is büntetőjogi oltalom alá helyezte, nem sokkal később a 1907. évi III. törvénycikk 2. §-a explicit módon is kimondta az áramlopás büntethetőségét. Ilyen folyamatoknak ma is tanúi lehetünk. Hasonló nyelvi megerősítés történt a jogalkotó részéről a robbanóanyag fogalmának robbanószerkezetre történő bírói kiterjesztő értelmezését jóváhagyó törvénymódosításakor. (E jogértelmezési példát a kötet is említi, *contra legem* jogértelmezésként, 114. o.). A *contra legem* „bírói jog” jogalkotói nyelvi megerősítésére került sor a vadásatról szóló 1996. évi LV. törvény 75/A. § (2) bekezdésének vad és személygépkocsi találkozásaakor alkalmazandó, Ptk.-ra utaló szabály utólagos megszövegezésekor, illetve a Kúria Közigazgatási-Munkaügyi Kollégiumának 3/2013. számú jogegységi határozatát követő Szja. törvény 58. § (8) bekezdésének módosításakor.³²

4. A kötet szöveghű jogértelmezés melletti érve, hogy az állampolgár (címzett) a kihirdetett jogszöveggel találkozhat, ezért legjobban a szöveg szokásos értelméhez kötődő jogértelmezés biztosíthatja a normatartalom előzetes felismerhetőségét. Éppen ezért a jog kalkulálhatóságának követelménye miatt a jogszöveg szavainak értelmét abban a közös gondolati magban kell keresni, amely egy *nyelvi közösség átlagos nyelvhasználójában* merül fel (31–32. o.). E szemlélet azonban nem feltétlenül felel meg a jog természetének.

Charles Sanders Peirce szerint egy szó racionális tartalma kizárólag a fogalomnak az életvitelre kifejtett feltételezhető következményeiben rejlik.³³ Ez a jog esetében különösen igaz, hiszen a jog a társadalomra kíván hatást gyakorolni. A jog kalkulálhatóságát még inkább aláássa, hogy a lényegi probléma nem a szavak jelentés-

³⁰ Kúria Hkf.I.112/2022/4., BH 2022. 228. Indokolás [32]. Ennek szakirodalmi: MARMOR (11. lj.) 15–33.

³¹ Fabrizio MACAGNO – Douglas WALTON – Giovanni SARTOR: „Pragmatic maxims and presumptions in legal interpretation” *Law and Philosophy* 2018. 69–115., <https://doi.org/10.1007/s10982-017-9306-4>. A bíróság által feltételezett (implikált) jogszabályi cél jogalkotói nyelvi felülírása példa egy már korábban részletesen elemzett Bszi. módosítás. TAHIN Szabolcs: „A Kúria Jogegységi Panasz Tanácsának jogegységi panaszt visszautasító ötödik határozatáról. A jogszabályok kontextus nélküli olvasatáról” *Jogesetek Magyarázata* 2021/2–3. 63–71.

³² E két példát részletesen lásd: TAHIN Szabolcs: *Bírói jogértelmezés és nyelvi pragmatika. PhD-értekezés.* 141–145., 168–172., <https://doi.org/10.24395/KRE.2025.013>.

³³ *SH Atlasz Filozófia* (Budapest: Springer, 1996) 173.

ben rejlik.³⁴ A céltételezés során a bíróságok pragmatikai következtetései sokszor kiismerhetetlenek, azt egészen más szabályok irányítják, mint a köznapi nyelvhasználatot. Grice híres, köznapi nyelvből vett példamondata, „Peter és Mary Párizsba utazott”, azt implikálja, hogy e két személy együtt utazott el, ha nem így lenne, a beszélő megosztaná velünk ezt a többletinformációt. A bíróságok következtetései (spekulációi) azonban az implikatúrákat a stratégiai céljaiknak rendelik alá. Az implikatúrák között szabadon válogathatnak: e megnyilatkozást értelmezhetik úgy, hogy a két személy együtt utazott, de úgy is, hogy külön.

A levegőben hagyott implikált tartalom mellett a jogalkotó úgy tehet, mintha az adott implikált tartalomra nem is gondolt volna, a bíróság pedig bármely implikált tartalmat választhatja anélkül, hogy emiatt felelősségre vonható lenne. Ha tehát a stratégiai beszédet folytató jogalkotótól megkérdezik, hogy „Ezt a tartalmat implikáltad?”, azt válaszolhatja, hogy „Soha nem implikáltam ezt!” Ehhez hasonlóan: ha a stratégiai jogalkalmazót megkérdezik, hogy vajon helyesen ismerte-e fel az 1. implikált tartalmat a 2. implikált tartalommal szemben, bátran válaszolhatja, hogy „A 2. implikált tartalmat ragadtam meg, és nem az 1. implikált tartalmat”. Ebben a stratégiai folyamatban a beszélő és a hallgató fél egyaránt ki tudja válogatni a saját érdekeinek megfelelő implikált tartalmat, anélkül, hogy a hatalommegosztás alkotmányos kívánalma sérülne.³⁵

A falfirka és a segítségnyújtás elmulasztásával kapcsolatos bírói gyakorlat világosan mutatja, hogy a jogalkotó által használt szavak jelentését nem a szokásos értelmük adja, a jelentés a köznapi következtetések helyett a bíróság pragmatikai következtetésein alapul, amely a jogértelmezés során megkonstruált kooperatív céloknak rendelődik alá.

5. Sokan úgy tartják, hogy szövegű jogértelmezés megfontolásai csupán egy, a jogi nyelvvel kapcsolatos mítoszon alapulnak. A jogszöveg nyelvtani tartalma ugyanis nem közvetíti a jog tartalmát, a jogszöveg közzététele inkább „a jog nem ismerése nem mentesít annak alkalmazása alól” fikció fenntartását szolgálja.³⁶ Umberto Eco empirikus olvasónak nevezte azt a befogadót, aki a hétköznapi tapasztalatai felől olvassa a fikció világát, mintaolvasónak pedig azt, aki engedelmeskedik a fikció saját törvényű szabályainak.³⁷ Biztosan állítható, hogy a jogszöveg mintaolvasója nem az állampolgár, hanem a bíróságok, akik helyes pragmatikai következtetéseket tudnak levonni arra nézve, hogy a jogszöveg megalkotásával mi volt a jogalkotó célja.

Blutman szerint a szövegen túli jogértelmezéssel a jog kiszámíthatatlanná válik. Úgy vélem azonban, hogy a jog kiszámíthatósága a céltételező jogértelmezés során sem sérül. A jog megismerhetőségét – a jogszövegek kihirdetésén túl – az élő jogot hordozó eseti döntések, jogegységi határozatok, alkotmánybírói döntések közvétele biztosítja. A *Magyar Közlöny* mellett erre szolgál a *Bírósági Határozatok*

³⁴ Peter M. TIERSMA: „Some Myths about Legal Language” in Lawrence M. SOLAN – Janet AINSWORTH – Roger W. SHUY (szerk.): *Speaking of Language and Law. Conversations on the Work of Peter Tiersma* (Oxford: Oxford University 2015) 29–31.

³⁵ SKOCZEŃ (22. lj.) 33.

³⁶ Chris HUTTON: *Language, Meaning and the Law* (Edinburgh: Edinburgh University 2009) 67–68.

³⁷ Umberto Eco: *Hat séta a fikció érdekében* (Budapest: Európa 1995) 15. SKOCZEŃ (22. lj.) 19.

Gyűjteménye, amely ma már bárki által hozzáférhető és kereshető. Az élő jog előzetes megismerhetősége, kalkulálhatósága tehát biztosítva van, így az élő jog nem válik a bíróságok exkluzív tudásává, belső ügyévé (121. o.).

6. Egy korábbi, Blutman szövegempirista szemléletével foglalkozó tanulmány már felhívta a figyelmet arra, hogy a jogi szövegek értelme mindig valamilyen *gyakorlati probléma* összefüggésében bontakozik ki.³⁸ A gyakorlati észszerűség áthagyományozott standardjai teszik értelmezhetővé és olvashatóvá a jogi szövegeket, ezek a standardok azonban messze túlmutatnak a jogi szövegek nyelvi-logikai elemzésének horizontján. Magam is úgy vélem, hogy a szoros nyelvi vizsgálódások helyett a jogértelmezés főbb fogalmaivá a pragmatikai érzéket, a helyességi mércét vagy Arisztotelész gyakorlati bölcsességét (*fronézisz*) kellene emelnünk.

7. Az általam megfogalmazottak e gyakorlati bölcsesség nyelvelméleti alapját adják. Azt vallom, hogy a szövegű értelmezés és az arra épülő duplex jogértelmezés az élő jog működését nagyban leegyszerűsítő elméleti meggyőződés, amely a jogértelmezés valós folyamatainak leírására kevésbé alkalmas.

Blutman duplex jogértelmezés-elmélete éppen azért hajlamosít a gyakorlati problémák iránti érzéketlenségre, mert bizalmatlansággal tekint a bíróságok szövegen túli jogértelmezésére.

Kétségtelen, hogy a jogi nyelv uralása stratégiai fontosságú. A jogi normák által szervezett jogállamban kulcskérdés, hogy ki szövegezheti meg a jogot, kinek a nyelvi cselekményeihez kapcsolódhat jogi autoritás. A nyelv jogalkotói kisajátításának sokszor politikai okai is vannak. Egy centralizált államhatalom jobban kedveli a jogi nyelv kizárólagos használatát, ezért minduntalan azt igyekszik sugallni, hogy a jog kizárólagosan a jogszövegekből ismerhető meg. Ennek kiegészítő jelensége, hogy a bíróságokat veszélyes hatalomként reprezentálják. Egy kiegyensúlyozottabb állami berendezkedés azonban bíz a bíróságok pragmatikai érzékében, és abban, hogy a bíróság felelősségteljes jogértelmezést folytat, és nem él vissza a jogértelmezési monopóliumával.

A jogi nyelvhasználat hatalmi ágak közötti újraelosztása mára már korszakjelenséggé vált: „[a] kontinentális jogrendszerekben sem az a kérdés, hogy a rendesbíróságok végeznek-e normaalkotást, hanem az, hogy az ítékezés során történő normaalkotásuknak milyen korlátai vannak” – olvasható egy alkotmánybírósi határozatban.³⁹ E diszkurzív átrendeződés mögött álló jelenséget Maurizio Manzin a posztmodern korban jelentkező legalizmus kríziseként írja le. „Valójában az állami törvény központi pozíciója manapság komolyan megingott [...]. A jogi norma tulajdonképpen nem szűnt meg a jog világának kizárólagos centruma lenni, egyszerűen csak az általános és absztrakt törvényhozóról (állam) áthelyeződött az individuális és konkrét törvényhozóra (bíró). Ennek következtében a jogi norma immáron számos esetben a döntésből és nem kodifikált törvényi rendelkezésekből formálódik.”⁴⁰

³⁸ BENCZE Mátyás et al: „A szövegempirizmus elméleti és gyakorlati kérdései” in *Pro Futuro* 2014/2. 126–139., <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2014/2/5477>.

³⁹ 2/2016 (II. 8.) AB határozat Indokolás [60] Kiss László alkotmánybíró különvéleménye.

⁴⁰ MAURIZIO MANZIN: „Érvelés a bírósági eljárásban: a bírósági szillogizmus »retorikailag orientált« elméletének alapelemei” *Jogesetek Magyarázata* 2015/2. 85–93.

A jog kimondását tiltó szabályok bátyázzák közül, e szabályok a bíróságok *contra legem* jogalkalmazásról szóló elméleti vitáinkban rajzolódnak ki. Blutman László könyve e diszkurzív rendben a szöveghűség oldalán áll, hiszen a *contra legem* kritikáit rendre a szöveghűség megsértése kapcsán fogalmazza meg.

Tény, hogy az alkotmánybíróági gyakorlat is túlnyomórészt e szemléletet tükrözi vissza. Az Alkotmánybíróság határozataiban gyakran találkozunk „a bíróság eloldotta magát a jogszabály szövegétől”, vagy „túllépte a jogi norma nyelvi kereteit”, illetve a bíróság „elszakadt a jogszabályok szövegétől” fordulatokkal.⁴¹ Ezek az elgondolások a monográfia téziseit erősítik, miszerint „a jog a nyelv fogságában él.” Emellett a bírói gyakorlatban, helyenként az alkotmánybíróági határozatokban is, kirajzolódik egy jóval pragmatikusabb szemlélet is, amely a szöveghűség elhagyását összeegyeztethetőnek tartja a bírói jogértelmezéssel. Másképpen fogalmazva: olyan szemlélet, amely szerint a jog nem (csak) a nyelv fogságában él.

A monográfia előszóban rögzített kiindulási pontja, hogy a hazai joggyakorlatban sokféle, egymással gyakran szembenálló értelmezési módszer kavarog, egyes tendenciák mégis kiszűrhetők a magyar joggyakorlatból (11. o.). Egy tudományos narratíva megalkotása szükségszerűen kiemelésekkel és kihagyásokkal jár, a narratíva kényszere egyes jelenségeket kiemel, más jelenségeket háttérbe szorít. Blutman László nagyszerű monográfiája határozott és következetes álláspontot képvisel a bírói jogértelmezés kapcsán, ugyanakkor a hazai jogértelmezésnek vannak olyan, az élő jogban markánsan megmutatkozó jelenségei, amelyek e narratíva igazságát cáfolhatják. Nem kizárt tehát, hogy a hazai jogértelmezés alaktana más tudományos igazságokat felmutató elméleti rendszerben (monográfiában) is megírható.

„Nincs absztrakt helyesség” (217. o.) – írja a szerző, így a jogértelmezés-elméletek igazságát az adott jogrendszer paraméterein belül lehet mérni. Ezzel a jogelméletet maga is olyan tudományterületként keretezi, amelyben nem feltétlenül adhatók kizárólagosságra törekvő válaszok. A jogfilozófia sem mindenható tudomány. A filozófia kérdései sokszor lényegesebbek a válaszainál – írja Karl Jaspers.⁴² Nincs tökéletes értelmezésemélet: elméleti iskolák vannak, a köztük folyó viták fenntartása, ösztönzése vihet minket közelebb a téma igazságához. E szemlélet ösztönözte a tanulmány szerzőjét is arra, hogy párbeszédet kezdeményezzen a monográfiával.

⁴¹ 2/2016. (II. 8.) AB határozat, Indoklás [46], [58], ABH 2016, 26, 43, 46.; 29/2021. (XI. 10.) AB határozat Indoklás [39], ABH 2021, 1079, 1092–1093.

⁴² Karl JASPERS: *Bevezetés a filozófiába* (Budapest: Európa 1996) 11.

ZSÓFIA VARGA: *EU AND EEA LAW LITIGATION BEFORE NATIONAL COURTS. A PRACTICAL GUIDE* (HART PUBLISHING 2024) 536.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.06>

Varga Zsófia angol nyelvű könyve 2024-ben jelent meg a Hart Publishing gondozásában,¹ amely immár a szerző második angol nyelvű monográfiája a 2020-ban a Bloomsbury Kiadónál megjelent *The Effectiveness of the Köbler Liability in National Courts* című könyvét követően. Míg első könyve a PhD-értekezésének gondozott kiadása volt, addig új könyvében a szerző a tagállami bíróságok előtti uniós jogérvényesítés teljes spektrumát áttekinti. Bár a könyv alcíme szerint gyakorlati kézikönyv jellegű, lábjegyzeteiben bőszeges tudományos szakirodalmi hivatkozás található.

Az első, mintegy százoldalas fejezet a hatékony bírói jogvédelem alapjogának részletes elemzését tartalmazza; a szerző az EU Alapjogi Charta alkalmazási köréből indul ki, majd bemutatja a tisztességes eljáráshoz való jogot, az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés és a hatékony jogorvoslat kérdéskörét. A könyv felépítése szakít más, hagyományosabb felépítésű monográfiákkal, amelyek először az uniós jog tagállami bíróságokon való alkalmazásának alapjait mutatják be – mint a közvetlen hatály, az uniós jog elsőbbségének kérdése, a közvetett hatály vagy a tagállamokat az uniós jogsértés miatt terhelő kártérítési kötelezettség –, és csak ezt

követően szentelnek egy (általában rövidebb) fejezetet a hatékony bírói jogvédelem kérdésének. Varga Zsófia könyvében az EU Alapjogi Chartájának legtöbbet alkalmazott rendelkezése, a 47. cikk az uniós jog alkalmazásának sarokkövévé válik, és egyúttal az egyének uniós jogvédelmének kiindulópontját is jelenti. A fejezet a hatékony bírói jogvédelmet alkotó részjogosultságokon – így különösen a jogállamiság részét képező független és pártatlan bírósághoz való jog vagy a védelemhez való jogon – keresztül mutatja be a különböző jogterületekről származó jogeseteket. Ugyanakkor a szerző helyenként jogterületek szerint elkülöníti az ítéletek bemutatását (például a bírósági felülvizsgálat terjedelménél a 80–84. oldalakon).

A szerző érdeme, hogy az ügyek tényállását nagyon összefogottan, egy-két mondatba sűrítve ismerteti, ezáltal a terjedelmet is kontroll alatt tartva.² Az ítéletek bemutatása szintén összefoglaló jellegű, a szöveg csak kivételesen

¹ Zsófia Varga: *EU and EEA Law Litigation before National Courts. A Practical Guide* (Oxford [etc.]: Hart 2024), <http://dx.doi.org/10.5040/9781509964925>.

² A Charta 47. cikkét elemző legteljesebb tanulmánykötet már két kötetes. Lásd Matteo BONELLI – Mariolina ELIANTONIO – Giulia GENTILE (szerk.): *Article 47 of the EU Charter and Effective Judicial Protection. Vol I: The Court of Justice's Perspective* (Hart 2022), <https://doi.org/10.5040/9781509947973>; Matteo BONELLI – Mariolina ELIANTONIO – Giulia GENTILE (szerk.): *Article 47 of the EU Charter and Effective Judicial Protection. Vol II: The National Courts' Perspective* (Hart 2023), <https://doi.org/10.5040/9781509948024>.

tartalmaz egy-egy bekezdésnyi idézetet bírói döntésekből. E módszer lehetővé teszi, hogy a szerző a nagyszámú ítéletből levont következtetésekre koncentráljon, emellett azonban az írás az esetjog finomságait sem hanyagolja el. A 69. oldalon például megjegyzi, hogy a bíróságok hatáskörére és joghatóságára vonatkozó szabályokat a Bíróság nem a hatékony bírói jogvédelemhez való alapjog, hanem a hatékonyság és egyenértékűség elve alapján bírálja el, és számos példát hoz ennek illusztrálására, anélkül, hogy erre dogmatikai magyarázatot erőltetne rá. Az uniós ítélkezési gyakorlatban többször előfordul, hogy a Bíróság indoklás nélkül részesít előnyben egyes jogértelmezéseket. Az ilyen, az esetjogból eredő megkülönböztetések pedig dogmatikailag sokszor nem vagy csak nagyon nehezen megmagyarázhatók. A kötet erőnye, hogy ezeket a helyzeteket nem akarja mindenáron megmagyarázni, anélkül, hogy az következne az állandó esetjogból vagy a szakirodalomból. A Bíróság esetjoga nem mindig konzisztens és hézagmentes, ezt a szerző kiválóan prezentálja.³

A második fejezetben a klasszikusnak tekinthető kérdések – közvetlen hatály, közvetett hatály, elsőbbség – elemzése olvasható, kiegészítve az ideiglenes intézkedések elrendelésének uniós kötelezettségével. Az első fejezethez képest a jogesetek tényállásának ismertetése hosszabb és alaposabb, ami lehetőséget teremt a szerző számára az (olykor

egymásnak ellentmondó) ítéletek elhatárolására. A nem mindig következetes esetjogban ugyanis alapvető jelentőségű a főszabálynak minősülő és attól eltérő kivételes jogértelmezés megkülönböztetése a jogalkalmazók számára. A monográfia érzékletesen mutatja be a jogfejlődést például a közvetlen hatály és elsőbbség kapcsolatának elemzése során (133. oldaltól), valamint rámutat a jogértelmezés következtelenségeire a tagállami bíróságok közvetett hatállyal és elsőbbséggel kapcsolatos kötelezettségeinek sorrendi alkalmazása kapcsán (164. oldaltól). A fejezet további erőnye, hogy a szerző az értelmezési fősodortól eltérő eseteket gyakran külön alfejezetekbe rendezi, ezáltal megkönnyítve a jogalkalmazó számára annak megítélését, hogy az ítélkezési gyakorlatban mely döntések számítanak irányadónak. E sorok írója különösen értékeli, hogy a szerző – amennyiben nem talált logikusan levezethető magyarázatot az eltérő jogértelmezésre – nem erőltetett rá az olvasóra nehezen érthető dogmatikai magyarázatokat. Végző soron, a precedensjogtól eltérő esetjogi jogértelmezésben mindig megjelenik egy bizonytalansági faktor, amely azonban nem érheti el azt a szintet, ahol a jog tartalma már nem előrelátható.

A harmadik fejezet kifejezetten izgalmas, a tagállamok eljárásjogi autonómiáját elemző, terjedelmes rész. A szerző először az uniós általános jogelvek rendszerében helyezi el az elvet, majd rövid bemutatása után áttér azokra a kérdésekre, amelyek ezen autonómiát korlátozzák.⁴ Michal Bobek egykori főta-

³ Még egy jogterületen belül is nehéz meghatározni a hatékonyság és egyenértékűség elvének viszonyát a hatékony bírói jogvédelemhez. Lásd például: Anna VAN DUIN: *Effective Judicial Protection in Consumer Litigation* (Intersentia 2022), <https://doi.org/10.1017/9781839702501>.

⁴ Michal BOBEK: „Why There is No Principle of ‘Procedural Autonomy’ of the Member States” in Bruno DE WITTE – Hans-Wolfgang MICKLITZ (szerk.): *The European Court of Justice and*

nácsnok szerint a tagállamok valójában nem is rendelkeznek autonómiával, és az egyentértőség és hatékonyság elvei egymással is feszültségben állnak.

A szerző az uniós jog *ex officio* alkalmazásának kivételes megkövetelése kapcsán szakszerűen vezeti végig az olvasót a nehezen strukturálható esetjogon. Hasonló megállapítás tehető a *res judicata* és az EU jogból fakadó hatékonysági követelmény közötti egyensúlyozás bemutatása során is, ahol Varga Zsófia biztos kézzel segíti az olvasót az esetjog megértésében. A könyv ezen része kifejezetten jól sikerült: strukturált és hasznos iránymutatást ad a tagállami jogalkalmazók számára olyan kérdésekben, amelyek az uniós jogalkalmazás mindennapjait hatják át.

A negyedik fejezet az előzetes döntéshozatali eljárást tárgyalja, bemutatva többek között az előzetes döntéskérés szabadságát és kötelezettségét. A szerző mélységeiben ismerteti ezt a szabadságot, hangsúlyozva, hogy azt sem felsőbbbíróági, sem alkotmánybíróági gyakorlat, sem fegyelmi felelősségi szabályok nem korlátozhatják. Az előzetes döntéskérelmi kötelezettség megsértésének összes lehetséges jogkövetkezményét átfogja a könyv, a kötelezettségszegési eljárástól kezdve a tagállami alkotmánybíróági gyakorlaton keresztül az Emberi Jogok Európai Bíróságának esetjogán át. A munka meggyőzően ábrázolja, miként vált az előzetes döntés elfogadhatóságára vonatkozó gyakorlat egyre szigorúbbá, különösen a tisztán belső jogi helyzetek és az EU Alapjogi Charta alkalmazási körének megszorítása által. A szerző már a fejezet elején jelzi, hogy az eljárásnak

csak egyes kiválasztott elemeire koncentrálni (251. o.), mégis némiképp elvarratlan ez a fejezet abból a szempontból, hogy nem tér ki a nemzeti bíróság előzetes döntés elfogadása utáni kötelezettségeire, az ítélet joghatásaira vagy arra, hogy az Európai Unió Bírósága gyakran visszautalja egyes (rész)kérdések megválaszolását a tagállami bírósághoz.⁵ A gyakorlati felhasználhatóságot tovább növelte volna, ha a könyv utal az Európai Unió Bíróságának gyakorlati kézikönyvére, vagy egyfajta sorvezetőt kínál, akár a függelékben, arra, hogy milyen buktatói lehetnek az előzetes döntési kérdések bírói megszövegezésének.

A könyv ötödik fejezetében az eljárásjogi kitekintés után visszatérünk az uniós jog érvényesülésének utolsó bástyájához, az uniós jogsértés miatt a tagállamot terhelő kártérítési kötelezettséghez. Felmerül azonban, hogy e fejezet elhelyezése optimális-e az előzetes döntéshozatali eljárást tárgyaló rész után, és nem lenne-e célszerűbb – a megértés elősegítése érdekében – az előzetes döntéshozatali eljárást a mű elején elhelyezni. Ezt indokolhatja, hogy a könyvben elemzett ítéletek túlnyomó többsége előzetes döntéshozatali eljárásban született meg, így ezen eljárás sajátosságainak ismerete hozzájárulhat az ítéletek természetének pontosabb megértéséhez (ti. hogy azok elsődlegesen nem jogalkalmazást, hanem az uniós jogértelmezést szolgálják). A fejezet az uniós jogból származó felelősségi feltételek mellett részletesen tárgyalja azt is, hogy a tagállami anyagi és eljárásjog-

⁵ Lásd erről a magyar irodalomban például VÁRNAY Ernő: „Az Európai Unió Bírósága visszautal a magyar bírósághoz” *Európai Tükör* 2019/3. 23–33., <https://doi.org/10.32559/et.2019.3.2>.

the Autonomy of the Member States (Intersentia 2012) 305–324.

ba beékelődő uniós kártérítési kötelezettség hogyan funkcionál a gyakorlatban az egyenértékűség és hatékonyság elvének függvényében.

A hatodik fejezet az addig tárgyalt kérdésköröket az Európai Gazdasági Térség jogán is végigvezeti, megfelelően bemutatva az uniós joghoz képesti eltéréseket, különbségeket is. A duális rendszerre épülő EGT jogban a rendeletek és irányelvek is a nemzeti jogalkotás (átvétel) tárgyát képezik, ezért a közvetlen hatály és elsőbbség elvei is eltérően érvényesülnek. Egy másik alapvető különbség, hogy az EU Alapjogi Charta nem alkalmazható az EGT-n belül, ezért az alapjogi viták az EGT tagállamokban az Emberi Jogok Európai Egyezményének alkalmazásával oldhatók fel. Az előzetes döntéshozatali eljárás szerepét pedig az EGT megállapodás szerinti tanácsadó vélemények töltik be.

A könyv hetedik fejezetében igen jól használható, gyakorlati útmutatót kap az olvasó az Európai Unió Bíróságának nyelvi rezsimjéről, az ügyek számozásáról, hivatkozásáról és kereséséről (adatbázisokról), valamint a felek neve anonimizálásának gyakorlatáról. E fejezet akár a jogi kutatás módszertanába való bevezetés során – például jogi könyvtárak képzésein – is kifejezetten jól használható.

Összességében megállapítható, hogy Varga Zsófia angol nyelvű monográfiája magas szakmai színvonalú, a szerző felkészültségét jól tükröző kézikönyv, amely nemcsak a gyakorló jogászok, hanem joghallgatók és a szélesebb tudományos közönség számára is igazán hasznos és jól érthető, egyúttal élvezetes olvasmány.

Papp Mónika*

* PhD, tudományos munkatárs, ELTE TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; adjunktus, ELTE ÁJK, 1053 Budapest, Egyetem tér 1–3. E-mail: papp.monika@tk.elte.hu.

PETRA BÁRD – JASPER KROMMENDIJK (SZERK.):
*SUSTAINING THE RULE OF LAW: THE FUTURE OF JUDICIAL
INDEPENDENCE IN EUROPE*, (CHELTENHAM–NORTHAMPTON:
EDWARD ELGAR 2025) 374.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2026.2.07>

Olyan idöket élünk, amelyben az olyan eszmék, mint a bírói függetlenség, nem maradhatnak elvont, pusztán papíron létező fogalmak. Azokat a politika és a hatalomgyakorlás valódi, konkrét döntéseket és cselekvéseket megalapozó mércéiként kell alkalmaznunk. A jelenlegi politikai pillanatban – amely korántsem példa nélküli, és Magyarországon talán elmúlni látszik – a bírói munka és a bíróságok működése olyan környezetben zajlik, amelyet a liberális demokrácia visszaszorulása, a szélsőjobboldali populizmus térnyerése és a liberális eszmék ellen tudatosan vívott, nagyon is valóságos háború jellemez. E folyamatok nem korlátozódnak Európára, ám a jogállamiság eróziója az európai félperiférián – mindenekelőtt Magyarországon, Romániában és Lengyelországban – a bírói függetlenség kérdését az uniós tagállamok alkotmányos berendezkedése, sőt maga az Európai Unió számára is sorsdöntő kihívássá emelte. E tagállamokban igazságszolgáltatás függetlenségét és pártatlanságát – és ezzel együtt magát a jogállamiságot – védő európai és nemzeti normákat és intézményeket rendre próbára tették a gyorsan tanuló, a helyi viszonyokat jól ismerő és azokat jól kihasználó illiberális és autoriter kormányok. Ez az a háttér, amelyben megjelent a Bárd Petra és Jasper Krommendijk által szerkesztett kötet. A szerkesztők – akik mindketten kiemelkedő jogtudó-

sok és a jogállamiság elkötelezett hívei – idöszerű, Európán belül és kívül egyaránt nélkülözhetetlennek tűnő munkát tettek le az asztalra, amely a gyakorló jogászok és jogvédők számára is valódi fogódzót kínál.¹

A szerkesztők szerint a kötet azzal lép túl a megszokott elemzési kereteken, hogy a nemzeti igazságszolgáltatási rendszerek foglyul ejtésének és a bírói függetlenség megsértésének dokumentálásán túl azt is körbejárja, hogy milyen stratégiák és megoldások segítségével lehet megvédeni, illetve helyreállítani a bírák és a bíróságok függetlenségét. Ez utóbbi vállalkozás – amelynek gyakorlati megvalósítása különösen az Európai Unió számára jelent komoly kihívást – különösen ígéretessé teszi a munkát, hiszen az olvasó a bírói függetlenség megőrzésének és helyreállításának ténylegesen működő megoldásairól és tartós garanciáiról kaphat képet. Célkitűzései elérése érdekében a kötet vállaltan multidiszciplináris megközelítést alkalmaz, ami jól tükrözi a bírói függetlenség bonyolult, diszciplinakon átívelő természetét. Ennek megfelelően fejezetei jogdogmatikai, jogelméleti, politikatudományi, szociológiai és

¹ Petra Bárd – Jasper Krommendijk (szerk.): *Sustaining the Rule of Law: The Future of Judicial Independence in Europe* (Cheltenham–Northampton: Edward Elgar 2025), <https://doi.org/10.4337/9781035345472>.

empirikus nézőpontokból közelítenek a tárgyhöz. A kötet figyelmét kifejezetten a bírói függetlenségre – mint önmagában is rendkívül összetett, kritikus kérdésre – összpontosítja. Ezért nem vizsgálja újra a jogállamiság rendszerszintű leromlásának sokat elemzett – ám még mindig csak részben értett – kérdéseit, és azt sem, hogyan lehet visszaépíteni a jogállamot az autokratikus rombolás után. Ez a szerkesztői döntés legitim, már csak azért is, mert a bírói függetlenség talán az utolsó hatékonynak tekinthető intézményi biztosíték az állam és a politika autoriter elfoglalásával szemben. Mindazonáltal – ahogyan az egyes fejezetek is tanúsítják – a jogállamiság kérdése mindvégig jelen van, védelme és helyreállítása pedig minden elemzés mögött végső célként jelenik meg. A kötet nem elszigetelt aspektusokat vagy intézményeket vizsgál, hanem a bírói függetlenség átfogó, árnyalt, kifejezetten az európai kontextusba ágyazott tanulmányozását kínálja.

A kötet szándékolta szűkre szabott tárgyi fókuszát nem megy a tágabb kontextualizálás rovására. Elemzései és gyakorlati ajánlásai is mindvégig szorosan kötődnek a jogi és politikai összefüggések szélesebb rendszeréhez. A bevezető fejezetben a szerkesztők a bírói függetlenséget a jogállamiság elvén és az alapvető jogok védelmén nyugvó demokráciák nélkülözhetetlen építőköveként, egyszersmind az ilyen politikai környezetet magának valló, abban boldogulni törekvő társadalmak alapvető értékkomponenseként pozicionálják. Egyértelművé teszik azt is, hogy a bírói függetlenséget az Európai Unió szempontjából – „jogi integritása” megőrzése céljából – elengedhetetlen tényezőnek tartják, hiszen e nélkül nem lehetne

megvédeni és megszilárdítani Európa közös értékeit az egyes tagállamok szintjén. Ezt a kontextualizálást a könyv első része látható ambícióval vállalja fel, és a bírói függetlenség fogalmát annak társadalmi és politikai alapjaira kitekintve igyekszik megragadni. A kötet komplexitását tovább mélyíti, hogy a bírói függetlenség standardjai mellett annak intézményi garanciáit is vizsgálja. A szerkesztők amellet érvelnek, hogy ezek a standardok és garanciák – az alapvető liberális értékekkel, azaz a jogállamisággal, demokráciával és alapvető jogokkal együttesen – alkotják azt a „koherens jogi architektúrát”, amely a bírói függetlenséget működőképessé teszi, és amelyet autokratikus rombolást követően bármely helyreállítási kísérlet során újjá kell építeni. A kötet elemzési rétegei közé tartozik még azon konkrét európai uniós mechanizmusok vizsgálata, amelyek az EU közös értékeit és elveit – köztük a bírói függetlenséget – érő kihívások kezelésére hivatottak.

A kötet tizenhat fejezete több nézőpontból elbeszél, egymással összefonódó történeteket sző egybe. Kim Lane Scheppele elméleti igényű nyitótanulmánya a jogelvek – az általános, illetve magasabb rendű jogelvek – bírói érvényesítésének lehetőségét vizsgálja mint olyan eszközt, amellyel ki lehet védeni a tételes jog olyan felhasználását, amely a bíróságokat az autokratikus hatalmi akaratnak rendeli alá. Scheppele érvelése szerint a bírói függetlenség hagyományos értelmezési keretei nem elegendők ahhoz, hogy megóvják a bíróságokat az autokratikus foglyul ejtéstől. Mivel gyakorlatilag lehetetlen különbséget tenni az igazi demokratikus jogalkotás és a közvetlen politikai utasításokat tartalmazó törvények között, a bírói függet-

lenség egyik jogpozitivistá felfogása veszélyes politikai időkben csődöt mond. Megoldásként Scheppele azt javasolja, hogy a bírának a jogalkalmazás során túl kell tekinteniük a tételes jogi szabályokon, és a jogrendszerbe ágyazott tágabb elveket kell követniük. Ilyen elvek még autoriter jogrendszerekben is fellelhetők, például alkotmányos rendelkezésekben, kötelező erejű nemzetközi szerződéses kötelezettségekben, valamint a jogállamiság olyan normáiban, amelyek kifejezik az állam mélyebb elkötelezettségeit a társadalom és az egyén iránt. Scheppele szerint az általános jogelvek alkalmazása nemcsak lehetőség, hanem kötelezettség is a bírák számára. Az EU tagállamaiban ezt a feladatot az európai szinten rögzített jogi elvek is segítik. A tételes jogi rendelkezésektől való eltérés akkor válik lehetővé – sőt szükségesé –, amikor a demokrácia leromlása eléri azt a pontot, amelyen a kormány már aktívan törekszik hatalmának határozatlan időre való megtartására. Ez, amint azt Scheppele maga is elismeri, vitatható küszöb. Bár a fejezet gondolatmenete helyenként vázlatos marad, termékeny alapot teremt mindahhoz, ami a kötetben ezt követi.

Dimitry Kochenov fejezete pesszimistábban tekint az európai szinten elérhető segítségre, mind a bírák, mind az autoriter hatalomnak kiszolgáltatott társadalmak szempontjából. Polemizáló alapérvelése szerint az EU intézményi válasza a tagállamokban tapasztalható demokratikus és jogállamisági visszaesésre maga is problematikus volt. Az EU intézményei – köztük az Európai Unió Bírósága – a jogállamiság nyelvét és autoritását úgy alkalmazták, hogy azt proceduralizálták, és az Unió érdekeinek rendelték alá: a jogállamiságot az uni-

ós jog elsőbbségével és a Bíróság korlátlan hatáskörével azonosították. Ez a keretezés a szuverén hatalom korlátozása helyett a hatalom szupranacionális szintű koncentrációjához, kettős mércek kialakulásához és az alapvető jogok védelmének erőzítőjéhez vezetett. Erre példaként olyan uniós szakpolitikai-hatalmi fellépéseket említ – mint a migrációs politika –, amelyek jogállami megfelelését a Bíróság elnéző szemmel kezelte. Kochenov ugyanennyire aggasztónak tartja, hogy az EU jogállamisági beavatkozásai nem hoztak érdemi változást a gyakorlatban, sem Magyarországon, sem Lengyelországban. Az EU ügynevezett „jogállamisági forradalma” a papírról nem lépett ki a való életbe. Kochenov írása – mint mindig – mély tudásról árulkodik, és szenvedélyes, helyenként kifejezetten indulatos hangvételű. Ami azonban hiányzik belőle, az a saját tézisé árnyaló ellenbizonyíték: nevezetesen az, hogy az EU Bíróságának proceduralizáló, a jogállamiságot az uniós jog elsőbbségével összemosó jogértelmezése a gyakorlatban mégis ellátta az egyéneket olyan jogi eszközökkel, amelyekkel fel tudtak lépni a hatalommal való visszaéléssel szemben. Azoknak a nemzeti bírának pedig, akik az ellenállás mellett döntöttek, doktrínális kapaszkodókat adott az autoriter foglyul ejtéssel szemben.

Barbara Grabowska-Moroz fejezete osztja Kochenov kritikus álláspontját, és amellet érvel, hogy az EU válasza a jogállamiság leépítésére az „alkotmányos háritás” rendszerszintű mintázatával jellemezhető. Az Unió tudatosan és következetesen tartózkodott attól, hogy kötelező erejű következményeket alkalmazzon az uniós értékek megsértése esetén. Grabowska-Moroz

három egymást átfedő háritási gyakorlatot azonosít: a párbeszéd előnyben részesítését a szigorú kikényszerítéssel szemben, a puha eszközök alkalmazását a Szerződésen alapuló jogi mechanizmusok helyett, és a tényleges hatást kiváltani képes döntések következetes halogatását. Arra is rámutat, hogy a háritás nemcsak az Unió politikai intézményeit jellemezte, hanem az EU Bíróságot is: ítélkezési gyakorlata rendszeresen visszautalta a rendezést azokra a politikai folyamatokra, amelyeket a résztvevőinek akarathiánya bénított meg. Következtetése szerint az intézményi passzivitás az Európai Unióban politikává merevedett.

Rick Lawson az Emberi Jogok Európai Bíróságának a jogállamiság leépítésére adott válaszait elemző fejezetének értékelése valamivel pozitívabb. Megítélése szerint az Emberi Jogi Bíróság igen lassan reagált a Magyarországról és Lengyelországból érkező ügyekre. Sokszor csak évekkel azután avatkozott be, hogy visszafordíthatatlan károk keletkeztek. Feladata nem volt egyszerű. A bírói függetlenség elleni támadások olyan lassan kibontakozó folyamatok tágabb keretében zajlottak, amelyekben az egyéni jogsérelem csak megkésve volt megállapítható. A Bíróság végül taktikát változtatott, és túllépett a „bírói minimalizmus” megközelítésén. Az egyéni jogsértéseket tágabb rendszerszintű összefüggéseikbe ágyazva kezdte értékelni. Lawson arra a következtetésre jut, hogy bár ez a személtváltság érezhető előrelépést hozott, még nyitott a kérdés, hogy a Bíróság valóban felkészült-e a jövőbeli, hasonló léptékű válságok kezelésére.

A bírói függetlenség fogalmi megragadásának szentelt fejezetek megközelítések széles skálájából merítenek. Fleck

Zoltán írása amellett érvel, hogy a jogállamiság jelenlegi válsága rendszerszintű erkölcsi és társadalmi kudarcként értékelendő, amely önmagában nem orvosolható intézményi vagy szabályozási megoldásokkal. Álláspontja szerint a liberális demokrácia intézményi aspektusa – a formális jogintézmények és -szabályok – egyre inkább elveszíti kapcsolatát a késő modernitás összetett társadalmi valóságával és technológiai kihívásaival. Magyarország példáján jól szemlélteti, hogy a populista autokraták miként aknázzák ki ezeket az intézményi réseket: a demokratikus együttműködést társadalmi polarizációval cserélik fel, a jogot erkölcstelen célokra használják. Ennek ellensúlyozásában és orvoslásában a bíróságoknak fontos szerep juthat. Az elkötelezett igazságszolgáltatás kommunikatív közösségként működhet, amelynek célja, hogy újratermelje az autoriter uralom és az illiberális politika által fenyegetett közös társadalmi tapasztalatokat és demokratikus értékeket. Bárd Károly fejezete szokatlan érvet hoz a bírói függetlenség védelmében, a populista kriminálpolitika logikájára támaszkodva. A populista rendszerek jellemzően a bűnüldözés hatékonyságát részesítik előnyben az eljárási jogokkal szemben. Viszont paradox módon a bírói függetlenség erodálásával éppen saját céljaikat veszélyeztetik: a megfélemlített vagy korrupt bírák éppolyan készségesen mentik fel a bűnösöket, mint ahogyan elítélik az ártatlanokat. A fejezet pragmatikus felhívással zárul: mivel a bírói függetlenség aláásása végső soron csökkenti a büntető igazságszolgáltatás hatékonyságát, még a populistáknak is érdekükben áll azt érintetlenül hagyni. Violeta Beširević írása a bírói függetlenség kortárs eróziójával foglalkozik a

globális populista rezsimnek tért nyitására. Konkrétan azt vizsgálja, hogy a bírói függetlenség, a jogállamiság és az alkotmányos identitás fogalmai hogyan találkoznak és kerülnek konfliktusba az európai uniós jogrendszer keretei között. Központi témája a nemzeti alkotmányos identitás fegyverként történő alkalmazása, amely képes aláásni a független intézmények legitimitását és az uniós jog elsőbbségét. A fejezet végkövetkeztetése szerint az alkotmányos identitás visszaélészerű alkalmazása – például a bíróságok destabilizálásának igazolására – olyan alkotmányosságot teremt, amely végső soron magát a jogállamiságot ássa alá.

A lehetséges védekezési stratégiák és megküzdési mechanizmusok közül a kötet a következőket tárgyalja. Dragoş Călin fejezete a Román Bírói Fórum Egyesületnek a bírói függetlenség és a jogállamiság megóvásában játszott szerepét vizsgálja a 2015 óta tartó jogalkotási támadásokkal szemben. Részletezi, hogyan alakult át az Egyesület tudományos kutatóintézményből a demokratikus értékek aktív védelmezőjévé nyilvános tüntetések szervezése, kritikus szakmai állásfoglalások közzététele, valamint a Velencei Bizottsággal és az Európai Bizottsággal folytatott stratégiai együttműködés révén. Kiemeli az Egyesület meghatározó szerepét az EU Bíróságához intézett előzetes döntéshozatali kérelmek kezdeményezésében, amelyekkel az igazságszolgáltatás autonómiáját fenyegető nemzeti jogszabályokat lehetett megtámadni. A fejezet tanulsága, hogy a bírók szakmai szervezetei fontos védőbástyaként működhetnek a jogállamiság eróziójával szemben. John Morijn írása a „bírói ellenállás” kérdését általános perspektívából közelíti meg,

és megvizsgálja, hogyan formálódott döntő védekezési eszközzé különösen Lengyelországban és Magyarországon. Morijn amellett érvel, hogy mivel az EU politikai intézményei kezdetben tehetetlenül nézték a jogállam erózióját és a bíróságok foglyul ejtését a tagállamokban, a bírák a demokratikus normák megóvása érdekében kénytelenek voltak túllépni a hagyományos bírói szerepeken. A fejezet felvázolja az e célra alkalmazott formális és informális stratégiákat, mint például az EU Bírósága előtti előzetes döntéshozatali eljárások kezdeményezését, a civil társadalommal való együttműködést és a határon átnyúló szolidaritás különböző formáit. Morijn ugyanakkor elismeri, hogy a bírói ellenállásnak csupán korlátozott hatása lehet, és a rendszer szintű autoriter változások tartós leküzdéséhez politikai cselekvés is szükséges.

Wouter van Ballegooij és Matthias Schmidt fejezete az Európai Bizottság jogállamisági jelentését mint preventív monitoring eszközt értékeli. A szerzők amellett érvelnek, hogy a jelentések döntő szerepet játszottak a bírói függetlenség erősítésében, valamint lehetővé tették azon jogalkotási folyamatok nyomon követését, amelyek révén a tagállamok igyekeztek megfelelni a jelentések ajánlásainak. Végső értékelésük szerint a jelentések – amelyek a kötelezettség-szegési eljárások és a költségvetési feltételeességi mechanizmus mellett az uniós jogállamisági eszköztár tágabb keretébe tartoznak – *soft law* jellegük ellenére mérhető és egyre növekvő szakpolitikai hatást fejtettek ki. Theo Tsomidis írása a bírósági igazgatás rendszereivel foglalkozik. Tézise szerint a bírósági igazgatás Európában elterjedt centralizált modellje olyan hatalomkoncentrációhoz vezetett, amely az igazságszolgáltatási rendsze-

reket strukturálisan sérülékennyé teszi. A modell törekény intézményi struktúrákat hozott létre, amelyeket az autoriter hatalomnak könnyű volt foglyul ejtenie, amint azt a Lengyel Igazságszolgáltatási Tanács példája is szemléltetett. A kockázatok mérséklése érdekében a fejezet egy decentralizált modell felé való elmozdulást javasol, amelyet a hatalom megosztása, valamint az egyes bíróságok és bírák fokozott autonómiája jellemez. Tsomidis szerint a bírósági igazgatás ilyen megosztott rendszere erősítené a jogállamiság ellenálló képességét, mivel többretegű védelmet képez a végrehajtó hatalommal szemben. Cseres Kati fejezete azt a gondolatot járja körül, hogy a független versenyhatóságok kvázi-bíróságként képesek aktívan védeni a jogállamiságot és az Unió alapértékeit. Amellett érvel, hogy a versenyhatóságok – azáltal, hogy korlátozzák az önkényes gazdasági hatalmat (*economic power*), és megakadályozzák annak összefonódását a politikai hatalommal – képesek megóvni a liberális demokrácia gazdasági dimenzióját. Ez különösen szükséges az oligarchikus kapitalizmusokban, ahol a politikai és a gazdasági hatalom egy szűk személyi körön keresztül szorosan összekapcsolódik. Cseres szerint a versenyjog nem pusztán technikai gazdaságsszabályozási eszköz, hanem alapvető elszámoltathatósági mechanizmus, amely képes megvédeni a gazdasági demokráciát mind az Unióban, mind a tagállami piacgazdaságokban.

A 10. fejezet az ukrainai helyzetet vizsgálja, különösen a független igazságszolgáltatás megteremtése érdekében tett erőfeszítéseket. A szerző, Kees Sterk, három alapvető feltételt azonosít ebben a folyamatban: a megfelelő jogi keretek meglétét, a bírák szakmai integ-

ritását és az autonóm bírói munka kultúrájának fejlesztését. Noha a bírói testületek szakmai működésének terén jelentős előrelépés tapasztalható, a szerző rámutat, hogy komoly kihívások továbbra is fennállnak, különösen a jog formalista értelmezése és a bírósági vezetők érdekektől független kiválasztása tekintetében. A fejezet végkövetkeztetése szerint bár a szilárdnak tekinthető jogi háttér nagyrészt megteremtődött, az ukrán bírói függetlenség hosszú távú sikere a mélyen gyökerező szakmai és intézményi kultúra megváltoztatásán, valamint a bíróságok és a bírák belső és külső nyomással szembeni ellenálló képességén múlik. Tomasz Tadeusz Koncewicz fejezetében mellett érvel, hogy a jogállamiság 2015 és 2023 közötti lengyelországi eróziójának talaját a rendszerváltás utáni, felülről vezérelt demokratikus konszolidáció törekénysége készítette elő; egy olyan berendezkedésé, amely sohasem rendelkezett mély társadalmi beágyazottsággal. Megítélése szerint a fenntartható demokratikus intézmények újjáépítéséhez a pusztán technikai és jogalkotási megoldásokon túl szükséges az „alkotmányos hűség” mint minden állampolgár által megélt, személyes tapasztalat megteremtése. Az ilyen alulról felfelé építkező megközelítés – amelyben a polgárok sajátjuknak tekintik a jogállamiság eszméjét, és amelyben a jogintézmények közös ügyé válnak – megelőzheti az alkotmányosság jövőbeli foglyul ejtését. Végső következtetése szerint a reziliens liberális demokrácia alapja a jogi képzelőerő és a polgári szerepvállalás, amelyeknek át kell hatniuk a teljes intézményi struktúrát.

Összességében a kötet fontos hozzájárulást tesz a bírói függetlenségről szóló szakirodalomhoz: nem csupán

elméleti fejtegetéseket kínál, hanem konkrét meglátásokat is mindazoknak, akik Európában a jogállamiság védelmén munkálkodnak. A szerkesztők egy valóban multidiszciplináris, ugyanakkor koherens kötetet állítottak össze, amelyet méltó módon az a következtetés zár, hogy a bírói függetlenség sikeres hely

reállítása Európában azon múlik, hogy képes-e a reformfolyamat hatékonyan ötvözni a felülről érkező nemzetközi nyomást az alulról kibontakozó tagállami mobilizációval, a nemzetközi normákat a helyi szereplők gyakorlataival.

Varju Márton*

* PhD, kutatóprofesszor, ELTE TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.; habilitált egyetemi docens, ELTE TáTK, 1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/A. E-mail: *varju.marton@tk.elte.hu*.

KÖZLÉSI FELTÉTELEK

Az Állam- és Jogtudomány az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézetének folyóirata. Fórumot biztosít az állam- és jogtudományi kutatások eredményeit közlő tanulmányoknak, és ismertetőket ad közre a közelmúltban megjelent kiadványokról. Az évente négy számot megjelentető orgánium az akadémiai doktori eljárás szempontjából a magyar folyóiratok számára meghatározott legjobb minősítéssel rendelkezik.

A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerében a szerkesztőség minden közlésre benyújtott kéziratról beszerzi két lektor véleményét. A szerkesztőség a kézirat befogadásáról vagy elutasításáról, valamint a lektori véleményekről (anonimizált formában) tájékoztatást ad a szerzőknek. Ezt követően a szerző a mű hagyományos és elektronikus formában történő közzétételének (más számára történő átengedésének) kizárólagos jogait átruházza az ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Kutatóintézetére.

A kéziratok beküldésekor kérjük megadni a feltüntetni kívánt tudományos fokokat, munkahelyi beosztást, munkahelyet és annak címét, valamint a szerző e-mail-címét. A megjelentetni kívánt kézirat terjedelme a tanulmány rovatban minimum egy szerzői ív (40 000 leütés), maximum két szerzői ív (80 000 leütés), recenzió esetén pedig minimum negyed szerzői ív (10 000 leütés), maximum egy szerzői ív (40 000 leütés). A tanulmány rovatban megjelentetni kívánt cikkhez kérjük, mellékeljenek egy maximum 2500 leütés terjedelmű magyar nyelvű rezümét. A szerkesztőségi irányelvek szerint a folyóiratban megjelenő recenziók röviden ismertetik a mű felépítését és főbb téziseit, elhelyezik azt a szakirodalom kontextusában, utalnak annak újításaira a meglévő írásokhoz képest, valamint – az erényekre és a hiányosságokra egyaránt rámutatva – értékeli a művet, és továbbgondolják a szerző megállapításait.

A kéziratoknak (és az azokban szereplő jogszabályi és jogirodalmi hivatkozásoknak) meg kell felelniük azoknak a formai követelményeknek, amelyeket a folyóirat internetes felületén (<http://jog.tk.elte.hu/ajt>) közzétett útmutató tartalmaz. A recenziók a tanulmányokra irányadó hivatkozási mintát követik, azzal az eltéréssel, hogy az ismertetett mű oldalszámai a főszövegben jelenítendő meg, a következő minta szerint: (28. o.).

A kézirat megküldésével egyidejűleg a szerző köteles nyilatkozni arról, hogy a cikk (magyar nyelven) más orgánumnál még nem jelent meg, és ilyen célból nem is nyújtja/nyújtotta be. A kétszeresen is anonim lektorálás rendszerére tekintettel kéziratukat olyan formában is küldjék el, amelyből kihagyják nevüket, intézményi hovatartozásukat, e-mail-címüket, valamint az önazonosító idézeteket és hivatkozásokat (például „saját korábbi tanulmányomban lásd bibliográfiai adatok”). A tanulmányokat tartalmazó két dokumentumot (például szerzőneve.doc[x], illetve „szerzőneve_anonim.doc[x]”) szövegfájl formátumban kérjük eljuttatni az ajttan@tk.elte.hu, a recenziókat pedig a rec.ajt@tk.elte.hu e-mail-címre.

A Szerkesztőség

A BETŰTÍPUSRÓL

Az *Állam- és Jogtudomány* betűtípusa a Kner Antikva. Ezt a betűtípust a XX. század elejére jelentős hazai műhellyé fejlődött gyomai Kner Nyomda a tízes évek elején választotta standard betűjének.

A betű eredeti neve Lipcsei Egyetemi Antikva (*Leipziger Universitäts Antiqua*), melyet Kravjánszki Róbert digitalizált, és tiszteletből Kner Antikvának nevezte el. Kner Imre így írt kedvenc betűjéről: „Ezt a betűt választottuk tipográfiai stílusunk alapjául. Alkalmassá tette erre eléggé semleges karaktere [...] Ennek a betűnek semmi idegenszerű jellege nincs, nagyon alkalmas magyar szöveg szedésére, s teljes, jól kiépített család áll belőle rendelkezésre, amelynek egyes fokozatai eléggé egyenletesen helyezkednek el a papíros síkján.” (KNER Imre: *A könyv művészete*, Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó 1972, 237.)

Ár: 2000 Ft

Évi előfizetési díj: 8000 Ft

(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)

Ár: 2000 Ft
Évi előfizetési díj: 8000 Ft
(belföldre postaköltséggel: 11 740 Ft)